

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ»

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:

Μαρία Σοφού

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ:

4132016043

ΘΕΜΑ:

«Νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης στο Διαδίκτυο. Από τις offline στις online θρησκείες και η αξιοποίησή τους στην εκπαίδευση».

Ο ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

Πολύκαρπος Καραμούζης

Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σοφός Αλιβίζος

Φωκίδης Εμμανουήλ

Ρόδος 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης στο Διαδίκτυο. Από τις offline στις online
θρησκείες και η αξιοποίησή τους στην εκπαίδευση.*

*

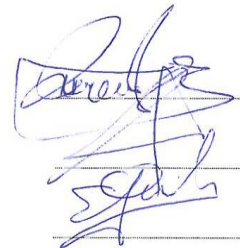
*New forms of religious expression on the Internet. From offline to online religions
and their use in education.*

ΣΟΦΟΥ ΜΑΡΙΑ

Επιβλέπων: Καραμούζης Πολύκαρπος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παν. Αιγαίου

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή στις 12/09/2018

1. Καραμούζης Πολύκαρπος, Αναπλ. Καθηγητής Παν. Αιγαίου
2. Σοφός Αλιβίζος, Καθηγητής Παν. Αιγαίου
3. Φωκίδης Εμμανουήλ, Επίκουρος Καθηγητής Παν. Αιγαίου

ΡΟΔΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2018

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας

Ελληνικά: «Νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης στο Διαδίκτυο. Από τις offline στις online θρησκείες και η αξιοποίησή τους στην εκπαίδευση».

Αγγλικά: «New forms of religious expression on the Internet. From offline to online religions and their use in education»

Περίληψη

Το θέμα της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας αφορά στις νέες μορφές έκφρασης στο χώρο του διαδικτύου, στη μετάβαση από την offline στην online θρησκεία και στη σύνδεση της με το χώρο της εκπαίδευσης. Παρακάτω ορίζεται η λέξη διαδίκτυο, γίνεται μία σύντομη ιστορική αναδρομή και έπειτα σχολιάζεται η εξέλιξη του σε παγκόσμιο φάσμα. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στον όρο της θρησκείας ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζονται

αναλυτικά πολλών ειδών θρησκείας. Στη συνέχεια, αναφέρονται οι Νέες μορφές έκφρασης στο χώρο του διαδικτύου και η σύνδεση της θρησκείας με το διαδίκτυο. Σκοπός της έρευνας, είναι να εξεταστεί κατά πόσο η offline θρησκευτική έκφραση επηρεάζει την online θρησκευτική έκφραση και εάν μπορούν να διαφοροποιηθούν ή να ταυτιστούν αυτές οι δύο κατηγορίες.

Σε δεύτερο χρόνο, γίνεται μία βιβλιογραφική έρευνα στο ρόλο των θρησκευτικών ως μάθημα στη Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και στο τέλος της διπλωματικής εργασίας εξάγεται ένα προσωπικό συμπέρασμα με βάση τα στοιχεία και τα αποτελέσματα που κατάφερα να συλλέξω από άλλες έρευνες.

Abstract

The theme of this diplomatic work is "new forms of Internet expression, the transition from offline to online religion and how it is contained and connected in the field of education". Below is the definition of the internet word, where a brief reference is made to its historical background and then its evolution is commented on in a global context. Additionally, reference is made to the term of religion, while at the same time several types of religions are presented in detail. Next, new forms of Internet expression and the connection between religion and the Internet are mentioned.

The purpose of the survey is to examine whether offline religious expression affects online religious expression and whether these two categories can be differentiated or identified.

In the second year, a bibliographic research is carried out on the role of religious as a subject in Primary and Secondary Education and at the end of diplomatic work, a personal conclusion is made on the basis of the data and results I have been able to collect from other survey.

Λέξεις κλειδιά: θρησκεία, διαδίκτυο, νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης, offline & online θρησκεία, εκπαίδευση

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το καθηγητή μου Πολύκαρπο Καραμούζη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, για την βοήθεια , τη καθοδήγησή του καθώς και για τις χρήσιμες συμβουλές που μου παρείχε, ώστε να φέρω εις πέρας την διπλωματική μου εργασία.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ χρωστάω και στην οικογένειά μου που με στήριξε με κάθε τρόπο, καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου.

Κατάλογος πινάκων

-Εικόνα 1. Τοτέμ, σελίδα 09

-Εικόνα 1.2. Ορθόδοξη Εκκλησία, σελίδα 10

-Εικόνα 1.3. Ψηφιδωτό Χριστού Παντοκράτορα της Αγίας Σοφίας, σελίδα 11

- Εικόνα 1.4. Κοράνι, σελίδα 12
- Εικόνα 1.5. Βούδας, σελίδα 13
- Εικόνα 1.6. Ταό, σελίδα 15
- Εικόνα 1.7. Ιερό όρος Φούτζι, σελίδα 16
- Εικόνα 1.8. Τορί, σελίδα 16
- Εικόνα 1.9. Ζωροαστρισμός, σελίδα 17

Κατάλογος σχημάτων

- Σχήμα 1. Σύνδεση θρησκευτικότητας μέσω Η/Υ, σελίδα 21
- Σχήμα 1.2 Παράγοντες σχετικά με τη διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία, σελίδα 80
- Σχήμα 1.3 Κριτήριο πίστης των υποψήφιων και των εν ενεργεία δασκάλων, σελίδα 82
- Σχήμα 1.4. Κριτήριο θρησκευτικής γνώσης και εμπειρίας, σελίδα 82
- Σχήμα 1.5 Αξία μαθήματος θρησκευτικών στα σχολεία, σελίδα 83
- Σχήμα 1.6 Αλλαγή στο μάθημα των θρησκευτικών, ποιοι την επικροτούν, σελίδα 83
- Σχήμα 1.7 Διδασκαλία μαθήματος σε μη χριστιανό, ποιοι το αποδέχονται, σελίδα 84

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή..... σελ. 01

1. Θεωρητικό Υπόβαθρο

1.1 Διαδίκτυο.	σελ. 03
1.2 Θρησκεία.	σελ. 05
1.3 Μορφές θρησκευτικής έκφρασης.	σελ. 07
1.3.1 Μονοθεϊστικές θρησκείες.	σελ.08
1.3.2 Πολυθεϊστικές θρησκείες.	σελ.11
2. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση.....	σελ. 18
2.1 Θρησκεία και Διαδίκτυο.	σελ.18
2.2 Από την offline στην online θρησκεία.	σελ.32
3. Διατύπωση Υποθέσεων – Ερωτημάτων	σελ. 65
3.1 Ο ρόλος των θρησκευτικών ως μάθημα στη Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση.	σελ. 65
3.2 Το μάθημα θρησκευτικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία.	σελ. 82
4. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων.....	σελ. 85
5. Συμπεράσματα και διατύπωση προτάσεων για παραπέρα έρευνα. .	σελ. 89
6. Βιβλιογραφία.	σελ. 91
7. Παραρτήματα.	σελ. 97

Εισαγωγή

Το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο θα στηριχθεί η παρούσα έρευνα, είναι οι νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης και πώς μπορούν να συνδυαστούν με το διαδίκτυο και να παρουσιαστούν μέσω αυτού. Επιπλέον, θα αναλυθούν ξεχωριστά η on line & off line θρησκευτική έκφραση και ο τρόπος αξιοποίησής τους στην εκπαίδευση.

Στη πρώτη ενότητα, γίνεται μία εκτενής αναφορά στο διαδίκτυο και συγκεκριμένα στην πορεία της εξέλιξής του σε παγκόσμιο επίπεδο.

Όπως γνωρίζουμε, τα τελευταία χρόνια μιλούμε για την επιστροφή της θρησκευτικότητας, δίδοντας την εντύπωση ότι αυτή είχε χαθεί. Κι αυτό μπορούμε να το διαπιστώσουμε τόσο μέσα από μια σειρά αναφορών στο άτομο όσο και μέσω των εξωτερικών εκφράσεων της ίδιας της Εκκλησίας.

Αυτό όμως που πραγματικά συμβαίνει σήμερα, είναι μία μετατροπή ή μετακίνηση του θρησκευτικού συναισθήματος. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για την ίδια την έννοια της θρησκευτικότητας όπως εκφράζονταν τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Οι παράγοντες που οδηγούν σε αυτή τη μετατροπή ή μετακίνησή είναι αρκετοί (Ζορμπάς, 2017). Πιο αναλυτικά τα παραπάνω, επισημαίνονται και αναφέρονται στην ενότητα δύο η οποία συμπεριλαμβάνει τη θρησκεία και την σημασία της.

Οι ηλεκτρονικές εκκλησίες βρίσκονται μέσα στο ηλεκτρονικό δίκτυο για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες των πιστών με την απ' ευθείας (on-line) επικοινωνία. Οι νέες κοινωνικές ανάγκες των πιστών δίνουν τη δυνατότητα στους «κυβερνο-προφήτες» να επικοινωνούν με όλο τον κόσμο. Κουρασμένοι πλέον να κηρύττουν στην καυτή έρημο διαλέγουν τη δυνατότητα του εύκολου τρόπου, του «κυβερνο-χώρου». Η τρίτη χιλιετία χαρακτηρίζεται σήμερα ως «κυβερνο-πνευματική» (Ζορμπάς, 2017). Το θέμα αυτό που σχετίζεται με τις νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης θα αναφερθεί και θα αναλυθεί στην τρίτη ενότητα.

Στην ενότητα τέσσερα, θα γίνει αναφορά στη σύνδεση της θρησκείας με το διαδίκτυο, όπου θα επισημανθεί πως μετά τη δεκαετία του 90', εντοπίζεται μια εξαιρετική συλλογή μελετών και ερευνών καθώς η συνάντηση της θρησκείας και του διαδικτύου αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ως ένας σημαντικός τομέας στο πλαίσιο των σπουδών στο Διαδίκτυο (Baym, 2006). Μέσω ποικίλων μεθοδολογιών (π.χ., από εθνογραφίες των διαδικτυακών θρησκευτικών κοινοτήτων μέχρι έρευνες μεγάλης κλίμακας για τους θρησκευτικούς χρήστες του Διαδικτύου), εξετάζονται

διάφορα θέματα σχετικά με το πώς μεταμορφώνεται η θρησκευτική πρακτική λόγω της ανάπτυξης του Διαδικτύου (Campbell, 2007).

Επιπρόσθετα, σημαντικό είναι να διερευνηθεί πως το διαδίκτυο μπορεί να συμβάλλει ενεργά ώστε να παρουσιαστούν θρησκευτικές πληροφορίες, τελετουργίες και δόγματα, όχι μόνο των παραδοσιακών θρησκειών αλλά και των νέων που εμφανίζονται κατά καιρούς.

Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος των γονέων να παρέχουν στα παιδιά τους εκπαίδευση που είναι σύμφωνη με τις πεποιθήσεις τους σχετικά με τη θρησκεία, θέτει φυσικά το ερώτημα της προτεραιότητας που δίνεται στις πεποιθήσεις και στα ενδιαφέροντα των γονέων έναντι αυτών των παιδιών τους. Επίσης, για λόγους θρησκευτικής συνείδησης σε ορισμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι δυνατόν οι μαθητές να απαλλάσσονται από το μάθημα της θρησκευτικής αγωγής στο δημόσιο σχολείο ή να επιλέγουν να παρακολουθούν κάποιο άλλο μάθημα στη θέση του (Καραμούζης, 2015).

Σκοπός της έρευνας, είναι να εξετασθεί εάν η offline θρησκευτική έκφραση επηρεάζει την online θρησκευτική έκφραση και αν μπορούν να διαφοροποιηθούν ή να ταυτιστούν αυτές οι δύο κατηγορίες.

Έτσι, με αυτό τον τρόπο θα καταγραφούν και θα αναλυθούν εκτενέστερα και οι νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης στη πέμπτη ενότητα. Παράλληλα θα αναφερθούν τρόποι με τους οποίους μπορούν να αξιοποιηθούν οι offline & online θρησκείες στο χώρο της εκπαίδευσης.

Θα πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, ότι η χρησιμοποιούμενη μεθοδολογία με βάση και την έρευνα που παρατίθεται στην παρούσα εργασία, είναι αυτή της ποσοτικής έρευνας. Στην ποσοτική έρευνα εν γένει εμπεριέχεται ένας σημαντικός αριθμός ερωτωμένων - συμμετεχόντων (ο κατώτερος αριθμός τους πάντα είναι της τάξεως των 30 ατόμων). Σκοπός της ποσοτικής ανάλυσης γενικότερα είναι το να ανακαλύψει γενικότερα τις αιτίες που διαμορφώνουν διάφορα φαινόμενα σε τομείς, όπως αυτός της εκπαίδευσης. Αυτό γίνεται εν προκειμένω μέσα από την αντικειμενική μέτρηση και την αριθμητική ανάλυση (Μικρός Γ., 2009: 34)

Στο πλαίσιο της ποσοτικής έρευνας, οι ερευνητές συνήθως έχουν ως αφετηρία τους μια υπάρχουσα θεωρία, με βάση την οποία στην πορεία αναζητούν κάποιες απαντήσεις. Η ποσοτική ανάλυση, με άλλα λόγια, αποβλέπει στην επαλήθευση μιας υπόθεσης μέσω αριθμητικών στοιχείων. Άλλωστε, στα πλαίσια της ζωής μιας κοινωνίας, υφίσταται μια κανονικότητα και συνεπώς εδώ στόχος είναι η ανάδυση

κάποιων γενικεύσεων (γενικών αρχών). Η θεωρία στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας σημαίνει την εφαρμογή του κριτηρίου της επιστημονικής λογικής, δηλαδή τί πραγματικά βλέπουμε, τί πραγματικά υφίσταται και όχι το τί θέλουμε να δούμε (Χατζηϊωάννου, Θ.Π., 2016: 63).

Για τη μεθοδολογία μιας ποσοτικής έρευνας παράλληλα, έχουν διαμορφωθεί ορισμένες βασικές αρχές που καθορίζουν την πορεία της έρευνας και συνιστούν τους ιγνηλάτες της συλλογής υλικού (Παππάς, 2002). Στο πλαίσιο της ποσοτικής έρευνας (όπως συνέβη, για παράδειγμα με την έρευνα του Καραμούζη που παρατίθεται στην παρούσα εργασία), βασικό εργαλείο συγκέντρωσης στοιχείων και πληροφοριών είναι το ερωτηματολόγιο. Είναι βασικό μέσο επικοινωνίας μεταξύ του ερευνητή και των ερωτώμενων και η δομή του ερωτηματολογίου αποτελεί το πιο κρίσιμο στοιχείο της ερευνητικής διαδικασίας. Είναι καθοριστικής σημασίας, αναφορικά με την επιτυχία της ποσοτικής έρευνας. Σε μια έρευνα, αν εφαρμοστεί αποτελεσματικό σχέδιο δειγματοληψίας ή ακόμα και η πλέον ενδεδειγμένη ανάλυση των στοιχείων, δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν κατάλληλα συμπεράσματα, εφόσον ληφθούν μη συγκρίσιμες απαντήσεις λόγω ενός ακατάλληλου ερωτηματολογίου με ασαφείς ερωτήσεις (Νότα Κ., 2009: 50).

1. Θεωρητικό Υπόβαθρο

1.1 Διαδίκτυο

Το διαδίκτυο, αποτελεί ένα δίκτυο αναγνωρισμένο παγκοσμίως, μέσω του οποίου συνδέονται εκατομμύρια ηλεκτρονικοί υπολογιστές και δίκτυα υπολογιστών μεταξύ τους, τα οποία είναι εγκατεστημένα σε διάφορους εργασιακούς χώρους και επιχειρήσεις. Στους χώρους αυτούς συμπεριλαμβάνονται διάφοροι οργανισμοί, πανεπιστήμια, επιχειρήσεις, βιβλιοθήκες ακόμα και ιδρύματα.

Πιο αναλυτικά, ο όρος διαδίκτυο πηγάζει από τις λέξεις: «Δια- σύνδεση Δικτύων». Αποτελεί ένα μέσο πληροφόρησης για την ανθρωπότητα το οποίο παρουσιάζεται σε διάφορες μορφές. Μερικές από τις μορφές αυτές είναι ένα κείμενο, ένα βίντεο, μία εικόνα ή ένας ήχος τα οποία αποτελούν ψηφιακές πηγές πληροφόρησης.

Εάν και υπάρχουν πολλά μέσα ενημέρωσης και επικοινωνίας, το διαδίκτυο συγκαταλέγεται στα πιο εξελιγμένα τεχνολογικά μέσα σε παγκόσμιο επίπεδο. Το διαδίκτυο, δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να πληροφορούνται μέσω αυτού και να επικοινωνούν με άλλα άτομα έμμεσα μέσα από μία γυάλινη ηλεκτρονική οθόνη και όχι άμεσα. Επιπρόσθετα, αποτελεί ένα μέσο εκτεταμένο και προσφέρει στο άτομο πολλές υπηρεσίες στις οποίες μπορεί να εισέλθει για επαγγελματικούς ή/ και ψυχαγωγικούς λόγους.

Η ιδέα και η υλοποίηση του διαδικτύου, είναι αρκετά παλιά. Πιο αναλυτικά, άρχισε τη δεκαετία του 90' και συγκεκριμένα το 1969 ως ερευνητικό στρατιωτικό πρόγραμμα, με την ονομασία ARPANET, την οποία έδωσε το Υπουργείο Άμυνας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Σύμφωνα με τον ηλεκτρονικό ιστότοπο ebooks.edu.gr¹, όλα πρωτοξεκίνησαν με τη σύνδεση τεσσάρων υπολογιστών, που βρίσκονταν σε διαφορετικές πόλεις της Αμερικής. Οι υπολογιστές συνδέονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε, αν διακοπτόταν μια σύνδεση, οι υπόλοιποι να συνέχιζαν απρόσκοπτα την επικοινωνία τους. Αυτή η βασική αρχή σύνδεσης ισχύει ακόμη και σήμερα. Το ARPANET συνέχισε να μεγαλώνει με τη προσθήκη και άλλων υπολογιστών. Το 1974 έπαυσε να αποτελεί ερευνητικό πρόγραμμα του Υπουργείου Άμυνας και έτσι το διαχειρίστηκαν τα πανεπιστήμια για να εκτελέσουν κάποιες επιστημονικές έρευνες. Αργότερα, το 1990 μετονομάστηκε σε Internet, το οποίο στα ελληνικά μεταφράστηκε και έκτοτε αναφέρεται ως διαδίκτυο. Τη σημερινή περίοδο,

---

¹ Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. (2018). Ανάκτηση στις 18/05/2017 από <http://ebooks.edu.gr>

το Διαδίκτυο κυριαρχεί σε όλο τον κόσμο καθώς δισεκατομμύρια άνθρωποι το χρησιμοποιούν καθημερινά.

Τα τελευταία χρόνια το διαδίκτυο αποδεικνύεται ένα αρκετά ισχυρό μέσο το οποίο έχει εισβάλει δυναμικά στην καθημερινότητα των ανθρώπων καθώς η χρήση του χρόνο με το χρόνο αυξάνεται. Τα θετικά του αποτελέσματα είναι αρκετά καθώς συμβάλλει ενεργά στον εκπαιδευτικό χώρο δίνοντας τη δυνατότητα λειτουργίας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, τη δυνατότητα ανταλλαγής επιστημονικών απόψεων, καθώς και τη δυνατότητα προώθησης οποιαδήποτε γνώσης και παρακολούθησης οποιασδήποτε επιστημονικής έρευνας. Ακόμα, κάνει πιο εύκολες τις εμπορικές συναλλαγές και μειώνει τη γραφειοκρατία.

Σύμφωνα με τους Lorne Dawson και Douglas Cowan (2004), υπάρχουν τουλάχιστον πέντε κρίσιμες διαφορές στο μυαλό για το Διαδίκτυο, οι οποίες είναι οι εξής :

- (1) το Διαδίκτυο είναι διαδραστικό και όχι απλώς μέσο μετάδοσης
- (2) το Διαδίκτυο είναι πραγματικά πολυμέσα
- (3) το Διαδίκτυο χρησιμοποιεί υπερκειμενικότητα
- (4) ο καθένας μπορεί να ξεκινήσει επάνω στο World Wide Web με σχετική ευκολία και μικρή δαπάνη
- (5) το Διαδίκτυο είναι παγκόσμιο στο μέγεθός του. Με μια σχετικά μικρή επένδυση σε χρόνο, χρήματα και γνώση, οι χρήστες του Διαδικτύου μπορούν να γνωστοποιήσουν τουλάχιστον τις θρησκευτικές τους απόψεις ενδεχομένως σε εκατομμύρια άλλους σε ολόκληρο τον κόσμο.

Εκτός από τα παραπάνω, το διαδίκτυο είναι ένα μέσο όπου πληροφορεί και ενημερώνει την ανθρωπότητα για θέματα που αφορούν τη πολιτική, για επίκαιρα γεγονότα, είτε κοινωνικά, είτε αθλητικά είτε περιβαλλοντικά, θρησκευτικά κ.α., άμεσα με έγκυρες ως επί το πλείστον πληροφορίες. Επιπρόσθετα, το διαδίκτυο ψυχαγωγεί τους διαδικτυακούς χρήστες με μέσα όπως: τα ψηφιακά παιχνίδια, τη μουσική, ταινίες, ενώ παράλληλα διευκολύνει τις αγορές και τις πωλήσεις εμπορευμάτων κάνοντας ακόμα πιο εύκολες τις εμπορικές συναλλαγές.

- Σημαντικό θετικό αποτέλεσμα που επιφέρει το διαδίκτυο είναι η καταπολέμηση προκαταλήψεων, ρατσισμού και εθνικισμού καθώς πολλά άτομα μέσω του διαδικτύου αναζητούν, επεξεργάζονται και γνωρίζουν άλλους πολιτισμούς και άλλες μορφές θρησκευτικής έκφρασης.

Σαφώς, υπάρχουν και μειονεκτήματα, αφού το διαδίκτυο εγκυμονεί κινδύνους. Ένας από αυτούς είναι η κοινωνική απομόνωση καθώς το άτομο δαπανά όλο τον ελεύθερο

χρόνο του μέσα σε αυτό το “μαγευτικό κουτί”, τον κόσμο του διαδικτύου με αποτέλεσμα να μην δίνει στον εαυτό του την ευκαιρία να έρθει σε φυσική επαφή με τους δικούς του ανθρώπους και να καταλήγει στον εθισμό. Ένα δεύτερο μειονέκτημα αποτελεί το γεγονός πως δεν γίνεται έλεγχος της ποιότητας των πληροφοριών που αντλεί ο δέκτης. Υπάρχουν και άλλα ακόμα μειονεκτήματα για το διαδίκτυο τα οποία επιγραμματικά είναι: τα προβλήματα υγείας που προκαλεί όπως (αρθρίτιδες, αυχενικά, οφθαλμικά κ.α.), οικονομικά εγκλήματα, πολλούς κινδύνους για τα μικρά παιδιά, τη δυνατότητα εύρεσης πορνογραφικού υλικού ακόμα και από ανήλικα παιδιά και τέλος μπορεί να προκαλέσει την καταδολίευση μιας επιχείρησης, βιομηχανίας κ.α.

Παρόλα αυτά, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν αρκετά το διαδίκτυο για να αναζητήσουν απαντήσεις σε τυχόν απορίες τους. Μέσα σε αυτές τις απορίες εμπεριέχονται και ερωτήματα θρησκευτικού περιεχομένου.

Ένα από αυτά τα ερωτήματα σχετίζονται με τις νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης οι οποίες θα διερευνηθούν, καθώς και με ποιο τρόπο η offline έκφραση επηρεάζει την online θρησκευτική έκφραση. Ένα άλλο εξίσου σημαντικό ερώτημα το οποίο θα διερευνήσω στη παρούσα διπλωματική εργασία, είναι αν οι offline & online θρησκευτές μπορούν να αξιοποιηθούν με σωστό τρόπο στην εκπαίδευση και αν ναι, ποιος είναι ο κατάλληλος τρόπος για την αξιοποίησή τους.

1.2 Θρησκεία

Με τον όρο θρησκεία εννοείται η σχέση, η εσωτερική επικοινωνία του ανθρώπου με το υπέρτατο Ον, το Θεό. Σύμφωνα με την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια (1998), οι διάφοροι ορισμοί της θρησκείας θα μπορούσαν να χωριστούν σε πολυθεϊστικούς, όπου η έμφαση δίνεται στα βασικά εσωτερικά χαρακτηριστικά. Η βάση του ορισμού είναι οντολογική, η γλώσσα στις θρησκείες αναφέρεται στα θρησκευτικά αντικείμενα, το περιεχόμενο αυτών των θρησκειών είναι διαπολιτισμικά σταθερό. Η αναφορά γίνεται σε κάτι υπερκόσμιο ενώ αποτιμάται θετικά ή αρνητικά. Οι πολιτισμικοί ορισμοί είναι λειτουργικοί, η γλώσσα συμβολική, επικοινωνιακή, το περιεχόμενο ιστορικά συγκεκριμένο, η αναφορά κοσμική και τέλος, η αξιολόγηση συχνά ουδέτερη.

Η λέξη θρησκεία στα λατινικά εκφέρεται “religio” που σημαίνει ένωση. Η λέξη “religio” επικράτησε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ως δάνειο της γαλλικής γλώσσας. Υπάρχουν πολλές απόψεις σχετικά με τη λατινική λέξη “religio” λέγοντας πως έχει δύο ερμηνείες ως προς τη γένεσή της. Πιο αναλυτικά, την αντιστοιχίζουν με το ρήμα “relegere” που σημαίνει συλλέγω και η ετυμολογία της λέξης “religio” αντικατοπτρίζει το ισχυρό δεσμό με το θείο.

Στον αντίποδα, η λέξη θρησκεία στην ελληνική γλώσσα προέρχεται από το ρήμα θρησκεύω. Σύμφωνα με το λεξικό του Μπαμπινιώτη, ετυμολογικά η λέξη πρέπει να συνδέεται με δύο διαλεκτικές λέξεις (πιθανότατα ιωνικές), δύο «γλώσσες» τού λεξικογράφου Ησυχίου, τις λέξεις θρήσκω = «νοώ»/ θράσκειν = «ἀναμινθήσκειν» και την ομόρριξη ἐν-θρεῖν = «φυλάσσω, τηρώ». Βάσει αυτών μπορούμε να πούμε ότι στην Ελληνική η λέξη θρησκεία θα σήμαινε «τη νοητική σύλληψη και ανάκληση στον νου, την ανάμνηση τού θείου» (κάτι που θα θύμιζε την περί ιδεών θεωρία τού Πλάτωνος) και, κατ’ επέκτασιν, «την τήρηση αυτής της νοητικής σχέσης προς το θείο και αυτών που συνδέονται με αυτήν (ευσέβεια, διαφύλαξη, λατρεία).

Η εμφάνιση της θρησκείας είναι αντιληπτή από την πρώτη στιγμή που το ανθρώπινο ον εμφανίστηκε στο πλανήτη γη. Κάθε άνθρωπο τον συνοδεύει μία θρησκεία ανάλογα με τη φυλή στην οποία εντάσσεται καθώς και με βάση την οικογένεια στην οποία μεγαλώνει και πιστεύει σε ένα δικό της Θεό. Ο κάθε άνθρωπος πάνω στη γη, από τη στιγμή που γεννιέται έχει μέσα του το συναίσθημα της θρησκείας. Όλοι οι άνθρωποι δεν είναι ίδιοι, δεν είναι από την ίδια φυλή, δεν είχαν και δεν έχουν τις ίδιες

θησκείες μέχρι τη σημερινή εποχή, όμως δεν παύει να πιστεύουν και να λατρεύουν τον ίδιο θεό.

Για το λόγο αυτό, η θρησκεία διαιρείται σε πολλά είδη όπως σε φυσικές και αποκεκαλυμμένες, σε πολυθεϊστικές και μονοθεϊστικές. Πιο ακριβέστερα, οι φυσικές θρησκείες είναι οι θρησκείες τις οποίες δημιούργησε το ανθρώπινο ον εξολοκλήρου μόνο του χρησιμοποιώντας τις πνευματικές δεξιότητές του καθώς και τη φαντασία του. Για παράδειγμα, μία φυσική θρησκεία είναι η ειδωλολατρία, δηλαδή η αφοσίωση στα διάφορα αντικείμενα- είδωλα.

Αυτό το είδος λατρείας, εκπροσωπεί τους αρχαίους Έλληνες, τους Αιγύπτιους, τους Ρωμαίους, τους Πέρσες, τους Βαβυλώνιους και άλλους, διότι όλοι τους είχαν πίστη και λατρεία στους θεούς γη, ουρανό, αστέρια, θάλασσες, αστραπές, τα διάφορα είδη ζώων και τα δάση. Επιπρόσθετα, ως θεούς είχαν και διάφορους ήρωες της φυλής στην οποία ανήκαν τους οποίους διέκριναν με βάση τη δύναμη που κατείχαν προσφέροντάς τους ό,τι οι θεοί- ήρωες επιθυμούσαν.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα την BRENDA E. BRASHER (2001), ο Lawrence Zierler από το εβραϊκό κοινοτικό κέντρο του Cleveland, δίνει έναν παρόμοιο εγγενή ορισμό για τη θρησκεία. Συγκεκριμένα αναφέρει πως η θρησκεία είναι ένα ζήτημα της καρδιάς. Για την θρησκεία, είναι η κύρια δραστηριότητα μέσω της οποίας το πιο βαθύ συναίσθημα εκφράζει μεγάλες ανησυχίες.

1.3 Μορφές θρησκευτικής έκφρασης

Οι Μορφές θρησκευτικής έκφρασης είναι αρκετές σε αριθμό και η καθεμία της ξεχωριστά έχει τη δική της σημασία. Όπως προαναφέρθηκε και παραπάνω, στο είδος των φυσικών θρησκειών εντάσσεται η ειδωλολατρία. Οι φυσικές θρησκείες συμπεριλαμβάνονται στις πολυθεϊστικές θρησκείες διότι δέχονται αρκετούς θεούς.

Πιο αναλυτικά, η ειδωλολατρική θρησκεία συμπεριλαμβάνει το τοτεμισμό και το φετιχισμό. Σύμφωνα με τον ηλεκτρονικό ιστότοπο βικιπαίδεια 2017, φετιχισμός ονομάζεται η τάση "θεοποίησης" ορισμένων αντικειμένων και η απόδοση υπερφυσικών δυνάμεων σε αυτά. Στις πρωτόγονες θρησκείες το φετίχ αποτελούσε ένα αντικείμενο λατρείας.

Από την άλλη, τοτεμισμός ονομάζεται κάθε έθιμο που συνδέεται με τα τοτέμ(κάποιο ζώο ,φυτό ή αντικείμενο),τα οποία θεωρούνταν πως είχαν μαγικές δεξιότητες και έτσι οι άνθρωποι αποκτούσαν θρησκευτική πίστη προς αυτά , ενώ παράλληλα έκαναν και πολλές θυσίες για να τα τιμήσουν ως θεϊκή υπόσταση.

ΕΙΚΟΝΑ 1. Τοτέμ

1.3.1 Μονοθεϊστικές θρησκείες

Μία άλλη μορφή θρησκείας είναι οι αποκεκαλυμμένες θρησκείες οι οποίες παρουσιάστηκαν στους ανθρώπους από τον ίδιο τον θεό. Οι αποκεκαλυμμένες θρησκείες περιλαμβάνουν : α) την ιουδαϊκή θρησκεία, β) τη χριστιανική θρησκεία και γ) το Ισλάμ. Εντάσσονται στις μονοθεϊστικές θρησκείες διότι δέχονται έναν και μόνο θεό.

Η ιουδαϊκή θρησκεία είναι η θρησκεία των Εβραίων ή των Ιουδαίων ή των Ισραηλιτών, η οποία παρουσιάστηκε πρώτα στους Εβραίους από το θεό μέσα από τους πατριάρχες (Αβραάμ, Ισαάκ, Ιακώβ), τον Μωυσή και τους προφήτες. Ο θεός μέσω του Αβραάμ, υποσχέθηκε στους Εβραίους πως θα αναστήσει το Μεσσία, ο οποίος ήταν αυτός που θα έσωζε τον κόσμο. Όμως οι Εβραίοι περίμεναν τον Μεσσία ως πολεμιστή και βασιλιά και όχι ως σωτήρα του κόσμου. Αυτός ήταν ο λόγος που

δεν πίστεψαν στον Χριστό όταν εμφανίστηκε ως Μεσσίας. Το μόνο που άντλησαν οι Εβραίοι από το θεό ήταν το Νόμο το 15ο αι. π.Χ.

Τα ιερά βιβλία των Εβραίων είναι σε αριθμό 49 και συγκροτούν τη Παλαιά Διαθήκη, η οποία αποτελεί το ιερό βιβλίων και των χριστιανών. Η Παλαιά Διαθήκη μαζί με τη Καινή Διαθήκη απαρτίζουν την Αγία Γραφή.

Απεναντίας, η χριστιανική θρησκεία φανερώθηκε και διδάχθηκε στους ανθρώπους από το Χριστό, τον Υιό του Θεού. Ο Χριστός κατέβηκε στη γη για να γίνει ο σωτήρας των ανθρώπων αλλά και να τους διδάξει και να τους μεταδώσει απλόχερα την αγάπη. Η αγάπη είναι αυτή που ενώνει όλους τους ανθρώπους και γεμίζει τις καρδιές τους καλοσύνη και ελπίδα για την κυριαρχία της δικαιοσύνης και της ειρήνης σε όλο τον κόσμο.

Η ψυχή του κάθε ανθρώπου γαληνεύει και βρίσκει τη σωτηρία της μέσα στην Εκκλησία του Χριστού την οποία καθοδηγεί το Άγιο Πνεύμα. Στη σημερινή εποχή, η Χριστιανική Εκκλησία χωρίζεται σε τρεις μεγάλες Εκκλησίες, την Ορθόδοξη Εκκλησία, την Ρωμαιοκαθολική/Παπική/Δυτική και την Προτεσταντική Εκκλησία.

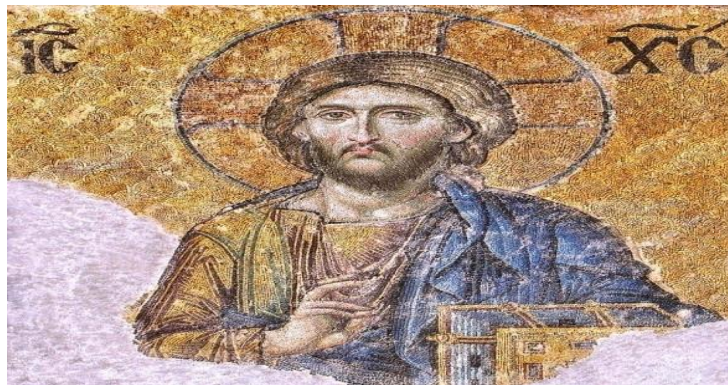
Ακριβέστερα, η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι η Εκκλησία η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον χριστιανισμό. Σχηματίζεται από αρκετές αυτοκέφαλες εκκλησίες στο ευρύτερο σώμα του ανατολικού ορθόδοξου χριστιανισμού, η λειτουργία του οποίου διεξάγεται παραδοσιακά στην Κοινή, την γλώσσα της Καινής Διαθήκης και της οποίας ο κλήρος είναι πλήρως ή κυρίαρχα ελληνικός εθνικά ή ήταν κατά το μεγαλύτερο τμήμα της ιστορίας της, όπως στην περίπτωση της Αντιόχειας, που τέθηκε υπό πλήρη μη ελληνικό έλεγχο περί το 1899 (Βικιπαίδεια 2017).

EIKONA 1.2 Ορθόδοξη εκκλησία

Όσο αφορά την Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, η ίδια τυγχάνει να είναι πιο κοντά στην αλήθεια του χριστιανισμού διότι δεν αποσυνδέθηκε ποτέ από την Αγία Γραφή και την Ιερή Παράδοση. Συμπληρωματικά, αξίζει να αναφερθεί πως η Ιερά Παράδοση αποτελεί το σύνολο των αληθειών της χριστιανικής θρησκείας και αναφέρει τα όσα έγιναν και ειπώθηκαν την εποχή του Ιησού Χριστού. Επίσης μέσα από την Εκκλησία αναφέρονται οι αλήθειες του Χριστού και των Αγίων Αποστόλων οι οποίες μεταδόθηκαν πρώτα προφορικά και ύστερα γραπτά. Πολλά από αυτά δεν αναφέρονται στην Αγία Γραφή.

ΕΙΚΟΝΑ 1.3 Ψηφιδωτό του Χριστού Παντοκράτορα στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης

Από την άλλη πλευρά, το Ισλάμ είναι η θρησκεία που δίδαξε ο Μωάμεθ. Επιπρόσθετα λέγεται και Μουσουλμανισμός που θα πει προσήλωση στο Θεό και προέρχεται από τη λέξη Ισλάμ, η οποία σημαίνει ευσεβής υποταγή στο Θεό.

Ο μωαμεθανισμός πιστεύει πως οι σπουδαιότεροι προφήτες είναι οι Αδάμ, Νώε, Αβραάμ, Μωσής και Ιησούς Χριστός. Παρόλα αυτά, ο πιο σπουδαίος και ικανότερος για τους μουσουλμάνους είναι ο ιδρυτής της θρησκείας τους ο Μωάμεθ. Αξίζει να αναφερθεί πως οι μουσουλμάνοι με βάση τα λεγόμενα του προφήτη τους, αποτελούν τη πρώτη και γνήσια θρησκεία που ο Θεός δίδαξε στην ανθρωπότητα, με εξαίρεση τους Χριστιανούς και τους Ιουδαίους.

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας του Ισλάμ απέχει από τον ορθολογισμό και εκφράζεται μέσα από το Κοράνι, το τζαμί, το χότζα, τη ψαλμωδία, τη διακόσμηση, το ντύσιμο των κληρικών και τις τελετουργίες που εκτελούν για τη προσευχή τους προς τον Αλλάχ.

Το κοράνι για τους μουσουλμάνους, αποτελεί το πιο σπουδαίο βιβλίο από όλα τα ιερά βιβλία το οποίο ορίστηκε και γράφτηκε από τον Αρχάγγελο Γαβριήλ. Ως ιερό βιβλίο, ολοκληρώνει τα υπόλοιπα ιερά βιβλία όπως είναι το Πεντάτευχο, το Ψαλτήρι και το Ευαγγέλιο. Αξίζει να σημειωθεί πως το κοράνι αποδέχεται την υπόσταση του κισμέτ, δηλαδή του πεπρωμένου. Σύμφωνα με αυτό το κισμέτ, η ζωή και η τύχη του κάθε ανθρώπου εξαρτάται από το θέλημα του Θεού.

ΕΙΚΟΝΑ 1.4 Κοράνι

Παράλληλα, οι μουσουλμάνοι έχουν μεγάλη πίστη στους αγγέλους, τους διαβόλους, τους προφήτες, αποδέχονται την ηγεσία του χαλίφη και πάντα επιδιώκουν το καλό από το κακό. Μέσα από τη διδασκαλία του ο Μωάμεθ, συνδύασε το Χριστιανισμό και τον Ιουδαϊσμό και έτσι δημιούργησε την Τρίτη μονοθεϊστική θρησκεία.

1.3.2 Πολυθεϊστικές θρησκείες

Οι Πολυθεϊστικές θρησκείες είναι οι θρησκείες οι οποίες πιστεύουν σε πολλούς θεούς, σε αντίθεση με τις Μονοθεϊστικές θρησκείες που πιστεύουν σε έναν μόνο θεό. Ο πολυθεϊσμός συγγενεύει με τις έννοιες παμψυχισμό και παγανισμό όπου καθετί στο περιβάλλον έχει κάποιο θεό για προστασία.

Μερικές από τις πολυθεϊστικές θρησκείες είναι α) ο βεδισμός, β) ο βραχμανισμός, γ) ο βουδισμός, δ) ο κομφουκιανισμός και ο ταοϊσμός, ε) ο σιντοϊσμός και στ) ο ζωροαστρισμός.

Πιο αναλυτικά, ο μεν βεδισμός είναι η πιο αρχαία θρησκεία της Ινδίας όπως επιβεβαιώνεται μέσα από τα ιερά βιβλία των αρχαίων Ινδών και τις Βέδες οι οποίες είναι βιβλία γνώσης. Τα βιβλία αυτά είναι τέσσερα στον αριθμό και περιλαμβάνουν ψαλμούς και προσευχές για τον ουρανό, τον ήλιο, τη βροχή κλπ. Αξίζει να σημειωθεί πως στη βεδική θρησκεία ο Βαρούνα δηλαδή ο θεός του ουρανού, είναι ο βασικός θεός της.

Όσο αφορά το βραχμανισμό, προέρχεται από τη λέξη βράχμα που σημαίνει την πιο μεγάλη και κύρια δύναμη από την οποία, όλα πηγάζουν και στην ίδια όλα σταματούν. Πολλοί ερευνητές αναφέρουν πως το βράχμα βρίσκεται μέσα σε όλα τα υλικά όντα όπως για παράδειγμα στο αλάτι, το οποίο διαλύεται μέσα στο νερό.

Εξάλλου ο βραχμανισμός είναι ο πανθεισμός. Με απλά λόγια, βραχμάνος σημαίνει ο άριστος άνθρωπος ο οποίος επιδιώκει και καταφέρνει να συνδέσει τη ζωή του και να γίνει μία γροθιά με το βράχμα. Το συγκεκριμένο συμβάν πιστεύουν πως το έχουν κατορθώσει οι ιερείς των Ινδών και για αυτό το λόγο ονομάστηκαν βραχμάνοι.

Μία εξίσου ενδιαφέρουσα θρησκεία αποτελεί ο βουδισμός στον οποίο πιστεύει μεγάλος αριθμός ανθρώπων. Αρχικά, δημιουργός του βουδισμού είναι ο Γκοτάμα Σιντάρτα, ο οποίος αργότερα μετονομάστηκε σε Βούδας το 560-480 π.Χ.

ΕΙΚΟΝΑ 1.5 Βούδας

Το όνομα Βούδας σημαίνει φωτισμένος. Ο ίδιος προερχόταν από μία ηγεμονική οικογένεια. Ερευνητές αναφέρουν πως ο Βούδας μία μέρα όταν ακόμα ήταν νέος,

καθώς βγήκε από την ανατολική πύλη της πόλης του, συνάντησε τυχαία έναν άθλιο γέροντα και μόλις τον αντίκρισε σκέφτηκε: «Κακό πράμα η γέννηση αφού έρχονται τα άθλια γεράματα». Έπειτα, συνάντησε στη νότια πύλη ένα λεπρό και αμέσως το επόμενο που σκέφτηκε είναι : «Φοβερή είναι η μοίρα των ανθρώπων αφού υπάρχουν οι αρρώστιες». Ύστερα, στη δυτική πύλη, βρέθηκε μπροστά σε ένα λείψανο και αυτό που αναφώνησε ήταν: «Μάταιη που είναι η ζωή αφού υπάρχει ο θάνατος. Καλύτερα να μην γεννιέται ο άνθρωπος». Στη τελευταία πύλη, η οποία ήταν η βόρεια, είδε έναν καλόγερο και αμέσως παραδέχτηκε το: «Η μοναχική ζωή είναι το καταφύγιο και η χαρά όλων των εξαιρέτων πλασμάτων» (Υδρία, 1998).

Έτσι, ο Βούδας ξεκίνησε να φτιάχνει το δικό του δρόμο μόνος του φεύγοντας μακριά από τις απολαύσεις των ανθρώπων οι οποίες φέρνουν το πόνο και τη δυστυχία. Μέσα σε ένα διάστημα επτά χρόνων όπου έκανε ασκητισμό, περιπλανήσεις και ασκήσεις που αφορούσαν το πνεύμα, βρέθηκε λυτρωμένος και φωτισμένος. Με αυτό τον τρόπο έγινε Βούδας και έφτασε στη νιρβάνα βρίσκοντας την πιο άριστη ευτυχία και ηρεμία.

Ο Βουδισμός αποτελεί τη βασική κουλτούρα των νοτιοανατολικών και ανατολικών ασιατικών χωρών. Ο Βούδας είναι μια πρωταρχική λανθασμένη αντίληψη, όχι πραγματική. Είναι αλήθεια ότι ο Βούδας δεν βρίσκει κανέναν κέντρο της πραγματικότητας ή της αρχής της μονιμότητας στη ροή της ζωής και του στροβίλου του κόσμου, αλλά δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει τίποτα πραγματικό στον κόσμο εκτός από την αναταραχή των δυνάμεων. Επιπρόσθετα, το δίδαγμα του Βούδα ήταν πως ένας άνθρωπος θα λυτρωνόταν από τα βάσανα και τις λύπες μόνο εάν έβγαζε μέσα από τη ψυχή του την επιθυμία για ζωή, τις απολαύσεις και τα θέλω του. Πιο αναλυτικά, μόνο εάν αφοσιωνόταν κάποιος αποκλειστικά στο βράχμα θα μπορούσε να φτάσει στη νιρβάνα, αψηφώντας την ψυχή, το σώμα και γενικότερα την ύπαρξη της ζωής (Georee Allen and Unwin Ltd, 2013).

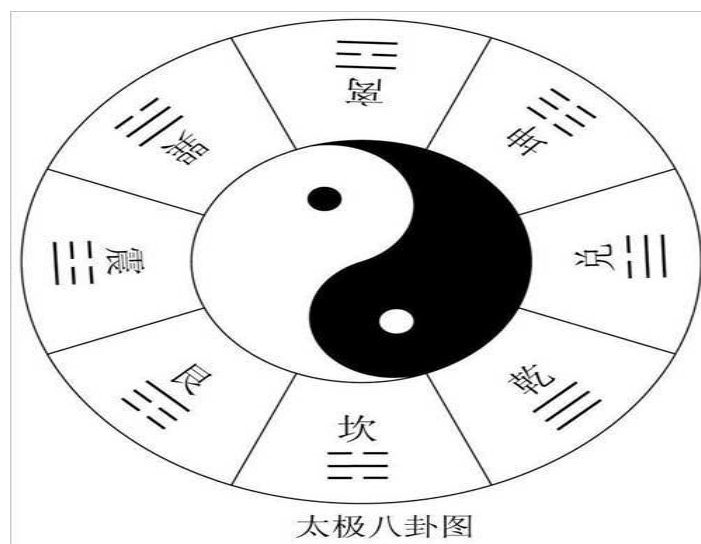
Επόμενες πολυθεϊστικές θρησκείες είναι ο κομφουκιανισμός και ο ταοϊσμός. Αρχικά, ο κομφουκισμός ανήκει στη θρησκεία των Κινέζων, οι οποίοι ως μεγαλύτερο θρησκευτικό μεταρρυθμιστή είχαν τον Κομφούκιο. Συγκεκριμένα, ο Κομφούκιος αναγνωρίζεται ως διδάκτορας θρησκείας, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας ο οποίος παράτησε την υπουργική του θέση για τη διδασκαλία του. Η διδασκαλία του χαρακτηριζόταν από την απλότητα του και μετέδιδε πως ο κάθε άνθρωπος θα πρέπει να συμπεριφέρεται σωστά στους συνανθρώπους του, να εκπέμπει σεβασμό προς τους

μεγαλύτερους καθώς και να είναι υπάκουος και να συμβαδίζει με τους νόμους, τα ήθη και τα έθιμα.

Ο κομφουκιανισμός, είναι μία θρησκεία διαδεδομένη στην Κίνα όπου οι Κινέζοι βασισμένοι στη θρησκεία τους, επιδίωκαν να συμμορφώσουν περισσότερο τον άνθρωπο καθώς και να καλυτερέψουν τις συνθήκες ζωής τους. Για το λόγο αυτό, η θρησκεία των Κινέζων χαρακτηρίζεται πρώτον ως φυσιολατρική διότι δοξάζουν οτιδήποτε ανήκει στη φύση όπως τον ήλιο, τη βροχή, τον ουρανό, τη γη κ.α. και δεύτερον ως προγονολατρική διότι δοξάζουν τους προγόνους τους αλλά και τους αυτοκράτορες «απογόνους του Ουρανού του μεγαλύτερου θεού τους», (Herbett Fingarette, 1998).

Όσο αφορά τον ταοϊσμό, εντάσσεται στις πιο σημαντικές αρχαίες σχολές της κινέζικης φιλοσοφίας όπου ιδρυτής αυτής της θρησκείας είναι ο Λάο-Τσε. Ο Λάο Τσε εισηγήθηκε τη μεταξύ του ανθρώπου και του σύμπαντος ενότητα, την οποία μπορεί να κατανοήσει κανείς εφόσον ακολουθεί έναν απλό και απέριτο βίο στους κόλπους του οποίου έχει φροντίσει να περιορίσει στο ελάχιστο τις επιθυμίες του και να αναπτύξει στο μέγιστο την απορρόφηση του και αφομοίωση του από τη φύση. Ο ταοϊσμός όπως η ίδια η ονομασία του, έδινε ιδιαίτερη σημασία στο Τάο και πιο συγκεκριμένα στην εναρμόνιση του ανθρώπου με το Τάο, την αρχή της τάξης η οποία διέπει τον κόσμο. Η πρακτική φιλοσοφία του ταοϊσμού βασίζεται στην καταστολή κάθε επιθυμίας του ανθρώπου, προκειμένου έτσι να εξασφαλιστεί η ηρεμία του (Theme WP Connections, 2018).

ΕΙΚΟΝΑ 1.6 Τάο

Ένα άλλο είδος θρησκείας που εντάσσεται στις πολυθεϊστικές θρησκείες είναι ο Σιντοϊσμός. Ο Σιντοϊσμός ανήκει στη θρησκεία των Ιαπώνων και χαρακτηρίζεται ως φυσιολατρική διότι αποθεώνει τα αστέρια, τα βουνά, τις λίμνες, τον ήλιο και όλα όσα υπάρχουν στη φύση.

Το ιερό όρος Φούτζι (Fuji) αποτελεί το πιο ιερό σημείο της ιαπωνικής γης.

ΕΙΚΟΝΑ 1.7 Ιερό όρος Φούτζι

Στα ιερά του Σιντοϊσμού, ο κοσμικός χώρος χωρίζεται από τον ιερό περίβολο με πύλες, τις *τορού*. Συχνά, επειδή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ιερό μια τοποθεσία ανάμεσα σε δέντρα ή βράχους μπορεί να τοποθετηθεί εκεί μια πύλη. Η μεγάλη κόκκινη πύλη στο νησί Ιτσουκουσίμα που θεωρείται ιερό, στέκει επιβλητική στα νερά του και είναι ένα από τα σημαντικότερα αξιοθέατα της Ιαπωνίας

Το *τορού* σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον κοινό και *μιαρό* (τον έξω κόσμο) στον ιερό (εκεί όπου κατοικεί η θεότητα). Το πέρασμα κάτω από το *τορού* καθώς και το πλύσιμο των χεριών και του στόματος με νερό, θεωρείται απαραίτητη πράξη εξαγνισμού για όποιον προσέρχεται στο ιερό για να προσευχηθεί.

ΕΙΚΟΝΑ 1.8 Τορού

Επιπρόσθετα, ένα ακόμη είδος πολυθεϊστικής θρησκείας είναι ο Ζωροαστρισμός, του οποίου ιδρυτής είναι ο Ζωροάστρης. Η συγκεκριμένη θρησκεία διδάσκει και αναφέρει πως υπάρχουν δύο θεότητες, ο Αχουραμάσδα και ο Αριμάν. Ο Αχουραμάσδα είναι θεός του φωτός και της καλοσύνης από τον οποίο αντλείται κάθε καλό, ενώ ο Αριμάν είναι ο θεός του σκότους. Για το λόγο αυτό, αυτό που προέκυψε ήταν η πόλη να χωριστεί στα δύο και να μοιραστεί και στις δύο θεότητες, με αποτέλεσμα να επικρατεί τότε το καλό και τότε το κακό. Στο τέλος επικράτησε ο θεός του φωτός και έτσι ο Ζωροάστρης αυτό που πρότεινε ήταν να διαδοθεί η θρησκεία του ακόμα και αν χρειαζόταν να χρησιμοποιήσουν βία ή να έρθουν σε πόλεμο.

Η φωτιά ήταν ιερή στον Ζωροαστρισμό και φυλάσσονταν στο κέντρο των ιερών σπηλαίων όπου υπήρχε ο βωμός, στον οποίο έκαιγε η άσβεστη ιερή φωτιά που την συντηρούσαν οι Ιερείς. Όποιος πλησίαζε στο πυρ όφειλε να καλύπτει το πρόσωπό του για να μην το μολύνει. Στην ιερή φωτιά παρασκεύαζαν και το ποτό της αθανασίας που μετά το πέρας της τελετής κοινονούσαν οι λειτουργοί ιερείς. Στα τελετουργικά της θρησκείας έκτος της φωτιάς, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε και η ανάγνωση κειμένων από το ιερό βιβλίο του Ζωροαστρισμού Αβέστα. Κατά τις τελετουργίες γίνονται επίσης προσφορές άρτου και γάλακτος (Χλέτσος, 2007).

ΕΙΚΟΝΑ 1.9 Ζωροαστρισμός

2. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

2.1 Θρησκεία και Διαδίκτυο

Στη σημερινή εποχή, με την ύπαρξη του διαδικτύου θα λέγαμε πως από τη βιομηχανική περίοδο περνάμε στη περίοδο της πληροφόρησης. Σε περιόδους που ο καπνός, το κινητό τηλέφωνο και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης απασχολούσαν τον κόσμο στη καθημερινότητά τους, τη θέση τους κλέβει το διαδίκτυο το οποίο με τη πάροδο του χρόνου αποδεικνύεται ένα ισχυρό μέσο εξάρτησης και ημερήσιας απασχόλησης για την ανθρωπότητα. Θα έλεγε κανείς, πως πλέον έχει γίνει αναγκαίο κακό για πολλούς ανθρώπους καθώς μπορεί να εξυπηρετεί, αλλά παράλληλα αποξενώνει το άτομο από το κοινωνικό του περιβάλλον.

Παράλληλα, βάζει το άτομο στη διαδικασία να ερευνά διάφορα θέματα μέσω ηλεκτρονικών σελίδων και να εκφέρει την άποψη του. Αξίζει να αναφερθεί πως η σύνδεση της θρησκείας με τις νέες τεχνολογίες και συγκεκριμένα με το διαδίκτυο, αποκτά μεγάλο νόημα για την ανθρωπότητα.

Πιο γενικά, το διαδίκτυο είναι ένα καινούργιο μέσο, διά του οποίου το άτομο μπορεί να επικοινωνήσει με άλλα άτομα, να πληροφορηθεί καθώς και να μοιραστεί με τον κόσμο προσωπικές του στιγμές και βιώματα. Θα έλεγε κανείς, πως το διαδίκτυο αποτελεί έναν παράλληλο κόσμο για την ανθρωπότητα καθώς διεισδύοντας μέσα σε αυτόν μπορεί να “χαθεί” κάποιος για πολλές ώρες στη διάρκεια της ημέρας.

Από τις αρχές του 21ου αιώνα, η έρευνα για τη θρησκεία και το Διαδίκτυο είχε αρχίσει να θεωρείται σοβαρό πεδίο έρευνας. Οι μελέτες που εστιάζονται σε θέματα όπως η θρησκευτική ταυτότητα, η κοινότητα και η τελετουργική χρήση του Διαδικτύου άρχισαν να απασχολούν μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας.

Την περασμένη δεκαετία, πολλές συλλογές έχουν επεξεργαστεί τις πολλαπλές μορφές θρησκευτικότητας που εμφανίστηκαν σε χώρους συνομιλίας, σε ιστότοπους και σε άλλες τεχνολογίες δικτύων υπολογιστών. Ωστόσο, ενώ ένα αυξανόμενο σώμα της λογοτεχνίας συσσωρεύεται σχετικά με τη θρησκεία και το διαδίκτυο, είναι κατά πολλούς τρόπους μια ανόμοια συλλογή ιδεών και προσεγγίσεων.

Η πρώτη συλλογή τέτοιων απόψεων ήταν των Hadden και Cowan (2000). Σε αυτό το πλαίσιο μάλιστα, ο Dawson δήλωσε ότι η κοινωνιολογία του κυβερνοχώρου, πόσο

μάλλον η διαδικτυακή θρησκεία, είναι ακόμα στα σπάργανα (2000, σελ. 49). Από τότε, οι έρευνες του διαδικτύου έχουν αναδειχθεί σε ένα νέο τομέα της ακαδημαϊκής έρευνας, μια διεπιστημονική ομπρέλα κάτω από την οποία εκείνοι που προέρχονται από πολλούς τομείς, από την ψυχολογία, τη γλωσσολογία και την οικονομία – δίκαιο, έχουν συγκεντρωθεί για να εξετάσουν την επίδραση της τεχνολογίας του Διαδικτύου στη σύγχρονη κοινωνία. Πράγματι το 2005, ο τομέας της πληροφορικής αφιέρωσε ένα μεγάλο διάστημα (Baym, 2005) για να διερευνήσει τη μορφή των σπουδών του Διαδικτύου ως ένα νέο πεδίο που περιλάμβανε την εξέταση της θρησκείας ως μια νέα διάσταση που έπρεπε να συμπεριληφθεί στη θρησκεία.

Μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες στη μελέτη της θρησκείας στο Διαδίκτυο συμβαδίζει με τις ταχείες εξελίξεις και αλλαγές. Αυτό ήταν σημαντικό ζήτημα κατά την ανάπτυξη θεωρητικών πλαισίων για την εξέταση της θρησκευτικής συμμετοχής στον Παγκόσμιο Ιστό. Η θρησκεία είχε πάντα μια σημαντική παρουσία στο διαδίκτυο, αλλά είναι ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον που αυξάνεται με γοργούς ρυθμούς και οι τύποι των τοποθεσιών που δημιουργούνται αλλάζουν σημαντικά με την πρόοδο των νέων τεχνολογιών. Η θεωρητική διάκριση της ηλεκτρονικής θρησκείας και της θρησκείας στο διαδίκτυο, προτάθηκε με βάση την εξέταση των θρησκευτικών ιστότοπων που υπήρχαν στα τέλη του 1999. Την εποχή εκείνη υπήρξε σαφής διάκριση μεταξύ θρησκευτικών ιστότοπων όπου οι άνθρωποι μπορούσαν να ενεργούν με απεριόριστη ελευθερία και υψηλό επίπεδο αλληλεπίδρασης (διαδικτυακή θρησκεία) και της πλειονότητας των θρησκευτικών ιστότοπων, που φαινόταν να παρέχουν μόνο θρησκευτικές πληροφορίες και όχι αλληλεπίδραση.

Η ενσωμάτωση της θρησκευτικής έκφρασης στο χώρο του διαδικτύου είναι πολύ σημαντική καθώς τονίζει πώς η θεολογία της επικοινωνίας ορίζει καταλυτικές γραμμές για την χρήση της Εκκλησίας στο Διαδίκτυο. Μερικά παραδείγματα θρησκευτικών οργανώσεων τα οποία ανταποκρίνονται σε ηθικά και εθνικά ζητήματα στο Διαδίκτυο, αποτελεί η έκθεση Cybernaughts της Εκκλησίας της Αγγλίας Awake (Συμβούλιο Αρχιεπίσκοπος, 1999), μια έρευνα που αφορά τις κοινωνικές και θρησκευτικές επιδράσεις της τεχνολογίας του Διαδικτύου από μια αγγλική προσδοκία.

Ένα ακόμη παράδειγμα θρησκευτικών ομάδων είναι αυτές που αναφέρονται στο έργο του Wolf (2003), το οποίο χαρίζει πολλαπλές απαντήσεις σε θέματα ηθικής υποχρέωσης και ηθικής εξελισσόμενων διαφορετικών διαδικτυακών κουλτούρων, τα οποία ενθαρρύνονται από νέα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας.

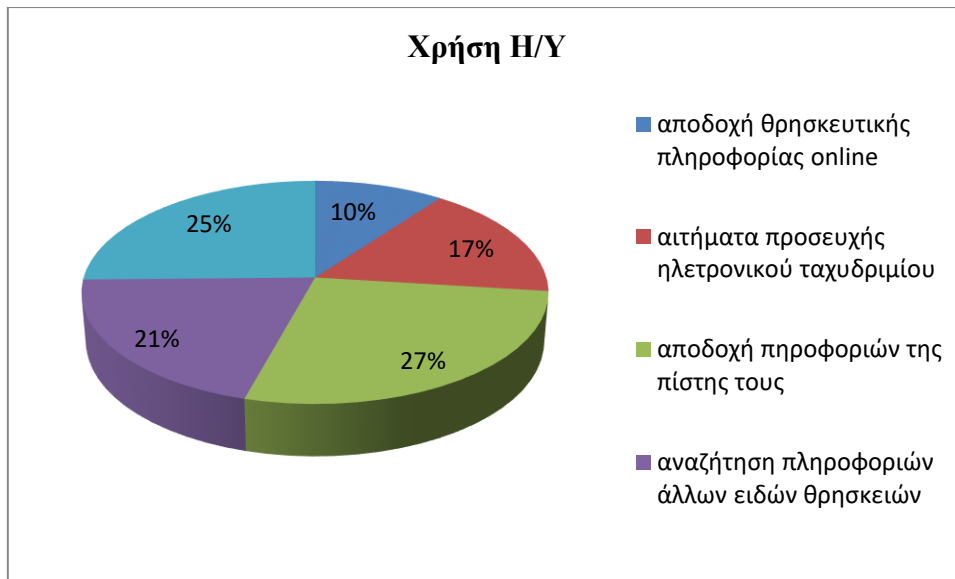
Ειδικότερα σε ότι αφορά τη θρησκεία, υπάρχει μεγάλο φάσμα ανθρώπων που εισέρχεται στο κόσμο του διαδικτύου για να ανακαλύψει τις θρησκευτικές του κλίσεις και να ερευνήσει άλλους, πολλαπλούς θρησκευτικούς δεσμούς.

Παρόλα αυτά, ένα μεγάλο μέρος των (νεότερων κυρίως) χρηστών του διαδικτύου για θρησκευτικούς/εκκλησιαστικούς σκοπούς, βλέπει το νέο μέσο όχι απλά ως εργαλείο με ποικίλες λειτουργίες όπως η ενημέρωση και η επικοινωνία, αλλά και ως μία δυνατότητα ριζικής αναμόρφωσης της θρησκείας προς την κατεύθυνση της προσαρμογής της προς τις εμπειρίες και την αμεσότητα των βιωμάτων των πιστών (Τσίλης, 2014).

Σήμερα, διανύοντας μία εποχή που ο λόγος του καθενός παρερμηνεύεται πόσο μάλλον εάν αφορά θρησκευτικές αλληγορίες και εικόνες, θρησκευτικά σκάνδαλα και θρησκευτικές υπερβολές, το διαδίκτυο εμπλέκεται μέσα σε αυτό έχοντας δύο ρόλους. Ο πρώτος ρόλος του διαδικτύου είναι πως γοητεύει τον χρήστη και τον παρασύρει να επισκεφτεί τη συγκεκριμένη ηλεκτρονική σελίδα που κοιτάζει, ενώ ο δεύτερος ρόλος είναι πως στη συνέχεια εκμυστηρεύεται στο χρήστη τα δήθεν μυστήρια που μπορεί να βρίσκονται στα σκοτεινά μονοπάτια των θρησκευτικών σωματείων.

Σύμφωνα με έρευνα του Pew Institute (www.pewinternet.org) η οποία δημοσιεύτηκε το 2001 στις ΗΠΑ, το 25% των χρηστών του διαδικτύου έχουν αποδεχθεί μία θρησκευτική πληροφορία online, το 41% των χρηστών του Διαδικτύου, οι οποίοι ποτέ δεν θεωρούνταν εαυτοί πνευματικοί αναζητητές, δήλωσαν ότι έστειλαν ή έλαβαν αιτήματα προσευχής ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Το 67% των αναζητητών θρησκευτικού περιεχομένου, έχουν λάβει πληροφορίες για τη δική τους πίστη, το 50% έχουν αναζητήσει πληροφορίες για άλλου είδους θρησκείες, ενώ το 62% θεωρούν ότι η συχνή χρήση του διαδικτύου που σχετίζεται με τη θρησκευτικότητα, ευνοεί την θρησκευτική ανοχή (Τσίλης, 2014).

Σχήμα 1. Σύνδεση θρησκευτικότητας μέσω Η/Υ

Στον τομέα της πληροφόρησης δημιουργείται μία νέα θρησκευτικότητα όπου ο λόγος έχει πρωταρχικό ρόλο σε πολιτικά και κοινωνικά θέματα που αφορούν είτε την οικολογία ,είτε τον φεμινισμό, είτε θρησκευτικές πεποιθήσεις κ.α. , καθώς είναι μια αφορμή για τον διαχωρισμό της ανθρωπότητας σε διάφορα πεδία ανάλογα με τα δικά τους πιστεύω. Έτσι , δημιουργούνται δύο κόσμοι για τους ανθρώπους. Ο πρώτος κόσμος είναι ο εικονικός όπου το άτομο επιλέγει να γνωρίσει καινούργια πράγματα και να αναπτύξει σχέσεις μέσω της διαδικτυακής σύνδεσης και ο δεύτερος κόσμος είναι ο βιωματικός όπου το άτομα επιλέγει να αποκτήσει φυσικά βιώματα.

Το διαδίκτυο, απαρτίζεται από πολλαπλά δίκτυα υπολογιστών ώστε να συνδεθούν μεταξύ τους και να μπορέσουν να ενεργοποιήσουν την παγκόσμια διαδικτυακή επικοινωνία. Για το λόγο αυτό, μέσα από πολλές ηλεκτρονικές σελίδες, blogs, facebook, twitter κ.α. τα άτομα συνδέονται παγκοσμίως και έτσι μπορούν επικοινωνούν μεταξύ τους και ανταλλάσσουν πληροφορίες, ιδέες για διάφορα θέματα.

Το διαδίκτυο καθώς εξελίσσεται σταδιακά, με τη πάροδο του χρόνου έχει δημιουργήσει κάποιες δεοντολογικές αρχές που είναι βασικές για την ορθή λειτουργία του. Η πρώτη αρχή είναι αυτή της εγκυρότητας (authority), αυτού που έχει ειπωθεί, το οποίο έχει άμεση σύνδεση με την αλήθεια της πληροφορίας τόσο σε σχέση με το συμβάν όσο και σε σχέση με την πηγή της μετάδοσης, αλλά και τον παραλήπτη. Επόμενη αρχή είναι η αντικειμενικότητα, (objectivity) η οποία θίγει το

μεγάλο ζητούμενο αυτό των συμφερόντων που μπορεί να κρύβονται πίσω από την επικοινωνιακή ροή. Έπειτα είναι η επικαιροποίηση (currency), η οποία επιτρέπει στον «παραγωγό» της πληροφορίας συνεχώς να επανέρχεται, να εμπλουτίζει, να διορθώνει, να προσθέτει ή να αφαιρεί, και ακόμη να διαγράφει τα κείμενα ή τα σχόλια του. Άλλου είδους αρχή είναι το πεδίο κάλυψης (coverage), το οποίο εντοπίζει τον σκοπό και το αντικείμενο μίας ιστοσελίδας και τέλος η χρηστικότητα (usability), η οποία είναι η δυνατότητα, η ικανότητα και η δεξιότητα του διαδικτυακού επισκέπτη να έχει άμεση πρόσβαση και κατανόηση του περιεχομένου της ηλεκτρονικής ιστοσελίδας (Τσίλης, 2014).

Υπάρχουν λοιπόν, αρκετοί χρήστες οι οποίοι αναζητούν θρησκευτικά περιεχόμενα μέσω του διαδικτύου έτσι ώστε να ασκήσουν κριτική προς το μέρος της Εκκλησίας. Ομάδες, παρατάξεις, θρησκευτικές ή φυλετικές οργανώσεις, που μέχρι τώρα δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν μία θέση αναγνώρισης στην κοινωνία, ξαφνικά προβάλλουν στη δημόσια σφαίρα, αφού δεν είναι τίποτα άλλο από εκφράσεις της ριζωμένης, αυθεντικής τους ταυτότητας (Τσίλης, 2014).

Πλέον, οι αιρέσεις, οι θρησκείες και οι Εκκλησίες δημιουργούνται μέσα από το διαδίκτυο καθώς διάφορα άτομα ενώνονται και διαμορφώνουν σύμφωνα με τα δικά τους πιστεύω τη δική τους ομάδα. Έτσι με αυτό τον τρόπο παρουσιάζουν στα μέλη τους τις δικές τους πεποιθήσεις και παράλληλα επικοινωνούν μεταξύ τους ανταλλάσσοντας απόψεις θρησκευτικού περιεχομένου.

Σύμφωνα με τον Ζορμπά (2017), ένα αγαπημένο θέμα που βρίσκουμε στις ιστοσελίδες είναι το τέλος του κόσμου: τέλος και κρίση, λύτρωση και σωτηρία. Η κολεκτιβιστική φαντασία μεταφράζεται σε μοντέρνα μυθολογία όπου σκιαγραφείται το σχέδιο που μοιάζει με εκείνο της Αποκάλυψης.

Η ίδια γλώσσα της Αποκάλυψης επαναλαμβάνεται στο Διαδίκτυο. Πιστεύουν πολλοί, ότι η καταστροφή δεν θα αργήσει να έλθει, ενώ πολλοί είναι εκείνοι που βλέπουν να έρχεται το τέλος του κόσμου και θα εξαφανίσει από προσώπου της γης τους «κακούς» για να σωθούν οι «καλοί» -προστάτες- της γης. Για την νεο-αποκαλυπτική σκέψη, ο μοντέρνος άνθρωπος αποτελεί το θύμα της ίδιας της ανάπτυξης (Ζορμπάς Κ.,2017).

Με βάση τα λεγόμενα του Ζορμπά (2017), ο αιδεσιμότατος Ρίτσαρντ Χάρις στην Οξφόρδη προτείνει στα μέλη της ενορίας του να εξομολογούνται στο ηλεκτρονικό του ταχυδρομείο. Ο ίδιος μάλιστα ως Πρόεδρος του Συμβουλίου Κοινωνικής Ευθύνης της Αγγλικανικής Εκκλησίας, εξέδωσε ειδική Εγκύκλιο όπου μεταξύ άλλων τονίζεται: *«θέλουμε να ματαιώσουμε τους φόβους των πιστών για τη νέα τεχνολογία και να αναδείξουμε τις πολύτιμες υπηρεσίες που μπορεί να προσφέρει... Όσοι απέρριπταν τον χριστιανισμό, μεταμορφώθηκαν από την εμπειρία του κυβερνοχώρου».*

Το γεγονός ότι ο καθένας από εμάς μπορεί να δημιουργήσει την δική του ιστοσελίδα και να στείλει e-mails προς κάθε κατεύθυνση με μικρό κόστος, σημαίνει για κάποιους μία προοδευτική μετατόπιση ισχύος από τα μεγάλα κέντρα αποφάσεων σε οριζόντια, μη- ιεραρχικά και αποκεντρωμένα δίκτυα, τα οποία δεν θέτουν οικονομικούς φραγμούς (Τσίλης,2014).

Στη σύγχρονη εποχή πολλά άτομα που θέλουν να ενισχύσουν τη θρησκευτική εμπειρία τους εισέρχονται στον κόσμο του διαδικτύου και μέσω αυτού, αφού επιλέξουν τη τελετουργία που επιθυμούν, εξασκούνται στους θρησκευτικούς ύμνους τραγουδώντας οι ίδιοι τους στίχους που διαβάζουν στην οθόνη του υπολογιστή μέσω κάποιου ιστόχωρου που έχουν εισέλθει.

Το γεγονός αυτό αποτελεί μία διαδικασία επιτελεστική καθώς ο πιστός προσπαθεί να συνδεθεί πνευματικά με τη θεϊκή οντότητα στην οποία πιστεύει ακόμα και δεν βρίσκεται σε πραγματικό χώρο αλλά εικονικό.

Με βάση τα παραπάνω διαπιστώνουμε με ποιο μέσο η νέα θρησκευτικότητα αντικατοπτρίζει και εκπροσωπεί την αμήτη πνευματικότητα του μεταμοντέρνου ανθρώπου.

Σύμφωνα με τον Τσίλη (2014), ο ασυγκράτητος ατομικισμός θρησκευοποιείται, ο εκλεκτικισμός δανείζεται στοιχεία από γνωστικές ή ανατολικές θεολογίες, οι θεσμοί της Εκκλησίας αμφισβητούνται, το μυστικό βίωμα απελευθερώνει την «ψυχή» που κυκλοφορεί ελεύθερα στον «εικονικό χώρο», το άτομο ανακουφίζεται, βρίσκοντας παρηγοριά στην «κοινότητα» του κυβερνοχώρου. Ο καταναλωτισμός της θρησκευτικής βιομηχανίας δεν ενοχλεί ιδιαίτερα, διότι δεν υφίσταται ένα συγκροτημένο και αποκλειστικό «σύστημα» εννοιών, το οποίο να αμφισβητεί τη λογική του κέρδους στην σύμφυσή της με την θρησκευτική εμπειρία. Καθώς το

διαδίκτυο χρειάζεται στο μεταμοντέρνο υποκείμενο, αυτό θα το χρησιμοποιήσει ανενδοίαστα.

Η θρησκεία παρουσιάζει διάφορους τύπους στο χώρο του Διαδικτύου. Σύμφωνα με τον Ζορμπά (2017), οι τυπολογία των διαφόρων θρησκειών είναι οι παρακάτω:

- **Πρότυπο της απομόνωσης.** Το συγκεκριμένο μοντέλο είναι το πιο κλασικό διαχρονικά και αναζητά την ηρεμία μακριά χωρίς να υπάρχει κάποιου είδους σχέση με μία θρησκευτική παράδοση, μέσω της απομόνωσης. Στο συγκεκριμένο τύπο, αναζητείται η απόλυτη απάντηση όπου συνήθως οι υποψήφιοι είναι κορυφαία μυαλά αλλά όχι εξωστρεφείς. Για το λόγο αυτό, λόγω της εσωστρέφεια τους προσεγγίζουν άριστα τη θρησκεία μέσω του Διαδικτύου. Το Διαδίκτυο δίνει τη δυνατότητα στο χρήστη να έχει άμεση πρόσβαση σε ό,τι τον ενδιαφέρει, δε γνωρίζει γεωγραφικούς περιορισμούς και επιδέχεται την ανωνυμία. Πολλοί έχουν βαρεθεί τις κοινές αντιλήψεις και αναζητούν την περιπέτεια. Αποζητούν την οικογένεια με την οποία δεν ήρθαν ποτέ σε επαφή, τον πατέρα που δεν τους ορμήνευσε και τους καθοδήγησε στο σωστό δρόμο ακόμα και τον κάθετο αρχηγό που μπορεί να ασκεί δύναμη και επιρροή σε αυτούς.
- **Οικουμενικό πρότυπο:** το μοντέλο αυτό αποτελεί μία ιδέα, στην οποία επιβάλλεται να υπακούν όλες οι θρησκείες. Για το λόγο αυτό, θα μπορούσε να λέγεται και επεκτατικό πρότυπο. Επιπλέον με βάση τον Κων/νο Β. Ζορμπά 2017, είναι η ιεραποστολική οδός. Κι ο χώρος του Διαδικτύου είναι το διαθρησκειακό τοπίο του κυβερνοχώρου όπου όλοι μπορούν να προσφέρουν χωρίς να ενοχλούν.
- **Πλουραλιστικό πρότυπο:** το πρότυπο αυτό αφορά χιλιάδες θρησκευτικές οικογένειες οι οποίες φανερώνονται ως μία πραγματικότητα η οποία εισέρχεται στα πλαίσια σχεδίου της θρησκείας και παρουσιάζεται στο Διαδίκτυο. Οι παρουσιάσεις έχουν οικουμενική διάσταση και τα άτομα εδώ δεν έχουν το ίδιο χρώμα, τα ήθη ,τα έθιμα, το πολιτισμό και δεν μιλούν την ίδια γλώσσα.
- **Πρότυπο συγκρητισμού:** είναι ένα πρότυπο που σε αντίθεση με το πλουραλιστικό, δίνει σημασία στην ετερότητα και στη διαφορετικότητα όπου

ενώνονται τα διάφορα μοντέλα θρησκειών μαζί. Με βάση τις απόψεις του Κων/νου Β. Ζορμπά 2017, πολλοί βλέπουν μια μετα-θρησκευακή εποχή στο πρόσωπο της «Νέας Εποχής» όπου χρησιμοποιούνται όλες οι δυνατές πηγές της Δύσης και της Ανατολής, παραδοσιακές και εσωτερικές, με στόχο την οικοδόμηση ενός νέου πνευματισμού που απαντά σε κάθε ανθρώπινη επιθυμία. Οι θρησκείες εδώ λειτουργούν ως πρώτη ύλη που ο καθένας από τα ίδια κομμάτια μπορεί να φτιάξει είτε ένα πύργο είτε ένα πύραυλο! Εδώ δεν τίθεται θέμα διαλόγου αλλά ο καθένας μπορεί να «κατασκευάσει» τη δική του θρησκεία στα μέτρα του και στις επιθυμίες του.

Πέραν όλων των παραπάνω, είναι ενδεικτικό, ότι η επέκταση των τεχνολογικών εφαρμογών του Internet και στο πεδίο του θρησκευτικού φαινομένου, ήταν μια μάλλον αναμενόμενη διαδικασία. Το ίδιο το Internet βέβαια είχε κάνει την εμφάνισή του ιστορικά περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960 (το 1969 συγκεκριμένα) και οι στόχοι της εφαρμογής του είχαν να κάνουν με την εκπαίδευση και με το στρατό. Στην αρχή, η χρήση του δεν προοριζόταν τόσο πολύ για το ευρύ κοινό, στοιχείο που στην πορεία επρόκειτο να αλλάξει μέσα από την χρήση πιο φιλικών προς το κοινό γραφικών και με την εμπορευματοποίησή του. Η διάδοση του Internet κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1990 επρόκειτο να ξεκινήσει μέσα από το χώρο της εκπαίδευσης στις Η.Π.Α. και σύντομα επεκτάθηκε, μεταξύ άλλων, και στο πεδίο της θρησκείας (Hojsgaard & Warburg, 2005).

Δεν είναι έτσι τυχαίο το ότι περί τα τέλη ήδη της δεκαετίας του 1990 υπήρχαν πάνω από 1,5 εκατομμύριο ιστοσελίδες θρησκευτικού περιεχομένου στο Internet, αναδεικνύοντας την ολοένα αυξανόμενη επιρροή της νέας ψηφιακής τεχνολογίας και στο χώρο της θρησκείας. Ενδεικτικά σε αυτό το σημείο, για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να λάβουμε υπόψη μας το ότι οι διάφορες ιστοσελίδες που περιείχαν τη λέξη "Χριστιανισμός" κατά το μεν 1999 ανέρχονταν στις 610.000 ενώ το 2004 αντίστοιχα είχαν ανέλθει στα 9.140.000. Αντίστοιχα, οι ιστοσελίδες που περιείχαν τη λέξη "Εκκλησία", ενώ κατά το 1999 ήταν περί τα 7.102.000 αντίστοιχα το 2004 είχαν ανέλθει στα 65.400.000.

Αυτή η τεράστια επέκταση της χρήσης των θρησκειών στον κυβερνοχώρο δεν είναι κάτι το τυχαίο, από την άποψη, ότι το Internet προσφέρει τεράστιες δυνατότητες, ως προς τους τρόπους προβολής ενός ευρύτατου πεδίου ιδεών. Μια κεντρική

παράμετρος εδώ είναι το ότι η λειτουργία του Internet γίνεται μέσα από τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Εδώ με άλλα λόγια, ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να λάβει ένα πλήθος γνώσεων, πληροφοριών, σχετικών ερεθισμάτων κ.λ.π. μέσα από ένα τεχνολογικό μέσο, όπου υφίσταται χρήση της εικόνας αφενός μεν και αφετέρου του ήχου (Poster, 1995). Ταυτόχρονα, το Internet δίνει την δυνατότητα επικοινωνίας ανάμεσα σε άτομα που μπορεί να απέχουν το ένα από το άλλο, ενώ αυτή η επικοινωνία την ίδια στιγμή, είναι ασύγχρονη και ως προς το χρόνο που λαμβάνει χώρα. Με άλλα λόγια, εδώ ο δέκτης των διαφόρων πληροφοριών είναι δυνατόν να έρθει σε επαφή μαζί τους, σε χρονικό σημείο εντελώς διαφορετικό από εκείνο, κατά το οποίο αυτές οι πληροφορίες καταγράφηκαν και προωθήθηκαν από τον αρχικό πομπό.

Μια πολύ σημαντική παράμετρος εν τω μεταξύ ως προς την στενή σύνδεση ανάμεσα στο Internet και τη θρησκεία, είναι η εξής: Μέσω του Διαδικτύου και μέσα από την οργάνωση των ποικίλων ιστοσελίδων, είναι χαρακτηριστικό, ότι είναι δυνατόν να αναδειχθούν διάφορες συσσωματώσεις και ομάδες οπαδών και ακολούθων διαφόρων θρησκευτικών συστημάτων και πεποιθήσεων. Πρόκειται για ένα είδος κοινωνικής διαδικασίας, με βάση την οποία αναδεικνύεται το στοιχείο της διαμόρφωσης μιας κοινής ταυτότητας. Η τελευταία βέβαια, στην περίπτωση των ποικίλων θρησκευτικών ομάδων που οργανώνονται μέσα από τον χώρο του Internet, είναι άρρηκτα συνυφασμένη και με την προσωπική ταυτότητα που επιθυμεί και επιδιώκει να αποκτήσει το κάθε άτομο ξεχωριστά. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που έχει να κάνει, όπως τονίζει ο Antony Giddens (1991) με την κοινωνική εμπιστοσύνη. Η τελευταία, με τη σειρά της, αποτελεί κεντρική παράμετρο και προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας του κάθε ατόμου.

Οι διάφορες θρησκευτικές κοινότητες συνήθως καλύπτουν και εκπροσωπούν τόσο το γεφύρωμα όσο και τη διατήρηση στην πορεία του κοινωνικού κεφαλαίου. Το μεν γεφύρωμα του κοινωνικού κεφαλαίου αφορά το ότι άνθρωποι από διαφορετικά κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά ή ακόμα και μορφωτικά μερικές φορές περιβάλλοντα, έρχονται σε σχέση μεταξύ τους, συγκροτώντας μια ομάδα με κοινές αξίες και πεποιθήσεις. Δημιουργούνται κατά αυτόν τον τρόπο ομοιογενείς σε μεγάλο βαθμό θρησκευτικές κοινότητες (Hojsgaard & Warburg, 2005).

Το Internet από τη μεριά του είναι αλήθεια πως μπορεί να έχει ένα πολύ σημαντικό και καταλυτικό ρόλο αναφορικά με την καλλιέργεια μιας συγκεκριμένης ταυτότητας, είτε σε ατομικό είτε αντίστοιχα σε συλλογικό επίπεδο. Αυτό γίνεται άλλωστε μέσα από την προσφορά νέων δυνατοτήτων και ευκαιριών για την δημιουργία και χρήση ορισμένων νέων εργαλείων, ικανοτήτων και γνώσεων, με τις οποίες είναι εφικτή η διαχείριση και αντιμετώπιση της ανασφάλειας που υφίσταται στα πλαίσια των σύγχρονων κοινωνιών. Κατά αυτόν τον τρόπο μάλιστα, το Internet μπορεί να επεκτείνει τις ευκαιρίες του κάθε ατόμου, ώστε αυτό στη συνέχεια να δομήσει μια προσωπική ταυτότητα που θα έχει νόημα για τον ίδιο ή την ίδια και που θα είναι τέτοια, ώστε αυτό το άτομο να αναπτύξει κοινωνικές επαφές και αλληλεπιδράσεις με άλλους ανθρώπους (Slevin, 2000: 114).

Επιπλέον, το Internet μέσα από την ικανότητά του να ξεπερνά τα όρια και τα στεγανά του χώρου και του χρόνου, καθιστά δυνατή και τη σφυρηλάτηση σχέσεων ανάμεσα σε άτομα που προέρχονται από διαφορετικά πολιτιστικά ή κοινωνικά περιβάλλοντα (Haraway, 1999: 289). Βέβαια οι συγκεκριμένες συνθήκες αλληλεπίδρασης μέσα από το Internet, είναι αλήθεια την ίδια στιγμή επίσης, ότι επιβάλλουν και συγκεκριμένους περιορισμούς, αναφορικά με τα μέσα που είναι δυνατόν να αποκτηθούν εδώ. Είναι σημαντικό άλλωστε να έχουμε υπόψη μας, ότι η πρόσβαση σε πληροφορίες και γνώσεις και στα εργαλεία που είναι αναγκαία για την δόμηση ταυτότητας, μπορεί να περιορίζεται σε ορισμένες περιπτώσεις λόγω των διαφορών που υφίστανται μεταξύ διαφόρων ανθρώπων, λόγω οικονομικής κατάστασης, λόγω φύλου, ηλικίας, διαφορετικής γλώσσας και κουλτούρας, λόγω διαφορών, ως προς την κοινωνική τάξη κ.λ.π. (Slevin, 2000: 41).

Στα πλαίσια διαφόρων ερευνών, είναι χαρακτηριστικό, πως έχουν επισημανθεί τρεις βασικοί παράγοντες που είναι άρρηκτα συνυφασμένοι με τα εργαλεία εκείνα με τα οποία το Internet επιτρέπει στα άτομα να εντάσσονται σε ένα κοινωνικό σύνολο που υιοθετεί συγκεκριμένες θρησκευτικές ιδέες:

- Πληροφορίες: εδώ έχουμε να κάνουμε δηλαδή, με την προβολή και την "ανίχνευση" εν γένει διαφόρων πληροφοριών και γνώσεων που έχουν να κάνουν με διάφορα θρησκευτικά συστήματα
- Διαδραστικότητα: σε αυτήν την περίπτωση το Internet λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να απαντά στις αντιδράσεις ανθρώπων προερχόμενων

από διαφορετικά περιβάλλοντα, όταν προβάλλει ένα συγκεκριμένο θρησκευτικό σύστημα

- Δια-εξάρτηση: υπό το πρίσμα αυτού του παράγοντα δηλαδή, τα διάφορα δίκτυα, ιστοσελίδες κ.λ.π, δημιουργούνται και συντηρούνται ανεξαρτήτως χρόνου και χωρικού πλαισίου

Σε αυτό το σημείο ίσως έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε κάποιες περιπτώσεις ανάδειξης του στοιχείου της θρησκευτικότητας, όπως και της διάστασης της οργάνωσης ορισμένων θρησκευτικών ομάδων μέσα από το χώρο του Διαδικτύου κι εν γένει μέσω των νέων ψηφιακών τεχνολογιών. Θα ήταν έτσι δυνατόν να γίνει λόγος για την περίπτωση ορισμένων video games που υφίστανται εδώ και χρόνια και όπου οι κεντρικοί ήρωες είναι μουσουλμάνοι ή από την άλλη μεριά αντίστοιχα αφορούν θέματα που έχουν σχέση με τον Ισλαμικό πολιτισμό. Τα παιχνίδια αυτή είναι ενδεικτικό πως παίζονται και μέσω του Internet αλλά και αυτόνομα στον υπολογιστή. Μια τέτοια περίπτωση είναι το παιχνίδι με τον τίτλο "Η αναζήτηση του Αμπού Ισά για την γνώση". Το παιχνίδι απευθύνεται βέβαια, τόσο σε μουσουλμάνους όσο και σε μη μουσουλμάνους. Ο παίκτης μπαίνει στη θέση ενός μουσουλμάνου σπουδαστή, ο οποίος καλείται να πολεμήσει ενάντια σε σατανικούς μάγους και να μπορέσει να ανακαλύψει γνώσεις και αρχαία χειρόγραφα, συμπεριλαμβανομένου του Κορανίου. Στην ουσία πρόκειται για ένα παιχνίδι γνώσεων, όπου το βάρος πέφτει σε στοιχεία που αφορούν τον ισλαμικό πολιτισμό, την επιστήμη που είχε αναπτυχθεί μέσω των Αράβων κατά τον Μεσαίωνα και την θρησκεία του Ισλάμ (Sisler, 2013: 137).

Εντελώς διαφορετική είναι η προσέγγιση στην περίπτωση του παιχνιδιού με τον τίτλο "Υπό πολιορκία" που εκδόθηκε από την συριακή εταιρεία Afkar Media το 2005. Εδώ είναι χαρακτηριστικό πως εισάγονται ορισμένα πραγματικά γεγονότα (σε σύγκριση με την περίπτωση του προηγούμενου παιχνιδιού). Συγκεκριμένα, το παιχνίδι ξεκινάει με την περίπτωση μιας μαζικής σφαγής που είχε λάβει χώρα το 1994 σε ένα μουσουλμανικό τέμενος από έναν Ισραηλινό εξτρεμιστή. Ο κεντρικός ήρωας του παιχνιδιού ονομάζεται Ahmad και ο παίκτης εισέρχεται στο ρόλο του. Αναλαμβάνει να αντιμετωπίσει τόσο τον Ισραηλινό εξτρεμιστή όσο και τον Ισραηλινό στρατό που στη συνέχεια περικυκλώνει το τέμενος. Στην πορεία αναλαμβάνει ποικίλες αποστολές, όπως το να σώσει έναν στενό του φίλο από φυλακή των Ισραηλινών (Sisler, 2013: 141).

Ένα άλλο παιχνίδι που μας απασχολεί εδώ, είναι αυτό με την ονομασία Quraish που δημιουργήθηκε και αυτό από την συριακή εταιρεία Afkar Media το 2005. Η υπόθεση του παιχνιδιού είναι συνδεδεμένη με τους πολέμους των προ - ισλαμικών φυλών των Βεδουίνων της αραβικής χερσονήσου με τις δυνάμεις του Μωάμεθ, κατά την εποχή εμφάνισης της θρησκείας του Ισλάμ. Μάλιστα, ο παίκτης εξαρχής μπαίνει στη θέση μιας τοπικής παγανιστικής αραβικής φυλής και στην πορεία καλείται είτε να ακολουθήσει το Ισλάμ και να συμπορευθεί με τον Μωάμεθ, είτε να διατηρήσει την αρχαία παραδοσιακή θρησκεία του, αντιμετωπίζοντας όμως τις επιθέσεις των μουσουλμάνων (Sisler, 2013: 144).

Εν γένει μέσα από τις περιπτώσεις των διαφόρων παιχνιδιών που περιγράφηκαν συνοπτικά πιο πάνω, είναι χαρακτηριστικό, ότι στην πορεία εκφράστηκε η διάθεση σε πολλά μέρη του μουσουλμανικού κόσμου να υπάρξουν παιχνίδια, με τα οποία οι μουσουλμάνοι χαρακτήρες θα ήταν εκείνοι οι οποίοι θα προάγονταν στη θέση των ηρώων. Εξάλλου, ήδη από αρκετό καιρό πριν, σε πολλές μουσουλμανικές χώρες είχαν υπάρξει έντονες αντιδράσεις για την πλοκή διαφόρων video games που παράγονταν σε χώρες της Ευρώπης, αλλά και στις Η.Π.Α. και την Ιαπωνία και με βάση τα οποία οι μουσουλμάνοι παρουσιάζονταν ως κακοί και αδίστακτοι τρομοκράτες (Sisler, 2008).

Πέραν των βιντεοπαιχνιδιών όμως την ίδια στιγμή, στο πεδίο της διασύνδεσης και των αμοιβαίων επιρροών ανάμεσα στην ψηφιακή τεχνολογία και το πεδίο της θρησκείας, μια άλλη ενδιαφέρουσα μορφή έκφρασης αυτής της σχέσης είναι η λεγόμενη ψηφιακή αφήγηση ιστοριών. Μια ενδιαφέρουσα διάσταση της τελευταίας μάλιστα, σε σύγκριση με άλλες μορφές έκφρασης με τα μέσα ψηφιακής τεχνολογίας, όπως είναι τα βίντεο ή οι παραγωγές πακέτων με ειδήσεις και νέα, είναι το ότι εδώ οι συμμετέχοντες αναμειγνύονται πιο άμεσα, ως προς την διαδικασία με την οποία δομείται μια ιστορία θρησκευτικού περιεχομένου. Εξάλλου, σε αυτήν την περίπτωση τα μέλη των συγκεκριμένων διαδικτυακών θρησκευτικών ομάδων, εισέρχονται σταδιακά σε μια διαδικασία, με την οποία έχουν την τάση να βλέπουν αυτήν την ιστορία, ως κάτι που αφορά και αυτούς τους ίδιους προσωπικά. Βέβαια, κι εδώ μπορεί να υπάρχουν ορισμένα μέλη αυτών των ομάδων που λειτουργούν ως επόπτες που βοηθούν την ομάδα στην καλύτερη οργάνωσή της, ως προς την διαδικασία της ψηφιακής αφήγησης ιστορίας. Η βοήθειά τους μπορεί να είναι συνυφασμένη, για παράδειγμα, με την παροχή τεχνικών συμβουλών για την καλύτερη οργάνωση των

συγκεκριμένων ιστοσελίδων ή από την άλλη μεριά με την επίβλεψη της διαδικασίας εξέλιξης της αφήγησης της ιστορίας (Schofield Clark & Dierberg, 2013: 148).

Γενικότερα προγράμματα, όπως τα παραπάνω, διακρίνονται για την ευκολία με την οποία μπορεί να συμμετάσχει ένας μεγάλος αριθμός ατόμων σε αυτά. Και έτσι δεν είναι τυχαίο, ότι εδώ και αρκετά χρόνια διάφορες θρησκευτικές ομάδες ανά τον κόσμο επιδεικνύουν μεγάλο ενδιαφέρον, αναφορικά με τη χρήση τους. Εξάλλου μέσα από τη χρήση των σχετικών ιστοσελίδων στο Internet, οι ποικίλες θρησκευτικές ομάδες προσπαθούν παράλληλα να παρουσιάσουν τις πεποιθήσεις τους κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διαλύουν τις όποιες τυχόν παρεξηγήσεις και παρερμηνείες μπορεί να υπάρχουν ως προς το κοσμοθεωρητικό τους σύστημα (Schofield Clark & Dierberg, 2013: 148).

Ένα άλλο σχετικό παράδειγμα, μέσα από το οποίο αναδεικνύεται το στοιχείο της προβολής διαφόρων θρησκευτικών ομάδων μέσω του Internet, είναι αυτή της λεγόμενης ομάδας Chabad. Πρόκειται για ένα παρακλάδι του Χασιδικού Ιουδαϊσμού. Είναι μια ομάδα υπέρ - ορθόδοξων Ιουδαίων, η οποία έκανε την εμφάνισή της κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα. Η συγκεκριμένη ομάδα μάλιστα εδώ και καιρό πλέον, χρησιμοποιεί τα μέσα της ψηφιακής τεχνολογίας, με γνώμονα την προβολή των θρησκευτικών της ιδεών και κοσμοθεωριών. Αυτή η ομάδα αναδείχθηκε διαδικτυακά, προκειμένου να αυτοπροβληθεί ως ένα πνευματικό και θρησκευτικό κίνημα που απέβλεπε στην πνευματική αναγέννηση του ιουδαϊκού κόσμου (Golan, 2013: 157). Μέσα από το παράδειγμα θρησκευτικών ομάδων, όπως η συγκεκριμένη, είναι δυνατόν να αντιληφθεί κάποιος, ότι το εν λόγω είδος τεχνολογίας παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την προβολή των θέσεών τους. Η ομάδα αυτή ως σήμερα, για παράδειγμα, μέσω των ιστοσελίδων της, προβάλλει διάφορα μαθήματα που αφορούν τον τρόπο σκέψης της, αλλά και τη δράση της ανά τον κόσμο. Οι ίδιοι οι θρησκευτικές της ηγέτες μάλιστα εξαρχής δεν είχαν αντιληφθεί πόσο μεγάλη δυναμική θα αποκτούσε αυτό το θρησκευτικό κίνημα μέσω του Internet.

Πάντως όλα τα παραπάνω στοιχεία που επισημαίνονται, καταδεικνύουν συγχρόνως το ακόλουθο: το Internet δεν παύει να αποτελεί σε μεγάλο βαθμό καθρέφτη των σύγχρονων κοινωνικών κ.λ.π. πραγματικοτήτων. Κάτι τέτοιο άλλωστε αφορά σαφώς και το χώρο της θρησκείας. Ό, τι υπάρχει στον πραγματικό κόσμο, στις μέρες μας πλέον αποτυπώνεται μέσα και από τον κόσμο του Internet. Πολλοί ιστότοποι έτσι,

πέραν της προβολής διαφόρων θρησκευτικών πεποιθήσεων και κοσμοθεωριών, επιδιώκουν να προβάλλουν και τα βιώματα που προκύπτουν μέσα από την υιοθέτηση αυτών των κοσμοθεωριών (Dawson & Cowan, 2004: 6).

Και παρόλο που είναι αλήθεια πως σε κάποιο βαθμό η προβολή των διαφόρων θρησκειών μέσα από το Internet δεν έχει πάντα το στοιχείο της αμεσότητας και του ενθουσιασμού που μπορεί να υφίσταται μέσα από τη διαδικασία του ζωντανού κηρύγματος διαφόρων εκπροσώπων τους, είναι γεγονός, πως η θρησκεία ως φαινόμενο έχει βρει στη σύγχρονη εποχή ένα πολύ σημαντικό τρόπο προβολής μέσω του Διαδικτύου (Brasher, 2001). Οι Hadden & Cowan (2008b) έχουν επισημάνει πως όλες σχεδόν οι θρησκείες του κόσμου στις μέρες μας προβάλλονται μέσα από το Internet, από μια νεοπαγανιστική θρησκευτική κίνηση της Νορβηγίας, για παράδειγμα, μέχρι ένα ψηφιακού τύπου μοναστήρι που αποτελείται από μαθητές του Ζεν.

2.2 Από την Offline στην Online θρησκεία

Τα τελευταία δέκα χρόνια παρατηρείται πως οι χρήσεις του Διαδικτύου που αφορούν την επικοινωνία των ατόμων μεταξύ τους, έχουν γίνει ένα πολύ σημαντικό μέρος στη καθημερινότητα των νέων.

Οι δικτυακοί τόποι κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν το έσχατο ηλεκτρονικό μέσο επικοινωνίας που επιτρέπει στους χρήστες του διαδικτύου να διαμορφώσουν ένα δημόσιο ή ιδιωτικό προφίλ, το οποίο οι υπόλοιποι χρήστες θα επισκέπτονται, αλλά και οι ίδιοι θα παρακολουθούν τα κοινωνικά δίκτυα των υπόλοιπων αγνώστων χρηστών και θα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους (Kaveri Subrahmanyam, Stephanie M. Reich, Natalia Waechter, Guadalupe Espinoza, 2008)

Μερικοί ιστότοποι όπως το Facebook και το MySpace, καταγράφουν στο ιστορικό τους πως έχουν εγγεγραμμένους πάνω από 100 εκατομμύρια χρήστες όπου οι περισσότεροι από αυτούς είναι έφηβοι και ανερχόμενοι ενήλικες. Γενικότερα, οι ηλεκτρονικοί ιστότοποι του διαδικτύου είναι πάρα πολλοί σε αριθμό και περιέχουν εφαρμογές που αφορούν τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, τα γρήγορα

μηνύματα, chat rooms, διαδικτυακές ιστοσελίδες όπως για παράδειγμα Youtube, blogs, ιστοσελίδες όπου γίνεται κοινή ενέργεια βίντεο και φωτογραφιών, καθώς και χώρους εικονικής πραγματικότητας (second life).

Οι Kaveri Subrahmanyam, Stephanie M. Reich, Natalia Waechter, Guadalupe Espinoza, (2008) αναφέρουν πως υπάρχουν ερωτήματα σχετικά με το τι ασχολούνται οι νέοι όταν εισέρχονται σε τέτοιου είδους ιστότοπους, καθώς και με ποιο τρόπο η πρακτική του ιστότοπου κοινωνικής δικτύωσης τους συγγέεται με τις άλλες ενέργειες τους στο διαδίκτυο όπου αφορούν την ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ τους.

Τα άτομα που ασχολούνται με τέτοιου είδους ηλεκτρονικές ιστοσελίδες, προσπαθούν να αναπτύξουν την επικοινωνία μεταξύ τους μέσα από ιστότοπους επικοινωνίας όπου θα ανταλλάξουν απόψεις για κοινωνικά, πολιτικά και πνευματικά θέματα.

Για το λόγο αυτό, οι online και offline κόσμοι συνδέονται μεταξύ τους ψυχολογικά. Έτσι, περιμένει κανείς πως οι διαδικτυακοί χρήστες αναφέρουν άτομα και θέματα από τους σε απευθείας σύνδεση κόσμους τους σε δίχως απευθείας σύνδεση τους. Ο Anderson αναφέρει χαρακτηριστικά πως η αναπτυξιακή μελέτη σχετικά με τη διαδικτυακή συμπεριφορά των νέων τεκμηριώνει την άποψη πως οι κόσμοι σε απευθείας σύνδεση και χωρίς σύνδεση μπορεί πράγματι να συνδέονται παράλληλα. Ο Anderson (1999), ανέφερε πως η απεριόριστη χρήση του διαδικτύου αφορά στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων και στη καλλιέργεια ταυτότητας.

Για σχεδόν τρεις δεκαετίες, το Διαδίκτυο έχει χρησιμοποιηθεί ως χώρος όπου διεξάγονται πνευματικά τελετουργικά και συζητούνται οι παραδοσιακές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Η θρησκευτική χρήση του Διαδικτύου μπορεί να εντοπιστεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Ο Rheingold τεκμηριώνει κάποιες από τις πρώτες θρησκευτικές εκδηλώσεις που γίνονται στο Bulletin Board (BBS) κάτω από τη στήλη "Δημιουργήστε τη δική σας θρησκεία" στην περιοχή συζήτησης του CommuniTree. Ο ίδιος δηλώνει ότι χάρις αυτό, εξελίχθηκε πολύ γρήγορα σε πολυάριθμο φόρουμ της BBS επάνω στη θρησκεία, από εκείνους που συνδέονται με πραγματικές εκκλησίες και άλλους που φαινόταν να έρχονται σε 16 αποχρώσεις του ήρεμου (1993b, σελ. 134-135).

Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, πραγματοποιήθηκε σε απευθείας σύνδεση θρησκευτική συζήτηση. Ήταν μια εποχή που οι λάτρεις των θρησκευτικών

ηλεκτρονικών υπολογιστών άρχισαν να διερευνούν τρόπους ώστε να χρησιμοποιήσουν αυτό το νέο μέσο επικοινωνίας για να εκφράσουν τα θρησκευτικά τους συμφέροντα (Lochhead, 1997, σελ. 46).

Ο κατάλογος συζήτησης "net.religion" ήταν το πρώτο δικτυακό φόρουμ για συζητήσεις σχετικά με τις θρησκευτικές και ηθικές συνέπειες των ανθρώπινων ενεργειών (Ciolek, 2004). Αυξήθηκε σταθερά μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 όταν χωρίστηκε στις ιεραρχίες της άλλης φιλοσοφίας όπως: α)Alt.religion, β)soc.culture, γ)soc.religion, και δ)talk.religion κατά τη διάρκεια μιας αναδιάρθρωσης του Usenet. Σε όλη τη δεκαετία του 1980, πολλοί άλλοι θρησκευτικοί υπολογιστές σχηματίστηκαν από ενθουσιώδεις λάτρεις και σε απευθείας σύνδεση, έγιναν ομάδες αφιερωμένες στη συγκεκριμένη θρησκεία τους, όπως το πρώτο χριστιανικό ηλεκτρονικό ενημερωτικό δελτίο United Methodist Information και η net.religion.jewish ομάδα Usenet.

Εξετάζοντας τις ιστοσελίδες εκείνη την εποχή, υπήρξε επίσης μια συσχέτιση μεταξύ των επίσημων θρησκευτικών ομάδων, της θρησκείας σε απευθείας σύνδεση και των μη επίσημων θρησκευτικών ιστοσελίδων με την απευθείας σύνδεση θρησκεία. Παρόλο που δεν ήταν απόλυτο, δεδομένου ότι πολλές θρησκευτικές ιστοσελίδες που φιλοξενούνταν στο διαδίκτυο προσφέρουν μόνο πληροφορίες, φάνηκε ότι τα θρησκευτικά ιδρύματα ήταν απρόθυμα να αναπτύξουν ανοιχτές και διαδραστικές περιοχές στον κυβερνοχώρο. Περιοχές όπου οι άνθρωποι μπορούσαν να αλληλεπιδρούν, να μοιράζονται, να συζητούν για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις ή ακόμα και να συμμετέχουν σε διαδικτυακές τελετές, φαίνεται να παρέχονται από μη επίσημες και δημοφιλείς θρησκευτικές ομάδες ή από εμπορικές επιχειρήσεις όπως η Usenet.

Ωστόσο, τα τελευταία πέντε χρόνια οι επίσημες οργανώσεις έχουν προσαρμοστεί στο διαδικτυακό περιβάλλον και έχουν αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο επιτρέπουν την ηλεκτρονική αλληλεπίδραση.

Στη δεκαετία του 1990 αυξανόταν ο αριθμός των θρησκευτικών ομάδων και των καταλόγων αλληλογραφίας, όπως:

- το Ecunet,

- ένα οικουμενικό χριστιανικό ηλεκτρονικό ταχυδρομείο listserv (www.ecunet.org),
- H-Judaic (www.h-net.org/~judaic/) και
- BuddhaNet (www.bud-dhanet.net).

Οι Αμερικανοί Πρεσβυτεριανοί ίδρυσαν την πρώτη εικονική χριστιανική εκκλησία το 1992, μια μη-θρησκευτική διαδικτυακή εκκλησία που ονομάζεται η πρώτη εκκλησία του κυβερνοχώρου (www.godweb.org). Με τη δημοσίευση του ειδικού τεύχους του περιοδικού TIME σχετικά με την online θρησκεία το 1996, δεκάδες θρησκευτικοί ιστότοποι και πόροι θα μπορούσαν να βρεθούν στο διαδίκτυο από τον πρώτο μοναστικό ιστότοπο «Η Μονή του Χριστού στην Έρημο» (www.christ-desert.org) και το πρώτο ισλαμικό ηλεκτρονικό περιοδικό, "Renaissance: Monthly Islamic Journal" (www.renaissance.com.pk), στο πρώτο Zoroastrian cybertemple (www.zarathushtra.com) και την καθιέρωση του φόρουμ «Virtual Memorial Garden» στους ανθρώπους και τα κατοικίδια ζώα (catless.ncl.ac.uk/vmg/).

Η εύρεση του Θεού στο Διαδίκτυο ήταν επίσης ένα σημαντικό ορόσημο, τονίζοντας την απήχηση της θρησκευτικής δραστηριότητας στο διαδίκτυο από τα μέσα ενημέρωσης. Για πολλούς που υπογράφουν πως το Διαδίκτυο είναι μια μετασχηματιστική πράξη, στα μάτια τους το διαδίκτυο είναι κάτι περισσότερο από μια παγκόσμια ταπετσαρία προσωπικών υπολογιστών. Για εκείνους είναι ένας τεράστιος καθεδρικός ναός του μυαλού, ένας τόπος όπου οι ιδέες για το Θεό και τη θρησκεία μπορούν να αντηχούν, όπου η πίστη μπορεί να διαμορφωθεί και να καθοριστεί από ένα συλλογικό πνεύμα (Chama, 1996, σελ. 57).

Το άρθρο του Chama παρείχε παραδείγματα για το πώς οι διαδικτυακοί θρησκευτικοί αναζητούντες καλλιεργούσαν παραδοσιακή και μη παραδοσιακή θρησκεία σε ένα νέο πλαίσιο.

Οι ιστοχώροι των κόμβων σύνδεσης, όπως το Crosswalk (www.crosswalk.com/) και το Gospelcom (www.gospelcom.net/), παρέχουν στους χριστιανούς πρόσβαση σε εργαλεία μελέτης της Βίβλου και σε διάφορες διαδραστικές ομάδες αφοσίωσης ή υποτροφίας. Άλλοι πειραματίζονται με νέες μορφές θρησκείας, μεταβάλλοντας και προσαρμόζοντας τις αρχαίες πεποιθήσεις σε αυτό το ψηφιακό περιβάλλον. Οι αρχαίες θρησκείες, όπως το Wicca (NightMare, 2001) και οι νέες θρησκείες, όπως ο

τεχνοπαγανισμός (Davis, 1998) και ο μη-παγανισμός προσαρμόστηκαν στο διαδίκτυο.

Πειράματα στη θρησκευτική διαδικτυακή δικτύωση μπορούν επίσης να βρεθούν όπως για παράδειγμα το Beliefnet (www.Beliefnet.org/), μια πολυθρησκευτική ηλεκτρονική κοινότητα, η οποία προσφέρει σκέψεις για την ημέρα και πρόσβαση σε ιερό κείμενο από διαφορετικές παραδόσεις πίστης.

Το Διαδίκτυο έχει προσφέρει στους λάτρεις της θρησκείας νέους τρόπους για να εξερευνήσουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και εμπειρίες μέσω ενός αυξανόμενου αριθμού ιστοτόπων, chat, αίθουσες και ομάδες συζήτησης ηλεκτρονικού ταχυδρομείου αφιερωμένες σε διάφορα θέματα σχετικά με την πίστη. Σε αυτή την ενότητα θα δούμε μερικές από τις πιο συνηθισμένες σε απευθείας σύνδεση θρησκευτικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών πληροφοριών σε απευθείας σύνδεση, λατρεία σε κυβερνοχώρια, online λατρεία / τελετουργίες (όπως e-προσευχή και εικονικά προσκυνήματα) τις δραστηριότητες και τις θρησκευτικές διαδικτυακές κοινότητες.

Ενώ υπάρχουν πολλές μορφές θρησκευτικής δραστηριότητας στο διαδίκτυο, η συλλογή θρησκευτικών πληροφοριών παραμένει μια από τις πιο κοινές θρησκευτικές χρήσεις. Στην έκθεση Cyberchurch, η Barna Research Group (2001) ισχυρίστηκε ότι πάνω από 100 εκατομμύρια Αμερικανοί βασίζονται στο Διαδίκτυο για να παράσχουν ορισμένες πτυχές της θρησκευτικής τους εμπειρίας.

Συνέχισαν να δηλώνουν ότι οι πιο συνηθισμένες θρησκευτικές δραστηριότητες περιλαμβάνουν την ακρόαση της αρχειοθετημένης θρησκευτικής διδασκαλίας, την ανάγνωση διαδικτυακών προσκυνημάτων και την αγορά online θρησκευτικών προϊόντων και πόρων. Ομοίως, η έκθεση Cyberfaith του Ιδρύματος Pew (Larsen, 2001), παρατηρεί τα αυξανόμενα φαινόμενα του Religion Surfers, εκείνους που ζητούν τη θρησκεία ή τις πνευματικές πληροφορίες σε απευθείας σύνδεση και επιδιώκουν να συνδεθούν με τους άλλους σε ταξίδια πίστης. Ο Larsen δήλωσε ότι οι πιο δημοφιλείς θρησκευτικές δραστηριότητες στο διαδίκτυο είναι οι μοναχικές, όπως:

- η αναζήτηση θρησκευτικών πληροφοριών,
- αναζήτηση ή προσφορά πνευματικών συμβουλών και
- αποστολή / αποστολή αιτημάτων προσευχής.

Και πάλι η έκθεση Pew's Faith Online (Hoover, Clark, & Rainie, 2004), επιβεβαίωσε ότι η αναζήτηση θρησκευτικού περιεχομένου περιλαμβάνει την κυρίαρχη διαδικτυακή θρησκευτική δραστηριότητα.

Πριν η τυπογραφία γίνει ευρέως διαδεδομένη, η θρησκευτική αρχή σε μια κυρίως χριστιανική Ευρώπη ήταν σταθερή στην ιεραρχικά οργανωμένη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Ο ιστορικός Mark Edwards πρόσθεσε τον αριθμό των φυλλαδίων, που δημοσιεύθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1500 και διαπίστωσε ότι ο Λούθηρος δεν αναδημοσίευσε όλους τους άλλους διαφωνούντες στην εποχή του αλλά αναδημοσιεύτηκε ολόκληρη η συλλογή αντιδιαβιβαστών που έχουν τοποθετηθεί από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.

Οι συνέπειες της μεταρρυθμιστικής προπαγάνδας του Λούθηρου ήταν τρομερές για τη θρησκεία. Οργανωτικά, ξεκίνησε μια σημαντική ροή του Χριστιανισμού που τελικά έγινε γνωστή ως Προτεσταντισμός και ενέπνευσε μια αναδιατύπωση της λατινικής Καθολικής παράδοσης. Για τη θρησκεία, μια συνέπεια αυτού ήταν ότι οι άνθρωποι σύντομα ήθελαν την ποιότητα παραγωγής και τον επαγγελματισμό του ραδιόφωνου και της τηλεόρασης να εκτίθενται σε τοπικές εκδηλώσεις λατρείας. Αντί οι συμμετέχοντες να προβούν σε μια κοινότητα πίστης, οι άνθρωποι άρχισαν να σκέπτονται τον εαυτό τους ως κοινό και να δρουν σαν παρατηρητές στη λατρεία (BRENDA E. BRASHER, 2001).

Σε επίπεδο ιδεολογίας αυτό που ξεχωρίζει είναι η κοινή πεποίθηση μιας οικουμενικής αντίληψης των παραδοσιακών θρησκειών, των οποίων η κινητικότητα και ο οικουμενικός χαρακτήρας πολλαπλασιάζονται μέσα από το διαδίκτυο, ενώ τα βασικά θρησκευτικά κείμενα και ο θεσμικά παραγόμενος θρησκευτικός λόγος φαίνεται να διευκολύνουν την αναπαραγωγή των κυρίαρχων μορφών θρησκευτικής έκφρασης που συναντά κάποιος και στην offline θρησκευτική έκφραση. Αυτό που φανερώνεται μέσα από τις παραδοσιακές θρησκευτικές ιεραρχίες είναι πως το διαδίκτυο δεν ισοπεδώνει τις παραδοσιακές μορφές, αλλά τις κάνει πιο δυνατές. Βεβαίως, αναδεικνύει νέους επικοινωνητές της θρησκείας όπως είναι οι διαχειριστές των αντίστοιχων ιστοσελίδων, οι οποίοι μπορεί να μην είναι σε απευθείας σύνδεση με τις παραδοσιακές θρησκείες, ωστόσο δεν φαίνονται διατεθειμένοι να ακυρώσουν τη λειτουργία των παραδοσιακών ιεραρχιών, αλλά μάλλον να συζητήσουν θέματα που προκύπτουν από την offline θρησκευτική εμπειρία και έκφραση (Καραμούζης, 2009).

Πολλές μορφές θρησκευτικής λατρείας και τελετουργίας υπάρχουν online με εκατοντάδες online χώρους λατρείας που υπάρχουν. Ένα παράδειγμα είναι η εμφάνιση των κυβερνοχώρων και cybertemples. Αυτά είναι περιβάλλοντα σε απευθείας σύνδεση όπου ηλεκτρονικά συνδεδεμένες ομάδες στοχεύουν στην αναπαραγωγή ορισμένων πτυχών της συμβατικής εκκλησίας ή της ζωής στο ναό. Ενώ συχνά έχουν τη μορφή ιστότοπων, διαφέρουν από τις χιλιάδες εκκλησίες ή ναούς πραγματικού κόσμου που εκπροσωπούνται σε απευθείας σύνδεση μέσω ιστοσελίδων. Αυτές οι οντότητες υπάρχουν αποκλειστικά στο Διαδίκτυο και δεν έχουν ισοδύναμη δομή εκτός σύνδεσης.

Τα Cyber churches και cyber temples παρέχουν on line πόρους για θρησκευτική αφοσίωση, όπως τη παροχή ηλεκτρονικών μηνυμάτων καθημερινής θρησκευτικής ανάγνωσης ή φιλοξενίας αρχείων καταγραφής πραγματικών ακουστικών / βίντεο κηρυγμάτων. Άλλα, προσφέρουν υπηρεσίες ανακοινώσεων (BBS) που επιτρέπουν στους ανθρώπους να δημοσιεύουν πνευματικές ερωτήσεις ή αιτήσεις προσευχής. Τα Cyberchurches ή οι ψηφιακοί καθεδρικοί ναοί, είναι συχνά ιστοσελίδες σχεδιασμένες να χρησιμοποιούν τη γλώσσα και τις εικόνες ενός παραδοσιακού κτιρίου για να παρέχουν στους επισκέπτες ένα πλαίσιο για να περιηγηθούν. Για παράδειγμα, μπορεί να περιλαμβάνουν κείμενο ή εικόνες που δημιουργούν ένα "παρεκκλήσι" που φιλοξενεί on line θρησκευτικά κείμενα και άλλες πηγές.

Στην έρευνα της σχετικά με την απευθείας σύνδεση θρησκεία, ο Brasher (2001) προσφέρει πολυάριθμα παραδείγματα online τελετουργιών, όπως cyber-seder, μια on line γιορτή του Πάσχα που βοηθά τους Εβραίους να επανασυνδεθούν με την πίστη τους στην ιδιωτικότητα των δικών τους σπιτιών.

Ο Brasher ισχυρίζεται ότι με την αναζωογόνηση των εννοιών του ιερού χρόνου, της παρουσίας και της πνευματικής εμπειρίας, η διαδικτυακή θρησκεία επιτρέπει στους ανθρώπους να δουν τη θρησκευτική πολιτιστική κληρονομιά πολλών θρησκειών και έτσι μπορούν να συμβάλουν στην διαθρησκειακή κατανόηση. Τα κοινά τελετουργικά περιλαμβάνουν τα κυβερνο-προσκυνηματικά που θα είναι είτε σε εικονικά ιερά των καθολικών αγίων όπως η Μαρία (hometown.aol.com/theBVMPage/), είτε στο ιερό τέμενο Shinto του Ιαπωνικού Πολιτισμού (www.asahi-jc.com/shrine.htm). Άλλα προσκυνήματα στον κυβερνοχώρο περιλαμβάνουν επισκέψεις σε απευθείας σύνδεση, σε παραδοσιακά σημεία όπως το προσκύνημα στην Εικονική Ιερουσαλήμ

(www.virtual-jerusalem.com/), που επιτρέπει στους Εβραίους να διερευνήσουν πολιτιστικές και θρησκευτικές πληροφορίες σχετικά με τον ιουδαϊσμό ή ακόμα και να στείλουν μια προσευχή στις ρωγμές του Δυτικού Τείχους στην Ιερουσαλήμ.

Με τη χρήση του λογισμικού IRC (chat στο Διαδίκτυο, το οποίο επιτρέπει σε πολλούς χρήστες να συνδεθούν ταυτόχρονα στο ίδιο κανάλι και να κρατήσουν συνομιλίες σε ομαδοποιημένες ομάδες) ή chat rooms, συμμετέχουν επίσης σε συναντήσεις προσευχής στο διαδίκτυο.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι χρήστες συναντώνται σε ένα άλλο ηλεκτρονικό φόρουμ, αλλά στη συνέχεια επιλέγουν να συγκεντρωθούν εβδομαδιαίως σε μια συγκεκριμένη ώρα για συντονισμένες προσευχές. Αυτά τα παραδείγματα απεικονίζουν τους διάφορους τρόπους με τους οποίους η θρησκευτική λατρεία και η τελετουργία εμφανίστηκαν στο διαδίκτυο.

Σε αρκετά πανεπιστήμια, έχουν ενταχθεί πολλά μαθήματα σχετικά με τη θρησκεία στη σύγχρονη κοινωνία, καθώς μέσα σε αυτά αναφέρεται η online θρησκεία η οποία έχει γίνει το πρώτο θέμα συζήτησης στο χώρο αυτό.

Με βάση την έρευνα του Karaflogka σχετικά με τον θρησκευτικό λόγο στον κυβερνοχώρο, ο ίδιος ερμήνευσε τρεις τυπολογίες για τον Θρησκευτικό λόγο στον κυβερνοχώρο. Κάτι τέτοιο φανερώνει το βαθμό των προσπαθειών που επιχειρήθηκαν για να ταξινομηθούν οι θρησκευτικές δραστηριότητες σε απευθείας σύνδεση και την επιλοκή του να κάνει αυτό σε ένα συνεχές ανεπτυγμένο μέσο.

Σύμφωνα με τον Campbell (2006), αυτές οι τυπολογίες στοχεύουν να διαφοροποιήσουν τα θρησκευτικά κείμενα σε απευθείας σύνδεση ιστοσελίδες και cyber-τελετουργίες. Επιπλέον, εκφράζει την άποψή του σχετικά με τους τύπους που συναντώνται σε θρησκευτικούς χώρους και αναφέρει πως ίσως η πολυεθνική θρησκευτική συνεργασία που προκύπτει μέσα στο κυβερνοχώρο, αναδομεί την σημασία της θρησκευτικής πρακτικής, της δεξιότητας και της επίγνωσης με επιδεξιότητες που βρίσκονται σε συνεχή ανάπτυξη.

Το Διαδίκτυο αλλάζει επίσης τους τρόπους που οι άνθρωποι της πίστης διαδίδουν τις πεποιθήσεις τους και κάνουν μετασχηματισμούς. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα online στρατολόγησης από θρησκευτικές ομάδες. Διάφορα βιβλία και ηλεκτρονικοί πόροι έχουν δημιουργηθεί για να παρέχουν καθοδήγηση σε αυτό που έχει αναφερθεί

ως «e-vangelism» για παράδειγμα, η Careaga (2001) προσφέρει κατευθυντήριες γραμμές για την πραγματοποίηση της «αναζήτησης ηλεκτρονικά του ευαγγελισμού σε διαδικτυακά συνέδρια» ή μέσω επισκέψεων ιστοτόπων.

Η ηλεκτρονική πρόσληψη μπορεί να λάβει διάφορες μορφές μέσω ομάδων που δημιουργούν ιστότοπους για να ενημερώσουν τους ανθρώπους για τη θρησκεία και την κοινότητα τους ή μέσω ατόμων που επισκέπτονται chat rooms ή συμμετέχουν σε μια λίστα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με σκοπό να παρουσιάσουν μια σκόπιμη θρησκευτική παρουσία σε αυτή την ομάδα χρηστών στο διαδίκτυο.

Από την άλλη, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι θρησκευτικές οργανώσεις προωθούν και ενθαρρύνουν αυτές τις δραστηριότητες με τρόπο εκ των υστέρων, παρέχοντας πόρους σε πολλές περιπτώσεις όπου οι ατομικοί θρησκευτικοί επαγγελματίες του Διαδικτύου αναλαμβάνουν αυτά τα καθήκοντα από μόνοι τους.

Πολλές χριστιανικές οργανώσεις έχουν περιγράψει το Διαδίκτυο ως ένα πιθανό πεδίο αποστολής. Υπουργεία όπως το Κέντρο Billy Graham (www.gospelcom.net/bgc/) και η Διεθνής Εταιρεία της Βίβλου (www.gospelcom.net/ibs/), δημιούργησαν διαδικτυακούς πόρους και προσφέρουν διασκέψεις για να εκπαιδεύσουν πιθανούς online ιεραποστόλους. Άλλοι ιστότοποι έχουν σχεδιαστεί ως αλληλεπιδραστικές εκδόσεις, όπως ο «Ποιος είναι ο Ιησούς;» (www.whoisjesus-really.com/main.htm), παρουσιάζοντας ένα απολογητικό επιχείρημα για το πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Ωστόσο, το e-vangelism δεν είναι μόνο ένα ευαγγελικό ή προτεσταντικό φαινόμενο. Ο E-vangelism έχει λάβει επίσημη υποστήριξη από την Καθολική Εκκλησία με βάση επίσημα έγγραφα του Βατικανού (Ποντιφικό Συμβούλιο Κοινωνικής Επικοινωνίας, 2002a, 2002b) και σε βιβλίο από Καθολικούς εκπαιδευτικούς που παρουσιάζουν θεολογία του υπουργείου για το Διαδίκτυο (Zukowski & Babin, 2002).

Η χρήση του Διαδικτύου ως εργαλείο για τον προσηλυτισμό βρίσκεται επίσης μεταξύ άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο ορισμένοι τομείς του Εξωορθόδοξου Ιουδαϊσμού έχουν αναπτύξει ιστότοπους ως εργαλεία για να προσεγγίσουν τους κοσμικούς Εβραίους, παραδείγματα των οποίων είναι το Chabad.org (www.chabad.org/) και το Shofar News (www.shofar.net/site/index.asp). Πολλές δημιουργικές χρήσεις του Διαδικτύου για ιεραποστολικές δραστηριότητες να συνεχίσει να εμφανίζεται στο διαδίκτυο.

Η online θρησκεία καλεί το κοινό του Διαδικτύου να συμμετάσχει σε θρησκευτικές δραστηριότητες. Μερικές από αυτές τις δραστηριότητες είναι η online προσευχή, ο διαλογισμός, η τελετουργική τήρηση της καθολικής μάζας, η παρακολούθηση της Ρωμαιοκαθολικής Λειτουργίας, η ινδουιστική puja και η Wiccan Sabbat, σε πνευματική συμβουλευτική, σε απευθείας σύνδεση αναγνώσεις Ταρό, αστρολογικά διαγνώσεις κ.α.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, η online θρησκεία άρχισε να προσελκύει την προσοχή των ερευνητών και των θρησκευτικών επαγγελματιών, αποδίδοντας διάφορες αντιδράσεις και μεθοδολογίες. Οι μελετητές ηλεκτρονικής επικοινωνίας (CMC) που διερευνούν τη διαδικτυακή θρησκεία επιχείρησαν να περιγράψουν το Διαδίκτυο ως ένα νέο πεδίο για να βιώσουν τις πνευματικές διαστάσεις της ζωής.

Οι πρωτοποριακές σπουδές όπως του O'Leary (1996) και των O'Leary και Brasher (1996), εξέτασαν τον τρόπο με τον οποίο η θρησκεία αρχίζει να επηρεάζεται και να εκδηλώνεται σε διαδικτυακά περιβάλλοντα. Κατά την τελευταία δεκαετία, η έρευνα στο Διαδίκτυο ως πνευματικός χώρος έχει λάβει πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις.

Οι πρώτες μελέτες εξέτασαν το γενικό φαινόμενο της κυβερνο-θρησκείας (Brasher, 2001), της θρησκευτικής ηθικής και της εικονικής πραγματικότητας (VR) (Houston, 1998), για το πώς η τεχνολογία επανασυνδέει τους ανθρώπους με τις πνευματικές πεποιθήσεις (Cobb, 1998, Wertheim, 1999), τις προσαρμογές των παραδοσιακών θρησκευτικών πρακτικών στο διαδίκτυο (Zaleski, 1997), και πώς να αναγνωρίζουν νέες θρησκευτικές εκφράσεις (Davis, 1998).

Επιπρόσθετα, εμφανίστηκε μια σειρά θρησκευτικών κριτικών του Διαδικτύου, οι οποίες κινούνται από την έντονη κριτική για τις θρησκευτικές επιπτώσεις της τεχνολογίας του Διαδικτύου (Dixon, 1997, Wilson, 2000) και την ενθουσιώδη υπεράσπιση του Διαδικτύου ως θρησκευτικού εργαλείου (Dixon, 1997, Wilson, 2000), σε προσεγγίσεις που επιχειρούν να τονίσουν τόσο τα οφέλη όσο και τις αδυναμίες του Διαδικτύου για τη θρησκευτική κοινότητα (Groothuis, 1997).

Πολλές αρχικές εξερευνησεις της θρησκείας και του Διαδικτύου επικεντρώθηκαν στην κατηγοριοποίηση ή τον προσδιορισμό του φαινομένου της θρησκείας και του Διαδικτύου. Η έρευνα του Bauwens για την πνευματικότητα και την τεχνολογία (1996) ανέδειξε τρεις κοινές "πνευματικές αντιλήψεις" στα δίκτυα υπολογιστών,

περιγράφοντας την τεχνολογία ως "The God Project", "Electric Gaia" ή "Sacramental Cyberspace." Ο Helland (2000) έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς ερευνητές σε αυτόν τον τομέα: την online θρησκεία (εισαγωγή παραδοσιακών μορφών θρησκείας στο διαδίκτυο) και την ηλεκτρονική θρησκεία (προσαρμογή της θρησκείας για τη δημιουργία νέων μορφών δικτυωμένων πνευματικών αλληλεπιδράσεων).

Πολλές φορές βέβαια, τα όρια των εν λόγω διακρίσεων είναι αρκετά ασαφή: τόσο στις νέο-παγανιστικές θρησκείες όσο και σε χριστιανικές ομολογίες όπου έχουμε σύζευξη των δύο φαινομένων όταν στην τοποθεσία «online prayer request form», μπορεί κάποιος να αποστείλει το αίτημα προσευχής του διαδικτυακά ή να περιμένει ταυτόχρονα διαδραστική επικοινωνία από τον «διαχειριστή» (administrator) του ιστότοπου (site). Σε πολλά sites τέτοιου είδους δίνεται η δυνατότητα της ανάγνωσης online των θρησκευτικών κειμένων (Τσίλης, 2014).

Ένας αυξανόμενος αριθμός τοποθεσιών Web πέφτει κάπου μεταξύ αυτών των άκρων προσφέροντας στους επισκέπτες τους έναν συνδυασμό των δύο.

Σημαντική διερεύνηση αποτελεί ο τρόπος που παρουσιάζεται η θρησκευτική παράδοση μέσα από την online θρησκεία. Ο Zaleski (1997), δημοσιογράφος και βουδιστής, συγκρίνει τη χρήση του Διαδίκτυο σε διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις όπως τον Ιουδαϊσμό, το Ισλάμ, τον Χριστιανισμό, τον Βουδισμό και τον Ινδουισμό, καθώς και τις νέες διαδικτυακές θρησκευτικές τελετουργίες..

Ένα βασικό ερώτημα του συγκεκριμένου δημοσιογράφου ήταν πως θα μπορούσε το Διαδίκτυο να ελαττώσει και να εξαφανίσει την ιεραρχία ώστε να αλλάξει τον τρόπο που πιστεύει η ανθρωπότητα.

Ένα παράδειγμα θρησκευτικής χρήσης του Διαδικτύου είναι οι διαδικτυακές θρησκευτικές κοινότητες. Αυτές είναι ομάδες στο διαδίκτυο που διευκολύνουν τις αλληλεπιδράσεις με τους πιστούς, που χωρίζονται από γεωγραφία, αλλά μοιράζονται ένα είδος πνευματικής σύνδεσης ή πεποίθησης.

Ορισμένες διαδικτυακές κοινότητες δημιουργούνται σκόπιμα από εκκλησία ή δόγμα. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως και με το e-vangelism, τα ανεξάρτητα άτομα και όχι τα ιδρύματα, διοργανώνουν άλλες σε απευθείας σύνδεση κοινότητες σε απλό επίπεδο βάσης. Αυτές οι κοινότητες συχνά εμφανίζονται ως άτομα που βρίσκουν άλλους σε

απευθείας σύνδεση, ενώ ψάχνουν να γίνουν μέρος μιας ομαδικής συνομιλίας σε ένα συγκεκριμένο θέμα.

Οι θρησκευτικές κοινότητες σε απευθείας σύνδεση, συναθροίζονται γύρω από ένα θέμα πίστης, από ένα γενικό θέμα του μυστικισμού ή των πνευματικών επιστημών σε μια εστίαση στις πεποιθήσεις όπως για παράδειγμα το δώρο της προφητείας ή της θρησκευτικής συνείδησης. Ενώ πολλοί ιστότοποι παρουσιάζουν τους εαυτούς τους ως διαδικτυακές κοινότητες, οι περισσότερες παρέχουν αλληλεπίδραση μόνο με υπερκείμενο και εικόνες. Οι ηλεκτρονικές θρησκευτικές κοινότητες είναι ομάδες αλληλεπίδρασης, διευκολύνοντας την αμφίδρομη αλληλεπίδραση μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών, όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο ή τη συνομιλία μέσω αναμετάδοσης στο Internet (IRC).

Πιο αναλυτικά, ο St Sams στο Cyberspace (www.stsams.org) παρέχει μια πύλη σε ένα φόρουμ ηλεκτρονικού ταχυδρομείου επικεντρωμένο γύρω από τη συζήτηση θεμάτων που σχετίζονται με την Αγγλικανική κοινωνία παγκοσμίως.

Ενώ οι περισσότερες αλληλεπιδράσεις για την ομάδα γίνονται μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, το φόρουμ προσφέρει στα μέλη άλλα φόρουμ συζήτησης για να δημιουργήσουν μια πλούσια αλληλεπίδραση, αυτό που περιγράφουν ως cyberparish. Το περιοδικό Christian Century περιγράφει το St Sams ως ένα από τα καλύτερα μέρη για να δει μια κοινότητα του Χριστού στο διαδίκτυο.

Η κοινότητα υπήρξε από το 1988 και έχει καθιερωθεί ως μια σοβαρή, αλλά παιχνιδιάρικη ομάδα περίπου 500 μελών που μπορούν να δημιουργήσουν έως και 100 ηλεκτρονικά μηνύματα την ημέρα. Η κοινότητα έχει επίσης μια παράδοση στο να συνδέει τις online και offline αλληλεπιδράσεις τους μέσω μιας λίστας συναντήσεων όπου η sibs λίστα (κατάλογος αδελφών εν Χριστώ), συναντάται πρόσωπο με πρόσωπο με υποτροφία σε ένα βαθύτερο επίπεδο. Οι συναντήσεις αυτές, τεκμηριώνονται στην ιστοσελίδα τους, προσφέροντας εικονογραφικές εγγραφές των offline αλληλεπιδράσεων.

Ανεξάρτητα από την τεχνολογία που χρησιμοποιείται, οι σε απευθείας σύνδεση θρησκευτικές κοινότητες, περιστρέφονται γύρω από κοινά θέματα όπως εμπειρία, αλληλεπίδραση και σύνδεση. Τα μέλη επιλέγουν την κοινότητα στην οποία επιθυμούν να συμμετάσχουν ανάλογα με το είδος της εμπειρίας που αναζητούν. Η

ισχύς της σύνδεσης τους βασίζεται στην συνάφεια που ένα μέλος νιώθει για την ομάδα στην οποία ανήκει. Οι ερευνητές έχουν πραγματοποιήσει πολλές εις βάθος μελέτες σχετικά με το χαρακτήρα της διαδικτυακής θρησκευτικής κοινότητας και πώς η συμμετοχή διαμορφώνει τις ιδέες των μελών για τη θρησκευτικότητα.

Κατά την τελευταία δεκαετία, σύμφωνα με μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί για τη θρησκεία, φαίνεται πως ο Χριστιανισμός και Παγανισμός έχουν τραβήξει τα βλέμματα όσων ερευνητών έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους για τη θρησκεία σε απευθείας σύνδεση.

Όλο και πιο συχνά, εκκλησιαστικοί ιστότοποι όχι μόνο ενημερώνουν τους διαδικτυακούς χρήστες όταν τελούνται υπηρεσίες, αλλά ενημερώνουν για την ακριβή τοποθεσία όπου βρίσκεται το κτίσμα της εκκλησίας. Παράλληλα προσφέρει αλυσίδες προσευχής στο διαδίκτυο, λατρευτικές σελίδες, ακόμα και ηλεκτρονικές εξομολογήσεις.

Ομοίως, διάφοροι θρησκευτικοί βωμοί με ποικίλες παραδόσεις είναι διαθέσιμες στο διαδίκτυο για διαρκή ηλεκτρονική λατρεία, προκαλώντας σύγχυση της γραμμής μεταξύ της παροχής θρησκευτικών πληροφοριών και της πραγματικής πρακτικής της θρησκείας. Ακόμη και όταν η χρήση του Παγκόσμιου Ιστού φαίνεται να περιορίζεται στην παροχή, διάφορα θρησκευτικά κείμενα μπορεί να [διακυβεύονται περισσότερο]. Σε περιπτώσεις όπως το Κοράνι, οι Μουσουλμάνοι μπορούν να εκπληρώσουν το θρησκευτικό τους καθήκον, να διαδώσουν τις αποκαλύψεις του Αλλάχ με την απαγγελία των ιερών στίχων που διατίθενται στο διαδίκτυο (Dawson & Cowan, 2004).

Σύμφωνα με τους Lorne Dawson και Douglas Cowan (2004), βασισμένοι σε μία έρευνα στην Αμερική, ανακάλυψαν πως περίπου 28 εκατομμύρια Αμερικανοί, χρησιμοποίησαν το Διαδίκτυο για να αντλήσουν θρησκευτικά και πνευματικά στοιχεία ώστε να συνδεθούν με άλλα άτομα και να συνομιλήσουν μεταξύ τους για τα ταξίδια της πίστης τους. Πιο αναλυτικά, η έρευνα έδειξε πως το 25% των χρηστών του Διαδικτύου έχουν αποκτήσει θρησκευτικές ή πνευματικές πληροφορίες. Εδώ αποδεικνύεται μία αύξηση στο ποσοστό σε σύγκριση με έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί το 2000, όπου τα ποσοστά αυτά έδειξαν ότι, το 21% των Διαδικτυακών χρηστών είχαν συνδεθεί στο διαδίκτυο έτσι ώστε να αποκτήσουν θρησκευτικό ή πνευματικό υλικό. Για λόγους σύγκρισης, είναι ενδιαφέρον να

σημειώσουμε ότι περισσότεροι άνθρωποι έχουν αποκτήσει θρησκευτικές ή πνευματικές πληροφορίες σε απευθείας σύνδεση μέσα από χρησιμοποιημένες ιστοσελίδες δημοπρασίας Web, συναλλαγές μετοχών σε απευθείας σύνδεση, online τραπεζικές συναλλαγές ή χρησιμοποιεί στο Διαδίκτυο τις dating υπηρεσίες. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου υποχρέωσαν εκατομμύρια χρήστες του Διαδικτύου να αποκτήσουν ανησυχίες για θρησκευτικά ζητήματα. Το 41% των χρηστών του Διαδικτύου, αποδεικνύει πως πολλοί από αυτούς δήλωσαν ότι έστειλαν ή έλαβαν στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο αιτήματα προσευχής. Το 23% των χρηστών του Διαδικτύου στράφηκε σε online πηγές για να πάρει πληροφορίες για το Ισλάμ. Πιθανώς οι περισσότεροι θεωρούν ότι αυτό είναι δραστηριότητα συλλογής πληροφοριών και όχι πνευματική δραστηριότητα. Το 7% των χρηστών του διαδικτύου συνέβαλε στην παροχή online ανθρωπιστικών οργανώσεων. Οι πιο δημοφιλείς σε απευθείας σύνδεση θρησκευτικές δραστηριότητες είναι μοναχικές.

Επιπρόσθετα, με βάση μία μελέτη εκλογών, παρατηρείται πως στην Αμερική, πως:

- το 26% έως και το 39% των Αμερικανών, παρακολουθήσουν συστηματικά θρησκευτικές υπηρεσίες σχεδόν κάθε εβδομάδα,
- το 86% των Θρησκευτικών χρηστών του διαδικτύου προσεύχονται ή διαλογίζονται ανελλιπώς μία φορά την ημέρα,
- το 54% όλων των Αμερικανών υποστηρίζουν πως κάνουν τη προσευχή τους σε τακτά χρονικά διαστήματα,
- το 23% των χρηστών αναφέρει πως μελετά θρησκευτικό υλικό καθημερινά.
- το 64% των θρησκευτικών χρηστών πιστεύουν πως το Διαδίκτυο τους παρέχει πιο γρήγορη και πιο άμεση πρόσβαση σε θρησκευτικές οργανώσεις, τελετές καθώς και υλικό θρησκευτικού περιεχομένου ,
- το μισό του 44% πιστεύει πως το Διαδίκτυο, τους εντάσσει πιο εύκολα σε ότι αφορά θρησκευτικές προσευχές και θρησκευτικές οργανώσεις, από ότι μία έντυπη πληροφορία.

- Όσα άτομα δεν συνδέονται στο διαδίκτυο για να παρακολουθήσουν θρησκευτικές οργανώσεις, προσπαθούν να βρουν φυσικούς χώρους όπου να πραγματοποιούνται τέτοιου είδους τελετές.

Οι άνθρωποι, ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν και να εισέρχονται στο Διαδίκτυο κάνοντας συχνή χρήση του ORIGINS. Μέσω του συγκεκριμένου προγράμματος, τα άτομα ήθελαν να αναζητήσουν απαντήσεις σε ερωτήματα και θέματα που αφορούσαν θρησκευτικές λατρείες, αλλά παράλληλα να εκφράσουν την άποψή τους γενικότερα για το κομμάτι της θρησκείας.

Για πολύ καιρό, όσες γραπτές εικονικές γνώμες απεικονίζονταν στο διαδίκτυο, είχαν φανερό την έλλειψη μιας ζωντανής online συζήτησης έτσι ώστε να σπάει η ανεπίσημη, παγωμένη, ηλεκτρονική ατμόσφαιρα περί θρησκευτικών τελετών.

Με βάση την αναφορά της λέξης ORIGINS, η ορολογία της αφορά ένα θρησκευτικό ειρηνευτικό κίνημα που ασχολείται για τη βελτίωση της ζωής των ατόμων αλλά και τη βελτίωση του κόσμου την ίδια χρονική στιγμή. Η κίνηση επικεντρώνεται σε «πρακτικές» δράσεις όπου το άτομο μπορεί να χρησιμοποιήσει στην καθημερινότητά του, έτσι ώστε να δημιουργήσει και να καλλιεργήσει τις ανθρώπινες σχέσεις, τη δύναμη της κοινότητας και της αυτογνωσίας.

Το ORIGINS δεν έχει καμία ανθρώπινη υπόσταση, διότι να πρώτα του βήματα τα επιχείρησε μέσω ανοιχτής ηλεκτρονικής σύνδεσης, οπότε αναζητούνται οι ιδρυτές του.

Μία μορφή ORIGINS είναι οι Brainstorms BBS, οι οποίοι ασχολούνται πέρα από τα θέματα που αφορούν πολιτική, πόλεμο και με θρησκευτικές πεποιθήσεις και οργανώσεις.

Με την ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας καθώς και την επίμονη επικοινωνία των χρηστών του διαδικτύου μεταξύ τους, δημιουργήθηκαν με τη πάροδο των χρόνων, και οίκον ηλεκτρονικοί υπολογιστές. Έτσι οι χρήστες είχαν άμεση πρόσβαση στον παγκόσμιο ηλεκτρονικό ιστό, αρπάζοντας την ευκαιρία να ανεβάζουν και να μοιράζονται στο ιντερνέτ δικές τους προσωπικές στιγμές.

Με αφορμή το γεγονός αυτό, το 1989 ο Πάπας Ιωάννης Παύλος Β' είδε τις δυνατότητες που προσφέρει το διαδίκτυο με τηλεπικοινωνίες ηλεκτρονικών

υπολογιστών και έτσι θέλησε να ολοκληρώσει την αποστολή της Εκκλησίας, η οποία ονομάζεται «νέος ευαγγελισμός». Το 1995, το Βατικανό δημιούργησε τη δική του επίσημη ιστοσελίδα (www.vatican.va). Όμως στέλνοντας εκατοντάδες χιλιάδες e-mail στον Πάπα, η ηλεκτρονική πλατφόρμα γρήγορα κατέρρευσε. Μέχρι το τέλος του 1996, το Βατικανό είχε αναβαθμίσει το σύστημά του, χρησιμοποιώντας τρεις υπολογιστές που ονομάζονται Raphael, Michael και Gabriel, αφαιρώντας το χαρακτηριστικό που επιτρέπει την αποστολή e-mail στο Πάπα (Lorne L. Dawson and Douglas E. Cowan, religion online, New York-London,2004).

Η μεγάλη πίστη που έχουν πολλά άτομα, συμβάλλει στη συμμετοχή και στη διαχώρισή τους σε διάφορες θρησκευτικές ομάδες. Σε αυτό συνέβαλλε και το διαδίκτυο για την πιο γρήγορη και εύκολη πρόσβασή τους σε τέτοιου είδους οργανώσεις. Αυτό σαν αποτέλεσμα έχει οι παραδοσιακές μορφές θρησκευτικής έκφρασης να αναπτύσσουν το αίσθημα της πολυφωνίας και του ανταγωνισμού μεταξύ τους. Έτσι το διαδίκτυο πήρε την έγκριση από το νόμο ώστε να παρουσιάζει και να μεταδίδει ελεύθερα θρησκευτικές πληροφορίες, τελετουργίες και δόγματα, ώστε να έρθουν σε πρώτη επαφή και γνωριμία και τα νέα παιδιά.

Σύμφωνα με τον Καραμούζη (2009), για τις σύγχρονες θρησκευτικές αποτυπώσεις στο χώρο του διαδικτύου, οι μελετητές διέκριναν δύο τύπους ιστοσελίδων:

1. εκείνες οι οποίες παρέχουν πληροφορίες θρησκευτικού περιεχομένου στους επισκέπτες και
2. εκείνες που προσφέρουν στους επισκέπτες τη δυνατότητα συμμετοχής σε θρησκευτικές δραστηριότητες.

Οι θρησκευτικές αποτυπώσεις αναλύουν τη «religion online» ως το εργαλείο το οποίο προσφέρει στον διαδικτυακό χρήστη καταιγισμό πληροφοριών γενικότερα για τη θρησκεία, όπως αίρεση, ιεραρχίες, συστηματοποίηση, οργανισμούς και δυνατότητες για τελετουργίες, θρησκευτικά βιβλία και άρθρα, καθώς και ό,τι άλλο σχετίζεται με τη θρησκευτική παράδοση.

Αντιθέτως, η «online religion» αναλύεται ως το εργαλείο το οποίο στέλνει πρόσκληση στον επισκέπτη να πάρει μέρος σε ότι αφορά τα θρησκευτικά δρώμενα μέσω του διαδικτύου. Η θεία λειτουργία, η προσευχή, τα τελετουργικά, ο διαλογισμός, η τέχνη του κηρύγματος συνδυάζονται και λειτουργούν μαζί με το

διαδικτυακό χώρο σαν μία εκκλησία, ένα ναό, μία συναγωγή και ένα ιερό (Helland, 2000). Επομένως, η θρησκεία στο διαδίκτυο αποτελεί ένα φάσμα δραστηριοτήτων οι οποίες επισκιάζουν διαφορές βαθμίδες σ' ένα φάσμα το οποίο εκτείνεται ανάμεσα στην πληροφόρηση και τη συμμετοχή.

Σύμφωνα με το OPD (αστρονομικό παρατηρητήριο), ο Χριστιανισμός είναι το μεγαλύτερο σύστημα πεποιθήσεων και αποτελεί σχεδόν το 78% όλων των διαδικτυακών θρησκευτικών ιστότοπων (Lorne L. Dawson and Douglas E. Cowan, religion online, New York-London, 2004). Ωστόσο υπάρχει πληθώρα από ηλεκτρονικές σελίδες, όπου οι χρήστες εισέρχονται στο χώρο του Διαδικτύου σε επίσημες καθολικές τοποθεσίες οι οποίες κατακλύζονται από εορταστικές και εβραϊκές τοποθεσίες, σελίδες για διάφορες θρησκευτικές και εκκλησιαστικές οργανώσεις.

Αρκετοί είναι οι χρήστες οι οποίοι ακολουθούν πολλές ιστοσελίδες σύμφωνα με τις δικές τους πεποιθήσεις μέχρι να κατασταλάξουν στην πιο ιδανική για τον εαυτό τους, έτσι ώστε να δημιουργήσουν το δικό τους λογαριασμό με αποτέλεσμα να δέχονται ειδοποιήσεις για οτιδήποτε νέο ανεβαίνει ηλεκτρονικά στη σελίδα που είναι μέλη. Σύμφωνα με τους Lorne Dawson και Douglas Cowan (2004), ένα παράδειγμα είναι ένας ιστότοπος που δημιουργήθηκε το 1996 από τον Paul Harrison για να εκφράσει την πανθεϊστική του θρησκευτική κοσμοθεωρία. Έως τα τέλη Μαρτίου του 2000, ο χώρος του είχε καταγραφεί πάνω από ένα εκατομμύριο διαδικτυακούς επισκέπτες και τώρα λαμβάνει κατά μέσον όρο 43.000 επισκέπτες ανά μήνα.

Η Online θρησκεία αποτελεί με το δικό της μοναδικό τρόπο μία προτεσταντική μεταρρύθμιση όπου η Εκκλησία και η ιεροσύνη δεν λαμβάνονται ως ένας πολύτιμος διαμεσολαβητής ανάμεσα στην ανθρωπότητα και την θρησκευτική άσκησή τους.

Η online θρησκεία είναι ένα σύνολο πεποιθήσεων και πρακτικών που ρυθμίζονται και κοινωνικοποιούνται από οργανωμένες θρησκευτικές ομάδες οι οποίες ορίζουν τους νόμους και τους κανόνες της θρησκευτικής πίστης και της ενεργής δράσης και συμμετοχής των μελών τους ώστε να καλλιεργηθεί ένα επίσημο ηλεκτρονικό μέσο. Το διαδίκτυο για τη θρησκεία μπορεί να φανερώνει τα πλεονεκτήματά της, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να αποβεί μοιραίο, καθώς εκατομμύρια χρήστες που εισέρχονται σε διάφορες σελίδες, μπορούν να ασκήσουν σκληρή κριτική.

Σύμφωνα με τον CHRISTOPHER HELLAND (2005), η online θρησκεία με βάση το γεγονός ότι η αποστολή ενός μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που απαιτεί προσευχή σε μια εκκλησιαστική τελετή, είναι μια μορφή διαδικτυακής θρησκείας τόσο θρησκευτική όσο και διαδραστική. Πολλοί αντιδρούν πάνω σε αυτή την άποψη και έχοντας ο καθένας μία ιδιωτική θρησκευτική εμπειρία, καθίσταται δύσκολο μία ηλεκτρονική ενέργεια να είναι ή να μην είναι θρησκευτική.

Επιπρόσθετα, πολλές επίσημες ηλεκτρονικές ιστοσελίδες και ιερές γραφές είναι εύκαιρες για να αναγνωστούν από τους χρήστες online. Σε πραγματικό χρόνο, τα περιεχόμενα αυτών των κειμένων, μπορούν να βρεθούν σε έγκυρα ή μη έγκυρα μέρη και περιλαμβάνουν το Κοράνι, την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, τις εβραϊκές γραφές, την Χριστιανική Βίβλο, το βιβλίο του Μόρμον (ιερό έγγραφο των Μορμόνων, δηλαδή της Εκκλησίας του Ιησού Χριστού των Αγίων των Τελευταίων Ημερών) και άλλα ακόμα γνωστά κείμενα (CHRISTOPHER HELLAND (2005).

Με βάση την απευθείας σύνδεση, θα έλεγε κανείς πως η θρησκευτική χρήση αποτελεί ένα είδος εγχειρήματος ομιλίας, όπου ο συμμετέχων/ούσα αναφέρει κάτι παρόμοιο κάνοντας κάτι σε πραγματικό χρόνο και εκτελώντας κάτι ταυτόχρονα την ώρα που μιλούν. Έτσι οι ιστότοποι περιλαμβάνουν πληθώρα πληροφοριών, από την οποία το κάνει άτομα διαβάζει και αντιλαμβάνεται πως με την ποιότητα της κάθε πληροφορίας μπορεί να αποδεχτεί κάθε είδος διαδικτυακής θρησκείας (CHRISTOPHER HELLAND (2005).

Ο χρήστης μέσω του διαδικτύου επιχειρώντας μία ανάγνωση σε ένα διαδικτυακό κείμενο, ή αλληλογραφώντας με άτομα άγνωστα ανταλλάσσοντας απόψεις, αυτό δηλώνει πως αποτελεί ένα επίτευγμα της online θρησκείας. Ας μην ξεχνάει κανείς πως όλα ξεκινούν με τη συμμετοχή των ατόμων στο διαδίκτυο πατώντας με το ποντίκι του ηλεκτρονικού υπολογιστή αποδοχή σε μία πρόσκληση μιας ιστοσελίδας.

Με βάση τα παραπάνω, οι άνθρωποι ανάλογα με την επιλογή που θα κάνουν, θα καθορίσουν εάν θέλουν να αποκτήσουν μία πραγματική ή όχι θρησκευτική εμπειρία. Η αυθεντικότητα κάθε τελετουργίας σε μία θρησκεία είναι πολύ σημαντική από το να γίνει η παρακολούθησή της μέσα από μία γυάλινη οθόνη.

Από την άλλη πλευρά, η παρακολούθηση μια τελετουργίας σε ένα offline περιβάλλον, βάζει σε μία διαδικασία το άτομο που παρακολουθεί, να αντιληφθεί την γνησιότητα της εμπειρίας που αποκτά εκείνη την δεδομένη στιγμή.

Αν και μία τέτοια άποψη δεν υφίσταται ως απόλυτη, στο κλάδο που αφορά την θρησκευτική μελέτη αποτελεί μία όχι τόσο συνηθισμένη μεθοδολογική προσέγγιση.

Σύμφωνα με τον CHRISTOPHER HELLAND (2005), η φαινομενική γνησιότητα μιας θρησκευτικής πράξης ή εμπειρίας, θα αποτελέσει καθοριστικό ρόλο στο εάν το Διαδίκτυο πρόκειται να συμπεριληφθεί ως πηγή για βασικές θρησκευτικές δεξιότητες και θρησκευτική υποχρέωση.

Κατά συνέπεια, όσοι χρήστες έχουν την ανάγκη και την θέληση να ερευνήσουν αυτή τη δυνατότητα, θα πρέπει πρώτα έρθουν αντιμέτωποι με την γνησιότητα των θρησκευτικών εμπειριών.

Μορφές μιας διαδικτυακής θρησκείας αποτελούν η απομόνωση προσευχών και το θέλημα της μιας προσευχής. Ίσως πολλά θρησκευτικά έθιμα να μην χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να πραγματοποιηθούν οι παραπάνω μορφές, όμως στο χριστιανικό περιβάλλον η ενέργεια αυτή παρουσιάζεται αρκετά συχνά. Η μεθοδικότητα που εφαρμόζεται στο να μεταδοθούν οι προσευχές σε όλη την ανθρωπότητα, αυξάνεται από μέρος σε μέρος και σημειώνουν τα αντιφατικά σημεία της θρησκευτικής δράσης που πραγματοποιούνται στο διαδίκτυο.

Η ενέργεια αυτή μπορεί να συμπεριλαμβάνει την αποστολή ενός μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου σε ένα θρησκευτικό χώρο όπως η Εκκλησία, ολοκληρώνοντας ένα ηλεκτρονικό πρότυπο προσευχής, συμπληρώνοντας μια αίτηση προσευχής ή προσευχής σε έναν ιστότοπο ώστε οι άνθρωποι να μπορούν να παρακολουθούν μία τελετουργία, να απαντούν σε απορίες άλλων και να συνομιλούν με αγνώστους για θέματα που αφορούν προσευχές

Οι παραπάνω ενέργειες αποτελούν μια μορφή προσευχής, η οποία είναι διαφορετική σε ένα απευθείας σύνδεση περιβάλλον. Ένας χρήστης μπορεί να γίνει μέλος σε διάφορες ιστοσελίδες, αφού πρώτα συμπληρώσει κάποια πεδία που θα του εμφανιστούν. Για παράδειγμα, στην ιστοσελίδα www.catholic.org, ο χρήστης έχει την ευκαιρία να στείλει ένα αίτημα προσευχής στη συγκεκριμένη ομάδα. Η

δραστηριότητα αυτή είναι πιο περίπλοκη σε σύγκριση με την αποστολή ενός μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Πιο αναλυτικά, ο χρήστης θα πρέπει να συμπληρώσει ένα έντυπο αίτησης προσευχής. Το έντυπο αυτό αποτελείται από διάφορα πεδία που πρέπει να ολοκληρωθούν ώστε να σταλεί το έντυπο. Στα ερωτήματα εμπεριέχονται στοιχεία όπως :

- το όνομα και το επώνυμο,
- η διεύθυνση αλληλογραφίας,
- ο αριθμός τηλεφώνου,
- το φύλο,
- την ημερομηνία γέννησης,
- το όνομα της καθολικής σχολής που έχει τη δυνατότητα το άτομο να παρακολουθήσει,
- το όνομα της ενορίας και
- το όνομα της επισκοπής.

Σε αυτή την ηλεκτρονική φόρμα υπάρχουν τέσσερις επιλογές βημάτων για να ολοκληρωθεί η αίτηση.

Η πρώτη επιλογή απαιτεί το πολιτικό κόμμα. Κάθε απάντηση μπορεί να είναι δημοκρατική, ελεύθερη, ανεξάρτητα από το κόμμα στο οποίο ανήκουν. Έπειτα, τα υπόλοιπα τρία μέρη αναφέρονται ως "Θέματα και ανησυχίες", όπου κάθε μέρος περιέχει τις ίδιες υπάρχουσες επιλογές. Μερικές από αυτές είναι:

- Εσωτερική Ασφάλεια,
- Θέματα Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων,
- Θανατική ποινή
- Διαχωρισμός της Εκκλησίας και του Κράτους,

- Διαχείριση Απορρήτου,
- Προστασία των Παιδιών,
- Ευθανασία και
- Μετανάστευση.

Αφού ολοκληρωθεί η ενότητα αυτή, τότε ο χρήστης μπορεί να στείλει το αίτημα προσευχής. Πριν το αίτημα προσευχής, ο χρήστης θα πρέπει να απαντήσει στο εάν είναι θετικός να πραγματοποιήσει μία δωρεά στον οργανισμό και αν το θέλει, τότε να την ολοκληρώσει στέλνοντας την σε συγκεκριμένη ηλεκτρονική πλατφόρμα. Σύμφωνα με τον CHRISTOPHER HELLAND (2005), ο Χριστιανισμός από το 2003, εκπροσωπεί πάνω από το 72% όλων των θρησκευτικών ιστότοπων, οπότε αυτή η μορφή online θρησκευτικών ενεργειών θεωρείται η πιο κοινή.

Η θρησκευτική συστηματοποίηση, εκπροσωπεί ένα είδος επικοινωνίας και είναι ιδιωτική ανάμεσα στην εκκλησία και στο άτομο. Για να αξιολογηθεί αυτό το ιδιωτικό είδος επικοινωνίας, θα πρέπει η εκκλησία να ξεσκεπάσει τις προσευχές που δέχονται. Καλό θα ήταν κάθε προσευχή που στέλνεται να διερευνάται. Αυτό μπορούν να το επιχειρήσουν διάφοροι ερευνητές και να παρακολουθήσουν τις τελετουργίες, τις σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων και μια σειρά άλλων ενεργειών, χωρίς να παραβρεθούν σε μία ιδιωτική συζήτηση.

Βρισκόμενοι διάφοροι χρήστες σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον, δεν εννοείται πως εκτελούν online θρησκεία πατώντας αποδοχή σε ηλεκτρονικούς συνδέσμους,

Ο κυβερνοχώρος είναι μια μυθοπλασία της δημόσιας εθιμοτυπίας που προσανατολίζει τους ανθρώπους σε ένα εικονικό περιβάλλον. Μια αφηρημένη ιδέα με ηλεκτρονικά εξαρτήματα, προσδιορίζει την έκταση, την ώρα, το μέρος όπου εκείνοι επικοινωνούν με τα μέσα των υπολογιστών, πιστεύοντας πως ζουν σε ένα φυσικό κόσμο. Φέρνοντας τη θρησκεία στην παγκόσμια σκηνή, δηλαδή την online θρησκεία, διασφαλίζει ότι η θρησκευτική ακεραιότητα της ανθρωπότητας διατηρείται ζωντανή. Χρησιμοποιώντας την τάση που ξεκίνησε η ευρεία κινητικότητα, ο κυβερνοχώρος μειώνει τη σημασία της θέσης για θρησκευτική ταυτότητα (BRASHER, 2001).

Πολλοί βαθιά θρησκευόμενοι χρήστες του διαδικτύου προσπαθούν να χτίσουν μία παγκόσμια επικοινωνία μέσω τηλεφωνικών γραμμών αλλά και sites , προκειμένου να διευκολύνουν το δρόμο των ανθρώπων προς το δρόμο της δικής τους θρησκευτικής πεποίθησης. Ένα τέτοιου είδους δημιούργημα σύμφωνα με τους Lorne Dawson και Douglas Cowan (2004), είναι η «Εκκλησία της Απλής πίστης ή the Church of the Simple Faith» στην ηλεκτρονική πλατφόρμα (www.churchofthesimplefaith.org). Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα Ιδρύθηκε από τον "Brother Bill" το 2000, όπου το λογότυπο αυτής της διαδικτυακής εκκλησίας είναι "Η αποστολή μας είναι να είμαστε πνευματικό όφελος... γιατί οι άνθρωποι χρειάζονται τον Ιησού, τώρα!

Μέσα από αυτή την online ηλεκτρονική πλατφόρμα, οι επισκέπτες μπορούν να λαμβάνουν επιπλέον και τις τοπικές καιρικές προβλέψεις αλλά και διάφορες αναφορές σχετικά με τους προσκόπους των θρησκειών. Ακόμα, ο ιστότοπος αυτός δίνει αναλυτικές πληροφορίες για την online θρησκευτική συμμετοχή όπου τους παροτρύνει αλλά και τους αναγκάζει με έμμεσο τρόπο, να διαβάσουν πολλά αποσπάσματα στο συγκεκριμένο Web, να επαναδιατυπώσουν τη προσευχή του Κυρίου όχι σιωπηλά αλλά ευδιάκριτα καθώς και να ακούσουν τα μουσικά αρχεία που περιλαμβάνουν τραγούδια της αφοσίωσης και της εξομολόγησης. Έτσι, μετά από το πέρασμα αυτής της όλης διαδικασίας, ο διαδικτυακός χρήστης μπορεί να προβεί και να πάρει μέρος στην ιερή Ευχαριστία.

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως οι εικονικές και ηλεκτρονικές εκκλησίες έχουν το δικό τους κοινό και τη δική τους κατηγορία στις διαδικτυακές μηχανές αναζήτησης. Μία από αυτές της κατηγορίες είναι και η Alpha Church (www.alphachurch.org), όπου η διεύθυνση της προέρχεται από το Νέο Μεξικό και είναι ένας διαδικτυακός ιστότοπος ο οποίος περιλαμβάνει γραφικά flash και αυτόματα αρχεία ήχου με άψογο σχεδιασμό και συνδέεται με τη παγκόσμια χριστιανική εκκλησία. Επιπρόσθετα, περιλαμβάνει κεφάλαια ειδωλολατρίας τα οποία περιέχουν διάφορα κείμενα με κηρύγματα και εμφανίζονται σπασμωδικά στην οθόνη του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Μερικά από τα κηρύγματα είναι τα εξής:

- Πάρτε τη Θεία Κοινωνία,
- λάβετε Βάπτισμα,

- παντρευτείτε και συνομιλείτε με την κοινότητα και άλλους ανθρώπους σαν εσάς που μεγαλώνουν την πίστη και την κατανόησή τους για τον Ιησού
- Ο Χριστός, ο Σωτήρας μας

Πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι παρόλο το έντονο συναίσθημα θρησκευτικότητας τους, δείχνουν ιδιαίτερη προσοχή στις μορφές θρησκευτικότητας, έχοντας στο πίσω μέρος του μυαλού τους μία τυχόν διέξοδο, όπου με αυτό τον τρόπο δεν είναι απαραίτητο να συνδεθούν και να δεσμευτούν απόλυτα με μία ομοσπονδία. Ο οποιοσδήποτε μπορεί να δημιουργήσει και να κτίσει τη δική ηλεκτρονική πλατφόρμα μέσα από την οποία μπορεί να εκφέρει τις δικές του απόψεις και να μεταδώσει τις ιδιωτικές του θρησκευτικές αντιλήψεις.

Αξίζει να αναφερθεί, πως μία ηλεκτρονική σελίδα, δίνει τη δυνατότητα στο χρήστη να κάνει τη δική του επιλογή πίστης, καθώς και να συνδεθεί στο site όποτε εκείνος νιώσει την ανάγκη.

Με αφορμή την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους και το αμερικανικό Πεντάγωνο την 11η Σεπτεμβρίου του 2001, σύμφωνα με αναφορές των Lorne Dawson και Douglas Cowan (2004), εκατοντάδες άνθρωποι ξεκίνησαν να εκτελούν διαδικτυακές προσευχές και να τις αναρτούν δημόσια στο διαδίκτυο, να ανάβουν εικονικά κεριά και να συμμετέχουν σε διαλόγους που αφορούσαν θρησκευτικές συζητήσεις ώστε να αντιμετωπίσουν τη τραγωδία. Για το λόγο αυτό, καθώς τα χρόνια κυλούσαν, αρκετές από τις θρησκευτικές τοποθεσίες Web διαμόρφωσαν το περιεχόμενό τους κάνοντας αφιερώσεις στο Ισλάμ και ιδρύοντας μονοπάτια έτσι ώστε όλο και περισσότερα άτομα, να αφουγκραστούν περισσότερα ισλαμικά ήθη και έθιμα.

Ένα μεγάλο ποσοστό του Δυτικού κόσμου ακολουθεί σταθερά τα θρησκευτικά και πνευματικά πιστεύω, δίχως να ανήκει σε μια κλασική θρησκευτική ομοσπονδία και δίχως να παρακολουθεί συνεχώς θρησκευτικές λειτουργίες. Για αυτούς, το διαδίκτυο μπορεί να αποτελέσει αποτελεσματικό μέσο για τη μη ομογενειακή, μη συνδεδεμένη θρησκευτική συμμετοχή.

Καλό θα ήταν να αναρωτηθεί κανείς εάν το διαδίκτυο μπορεί να αλλάξει τις παραδοσιακές θρησκευτικές και τις δομές εξουσίας της θρησκείας. Παρόλα αυτά και τα δύο αυτά σημεία μπορούν να συνυπάρξουν στο χώρο του διαδικτύου.

Η θρησκεία στο διαδίκτυο και η ηλεκτρονική θρησκεία έχουν δύο διακρίσεις:

1. η παροχή πληροφοριών σχετικά με τη θρησκεία έναντι της ευκαιρίας να συμμετέχουν σε θρησκευτικές ενέργειες και
2. πρωτεύουσα αναφορά σε offline είδη υπάρχοντα θρησκευτικά έθιμα σε σχέση με την πρώτη αναφορά σε θρησκευτικές ενέργειες που εφαρμόζονται στο διαδίκτυο.

Η πρώτη από αυτές τις διακρίσεις αναφέρεται στο είδος της ενέργειας που παρουσιάζεται σε μια τοποθεσία στο διαδίκτυο. Ο Helland (2000), αναφέρει ότι ο Hadden και ο Cowan παρατηρούν την διάκριση ανάμεσα στις ηλεκτρονικές ιστοσελίδες οι οποίες προσφέρουν πληθώρα πληροφοριών σε επισκέπτες του ιστότοπου, σε σχέση με εκείνες που δίνουν στους επισκέπτες την δυνατότητα να εμπλακούν σε θρησκευτικές αρμοδιότητες.

Οι ίδιοι, αναλύουν τη διαδικτυακή θρησκεία ως την θρησκεία που παραχωρεί στους χρήστες θρησκευτικές πληροφορίες, οι οποίες αφορούν:

- δόγμα,
- κράτος,
- συστηματοποίηση,
- αφοσίωση υπηρεσιών και δυνατοτήτων υπηρεσίας,
- θρησκευτικά βιβλία, άρθρα και βοηθήματα που συνδέονται με τα θρησκευτικά έθιμα του quest.

Οποιοσδήποτε οργανισμός κατασκευασμένος με τέτοιο τρόπο μόνο για τη θρησκεία σε απευθείας σύνδεση, όπως για παράδειγμα η Μεγάλη Εκκλησία Μεθοδιστών, παραχωρεί το ξεκίνημα της ενέργειας, έτσι ώστε οι άνθρωποι να συνεχίσουν να αντλούν πληροφορίες παρά να συντελούν σε οποιαδήποτε μορφή διαδικτυακής συνεργασίας.

Οι θρησκευτικές ενώσεις και οι θεσμοί, αναγνωρίζουν πολύ καλά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι ιστότοποι. Όποιος και να εισχωρήσει στο διαδίκτυο, θα δει πως οτιδήποτε εμφανιστεί σε αυτό δεν γίνεται τυχαία αλλά σκόπιμα, καθώς για την δημιουργία ενός ιστότοπου απαραίτητη προϋπόθεση αποτελούν η ιδέα και το χρηματικό ποσό για την υλοποίησή του. Ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνονται οι

θρησκευτικές οργανώσεις στις διάφορες ιστοσελίδες, ασκεί επιρροή στο είδος επικοινωνίας και σύμπραξης που μπορεί να πραγματοποιηθεί.

Οι οργανώσεις οι οποίες δίνουν άδεια στην online θρησκεία, οι ίδιες εκπροσωπούν με διάφορες μεθόδους ένα δικτυωμένο είδος της θρησκευτικής αλληλεπίδρασης και συμμετοχής, η οποία ξεχωρίζει αρκετά από τις οργανώσεις που αποτελούν το μέσο για να στηρίζουν και να ενθαρρύνουν την ιεραρχική τους θρησκευτική κοσμοθεωρία.

Σύμφωνα με τον Καραμούζη (2009), η Heidi Campbell, η οποία κατανοώντας την ανάγκη για μια πολύπλευρη των παραδοσιακών θρησκευτικών δομών εξουσία στο χώρο του διαδικτύου, επικεντρώθηκε σε μια ποιοτική έρευνα μελών των τριών μονοθεϊστικών θρησκειών, της εβραϊκής, της προτεσταντικής και του Ισλάμ. Οι τέσσερις συνιστώσες που μελετήθηκαν ήταν η επιρροή του διαδικτύου:

- α) στη θρησκευτική ιεραρχία (ρόλοι, θρησκευτικές αντιλήψεις, αρχηγοί),
- β) στις θρησκευτικές δομές (κοινοτικές δομές, πρότυπα πρακτικής, τυπικά χαρακτηριστικά,
- γ) στη θρησκευτική ιδεολογία (κοινές πεποιθήσεις, θρησκευτικές ιδέες, κοινή ταυτότητα και
- δ) στα θρησκευτικά κείμενα (αναγνωρισμένα διδακτικά ή τυπικά θρησκευτικά βιβλία όπως το Κοράνι, η Τορά, η Αγία Γραφή).

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως για τους ανθρώπους που πιστεύουν πολύ σε μία θρησκεία, οι offline και οι online θρησκείες και ό,τι τις περιβάλλει, συνδέονται με κάποιο τρόπο μεταξύ τους και η σύνδεση αυτή δεν διαγράφει τις παραδοσιακές μορφές θρησκευτικής έκφρασης, αλλά τις συμπληρώνει με το δικό της μοναδικό τρόπο. Έτσι, δεν καταργούνται οι παραδοσιακές θρησκευτικές ηγεσίες, αλλά παράλληλα παρουσιάζεται έντονα το φαινόμενο της κριτικής που ασκούν μερικά από τα μέλη των online συμμετεχόντων προς τους θρησκευτικούς ηγέτες και στις παραδοσιακές δομές. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται να αντιμετωπίζει λιγότερες δυσκολίες και περισσότερες ευκολίες η επικοινωνία των συντελεστών και η μεταφορά των κοινοτικών οργανώσεων και θρησκευτικών αποδοχών.

Το διαδίκτυο ως μέσο, δημιουργεί μία ομάδα μέσα στην οποία εντάσσει τη πολιτική και τη τεχνολογική κουλτούρα όπου το μεγαλύτερο ποσοστό της ανθρωπότητας

συνδέεται για να πραγματοποιήσει τις θρησκευτικές του ανάγκες. ,Συγκεκριμένα ο Πάπας φαίνεται να γιορτάζει την τεχνολογική επανάσταση αναφέροντας το εξής :

“Με την έλευση των τηλεπικοινωνιών υπολογιστών και τα γνωστά ως συστήματα συμμετοχής σε υπολογιστές, προσφέρονται στην Εκκλησία περαιτέρω μέσα για την εκπλήρωση της αποστολής της, "ο σκοπός μου είναι να[χαρακτηρίσω]την αισιοδοξία των υποστηρικτών της τεχνολογίας εξετάζοντας δυνητικά ανησυχητικές ερωτήσεις σχετικά με το μέλλον των θρησκευτικών ιδρυμάτων σε μια εποχή επικοινωνίας μέσω υπολογιστή.”

Η ακαδημαϊκή λογοτεχνία πρόσφατα ανέφερε πως η σύνδεση των χρηστών στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, περιέχει καινούργια φόρουμ και εργαλεία ώστε να μπορούν να συμμετάσχουν σε τελετουργίες, θρησκευτικές οργανώσεις και σε συζητήσεις για την προάσπιση της πίστης τους.

Μέσα από μία βαθιά έρευνα των Lorne Dawson και Douglas Cowan (2004), ανακαλύφθηκε πως κανένας ερευνητής δεν μελετά το ερέθισμα που μπορεί να προσφέρει η εξέλιξη της επικοινωνίας μέσω της θρησκείας, διότι κάθε τεχνολογικό μέσο και πρόγραμμα , έχει την οικονομική δυνατότητα να δεχτεί και να απορρίψει οτιδήποτε θεωρεί προκλητικό και βλαβερό για εκείνο.

Αξίζει να αναφερθεί πως ο Walter J. Ong, έχει συγγράψει πλήθος βιβλίων μέσα από τα οποία προβάλλεται μία εξελικτική θεωρία κουλτούρας, η οποία επικεντρώνεται στους τρόπους προβολής και στις μορφές της τεχνολογικής επικοινωνίας. Οι μορφές αυτές προβάλλονται είτε μέσω α) του προφορικού λόγου , β) της γραπτής συζήτησης, γ) του ραδιοφώνου, δ) της τηλεόρασης και μέσω ε) του ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Γενικότερα στο διαδίκτυο μπορεί να υπάρχουν εκατομμύρια διαδικτυακές σελίδες, όπως υπάρχουν και δισεκατομμύρια άνθρωποι ταυτόχρονα πάνω στον πλανήτη. Οι συγκρούσεις για την Online θρησκεία συνεχώς μεγαλώνουν και οδηγούνται στα δικαστήρια καθώς σε αντιπαράθεση έρχονται άτομα, σχολεία, εταιρείες, κυβερνήσεις και θρησκευτικές ομάδες για δικά τους κοινωνικά συμφέροντα.

Στην Ελλάδα, η παρουσία της ελληνικής Εκκλησίας προστατεύεται από το σύνταγμα συμβατικά, καθώς συνδέεται με χαρακτηριστικά του έθνους.[Ως δημόσιο

Γενδιαφέρον είχε και έχει ο δημόσιος θρησκευτικός λόγος, ο οποίος παρεμβαίνει στο θεσμό εξουσίας σε πολιτικούς ρόλους.

Σύμφωνα με τον νόμο (Ν.590/1977), η καθίδρυση και η διάδοση της ανώτατης εκκλησιαστικής αρχής συμβάλλει κυρίως στα όρια ενός ιεραρχικού πλαισίου, η οποία είναι κατηγορηματικά καθορισμένη από τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Η επίσημη ηλεκτρονική ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος είναι <http://www.ecclesia.gr>, όπου όποιος εισέλθει σε αυτή, αντιλαμβάνεται τον τρόπο λειτουργίας, τη μεθοδολογία της και τη γραφειοκρατική οικοδόμησή της. Τα περιεχόμενα που περιλαμβάνει η συγκεκριμένη ιστοσελίδα για την άντληση πολλαπλών πληροφοριών των χρηστών, περιέχουν (δέκα σε αριθμό) ενότητες οι οποίες είναι οι παρακάτω:

- Ιερά Σύνοδος,
- Αρχιεπίσκοπος,
- Μητροπόλεις,
- Επικαιρότητα,
- Εγκύκλιοι,
- Οργανισμοί,
- Περιοδικά,
- Ραδιόφωνο,
- Πολιτισμός και
- Κοινωνικό Έργο.

Η μεθοδολογία και η οικοδόμηση της συγκεκριμένης ηλεκτρονικής πλατφόρμας είναι ιεραρχικά δομημένη και εστιάζει σε θέματα που αφορούν τη διοικητική, ποιμαντική και κοινωνική δράση της επίσημης εκκλησιαστικής αρχής.

Η ελληνική ιστοσελίδα της Εκκλησίας παρέχει πληροφορίες για τις ογδόντα μια Μητροπόλεις της Εκκλησίας της Ελλάδος, όπως επίσης γνώσεις για την έδρα της

Μητρόπολης, το βιογραφικό του Μητροπολίτη, το κοινωνικό έργο, το δημοσιογραφικό όργανο που διαθέτει, τις ανδρικές και γυναικείες μονές. Κάθε Μητρόπολη συντηρεί επίσημη ιστοσελίδα με αντίστοιχη οικοδόμηση, προξενώντας ωστόσο περισσότερες πληροφορίες για θρησκευτικές και κοινωνικές αρμοδιότητες που συνδέονται με την παρουσία της. Επιπρόσθετα, αξίζει να αναφερθεί ότι κάθε Μητρόπολη απαρτίζεται από εγχώριες θρησκευτικές κοινότητες οι οποίες είναι οι Ενορίες, οι οποίες σε μεγάλο ποσοστό περιλαμβάνουν ιστοσελίδες προβάλλοντας τοπικές θρησκευτικές δραστηριότητες της ενορίας, όπως α) φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο, β) τελετές, γ) ομιλίες, δ) ιστορικά στοιχεία, ε) κατηχητικά σχολεία, στ) ενημέρωση των πιστών κ.α. Η οικοδόμηση οργάνωσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος στο χώρο του διαδικτύου, παρουσιάζει μια πυραμιδωτή ιεραρχική διάρθρωση, στην οποία μπορεί να διακρίνει κάποιος τις κυρίαρχες διοικητικές ομάδες εξουσίας τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο (Καραμούζης, 2009).

Ωστόσο, είναι σημαντικό να ειπωθεί πως η συγκεκριμένη ιστοσελίδα δεν αναφέρει συχνά θέματα που συνδέονται με την εκκλησιαστική αρχή, γεγονός που παραπέμπει σε μια τυπολατρική απόδοση.

Από την άλλη πλευρά, φαίνεται πως άλλες ιστοσελίδες των εκκλησιαστικών περιφερειών - Μητροπόλεων και τοπικών Ενοριών, έχουν μεγαλύτερη και πιο συχνή σύνδεση σε αυτές. Αξίζει να επισημανθεί πως στις ηλεκτρονικές πλατφόρμες που αφορούν την Εκκλησία της Ελλάδος, δεν δίνεται κανένα υπόστρωμα για θρησκευτικές τελετές μέσα από το διαδίκτυο, και ως παρέχονται ενημερωτικές ειδοποιήσεις όπως (φωτογραφικό υλικό, video και προσκλήσεις), για offline θρησκευτικές τελετουργίες.

Το γεγονός αυτό δεν διαγράφει την offline θρησκευτική έκφραση στο χώρο του διαδικτύου, αλλά την δυναμώνει ακόμα πιο πολύ, καθώς αποτελεί ένα χώρο διάδοσής της και όχι ένα χώρο αυτόνομης λειτουργίας της. Έτσι, εάν χρησιμοποιήσουμε το σχήμα της Campbell για τα τέσσερα χαρακτηριστικά της θρησκευτικής εξουσίας στο χώρο του διαδικτύου, όπως: α) τη θρησκευτική ιεραρχία (ρόλοι, θρησκευτικές αντιλήψεις, αρχηγοί), β) τις θρησκευτικές δομές (κοινοτικές δομές, πρότυπα πρακτικής, τυπικά χαρακτηριστικά, γ) τη θρησκευτική ιδεολογία (κοινές πεποιθήσεις, θρησκευτικές ιδέες, κοινή ταυτότητα, δ) τα θρησκευτικά κείμενα (αναγνωρισμένα διδακτικά ή τυπικά θρησκευτικά βιβλία, όπως Αγία Γραφή), θα καταλήξουμε στο

συμπέρασμα πως τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν τη τάση της επανάληψης για την Ορθόδοξη Ελληνική Εκκλησία και στο χώρο του διαδικτύου, το οποίο δυναμώνει περισσότερο την offline θρησκευτική έκφρασης (Καραμούζης, 2009).

Πέρα από την ιστοσελίδα της Εκκλησίας της Ελλάδος, υπάρχουν και άλλες παρεμφερείς ιστοσελίδες με θρησκευτικό περιεχόμενο και παρουσιάζουν τις εξελίξεις της θρησκείας και ότι την περικλείει. Μερικές από αυτές τις ιστοσελίδες είναι :

- Η Ρομφαία: <http://www.romfea.gr/>
- Το Δόγμα: <http://www.dogma.gr/>,
- Το Αμήν: <http://www.amen.gr/>,
- Το Ιερό Βήμα: <http://www.ierovima.gr/>.

Η θρησκευτική πληροφόρηση μέσα από αυτές τις ηλεκτρονικές πλατφόρμες είναι άμεση και πλήρως μεθοδική. Μέσα από τις ιστοσελίδες παρουσιάζονται οι κύριες θρησκευτικές οργανώσεις, οι ρόλοι και η ενέργεια των Ορθόδοξων Εκκλησιών κυρίως της Εκκλησίας της Ελλάδος, ενημέρωση όπου ούτως ή άλλως είναι ασθενής σ' αυτήν την διάδοση μέσα από την offline θρησκευτική ενέργεια και τα παραδοσιακά μέσα επαφής-επικοινωνίας, όπως για λόγου χάρη οι θρησκευτικές τελετουργίες, διδασκαλίες του Θεού, εκφώνηση λόγων, εξομολογήσεις κ.α.

Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο πως η μετάδοση και συχνή διαιώνιση των θεσμικά διαμορφωμένων διαρθρώσεων εξουσίας, η οποία φανερώνεται μέσα από τις ηλεκτρονικές ιστοσελίδες και προσφέρει ένα επιπλέον συστατικό νομιμοποίησής τους, εκτός από την συνεχή επανάληψη και διαιώνιση των ρόλων εξουσίας, αιτιολογεί και την ενσωμάτωσή τους μέσα στην ελληνική κοινωνία στα όρια μεταξύ ενός θρησκευτικού – κοινωνικού δημιουργήματος το οποίο είναι και θα πρέπει να είναι συνολικά αποδεκτό από τη κοινωνία.

Παρόλα αυτά, καλό θα ήταν το δημιουργήμα αυτό, πέρα από την κοινωνία να γίνει αποδεκτό και από τις θρησκευτικές κοινότητες-οργανώσεις, διότι οι ίδιες έχουν το δικαίωμα εισχώρησης στις εκκλησιαστικές δομές, όπου μπορούν να συμμετάσχουν ενεργά σε θρησκευτικά γεγονότα όπου απαιτείται θρησκευτική πρακτική, μία εικόνα, ένας ήχος, γραφικά, video, επικοινωνία και άλλα πολλά μέσα.

Μέσα από τις ηλεκτρονικές πλατφόρμες παρουσιάζονται εκτός από τους κληρικούς και τους θεολόγους που ασχολούνται με τη θρησκεία και μία νέα σύγχρονη ομάδα, οι εκκλησιαστικοί δημοσιογράφοι. Οι ίδιοι, μέσα από τις ιστοσελίδες προσπαθούν να διαχειριστούν τις θρησκευτικές παραπομπές, καθώς και να διαμορφώσουν το ενυπάρχον υλικό συλλέγοντας πληροφορίες, σχόλια, ειδήσεις γνώμες ώστε να παρακινήσουν περισσότερο την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των χρηστών.

Είναι γεγονός ότι τα νέα δίκτυα επικοινωνίας όπως ακριβώς και τα Μ.Μ.Ε., μετατρέπουν το θρησκευτικό γεγονός σε είδηση, πληροφορία, ενημέρωση που σχετίζεται με την ίδια τη θρησκεία ως κοινωνική κατασκευή. Η προφορικότητα του θρησκευτικού γεγονότος στις offline θρησκευτικές κοινότητες αποκτά τώρα διαστάσεις κοινωνικής διάχυσης και ανατροφοδότησης, όχι αποκλειστικά από τους επίσημους θρησκευτικούς επικοινωνητές, αλλά και από όλους εκείνους που εμπλέκονται έμμεσα ή άμεσα με αυτό (Καραμούζης, 2009).

Την ίδια στιγμή, είναι παραπάνω από σίγουρο, πως η σημασία εργαλείων, όπως οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και το Internet για πεδία, όπως η θρησκευτική εκπαίδευση, είναι κεφαλαιώδης (Mc Grady, 2002, Dinter, 2003). Αυτό και με βάση και τα όσα τονίστηκαν, στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι εμφανές, για παράδειγμα, μέσα από την περίπτωση των ηλεκτρονικών παιχνιδιών. Τα τελευταία εξάλλου, συνιστούν μια ιδιαίτερη και ξεχωριστή περίπτωση στα πλαίσια του ευρύτερου πεδίου της χρήσης των ψηφιακών τεχνολογιών. Μια παράμετρος εδώ είναι το ότι ο χώρος των ηλεκτρονικών παιχνιδιών διακρίνεται από έντονο δυναμισμό και αλλάζει συνεχώς, σε σύγκριση με ό, τι συμβαίνει με την περίπτωση διαφόρων ιστοτόπων στο Διαδίκτυο, κειμένων ή videos που υφίστανται μέσω των ποικίλων sites κ.λ.π. (Scholtz, 2004: 10).

Συγχρόνως, πολύ σημαντικό στοιχείο ως προς την διαδικασία της μετάβασης από την off line στην on line θρησκεία είναι και το ακόλουθο: η συνεχής έκθεση και επαφή οποιουδήποτε ατόμου με ένα πλήθος εικόνων, πληροφοριών, κειμένων κ.λ.π. μέσω του Internet, αλλά και η επαφή με όλα αυτά τα στοιχεία σε άμεσο χρονικό διάστημα, έχουν ως αποτέλεσμα πολλές φορές το θρησκευτικό συναίσθημα και τα διάφορα ιδεολογικά συστήματα μιας θρησκείας να ριζώνουν στην ψυχή και το μυαλό του χρήστη του Internet (Sajjadi, 2008: 186).

Στην περίπτωση της μετάβασης από την off line στην on line θρησκεία, με άλλα λόγια, αναδεικνύεται ένα είδος ριζωματικού βιώματος, στοιχείο που παράλληλα

συναντάται και στην περίπτωση των φονταμενταλιστικών θρησκευτικών ομάδων. Κεντρικό γνώρισμα των φονταμενταλιστικών παραδοσιακών θρησκευτικών εκπαιδευτικών συστημάτων είναι το ότι διακρίνονται συγχρόνως και για την έντονη προβολή μιας έντονης ιεραρχίας. Είναι χαρακτηριστικό πως εδώ υφίσταται ένα έντονα γραμμικό σύστημα που ξεκινάει από την κορυφή και που συνδέει τους δασκάλους με τους μαθητές. Εντούτοις όμως, μέσω του Internet είναι αλήθεια πως αυτό το γραμμικό σύστημα είναι δυνατόν να διασπαστεί (Sajjadi, 2008: 187).

Οι θρησκευτικές ιεραρχίες εν γένει βασίζονται σε ορισμένες ελίτ, οι οποίες εξαρτώνται, αναφορικά με την εξουσία τους, από την διαδικασία της ροής γνώσεων και πληροφοριών προς τα κατώτερα στρώματα του εκάστοτε ιεραρχικού συστήματος (προς τους μαθητές, τους πιστούς των θρησκειών κ.λ.π.). Όμως, ο προαναφερόμενος ριζωματικός χαρακτήρας που ανακύπτει μέσω του Internet, συνιστά μεγάλη πρόκληση για αυτό το παραδοσιακό ιεραρχικό σύστημα. Δεν είναι τυχαίο το ότι από παλιά διάφορες θρησκευτικές ελίτ είχαν εκφράσει ορισμένους φόβους και αμφιβολίες, αναφορικά με την προβολή των ποικίλων θρησκευτικών ιδεών τους μέσω του Internet. Αυτός ο φόβος δεν είχε να κάνει τόσο πολύ με κάποια τυχόν αλλοίωση των θρησκευτικών ιδεών, όσο με το ενδεχόμενο οι ίδιες οι ελίτ (ιερατεία για παράδειγμα) να χάσουν την επιρροή τους επί των μαζών των πιστών (Sajjadi, 2008: 187).

Μια άλλη διάσταση της off line θρησκείας που φαίνεται να αμφισβητείται από την on line θρησκεία, είναι αυτή της αυστηρής πειθαρχίας που επιβάλλεται από τα οργανωμένα ιερατεία, από θρησκευτικούς διδασκάλους κ.λ.π. Η διάσταση της πειθαρχίας και της τυφλής υπακοής στα διάφορα θρησκευτικά δόγματα, ανέκαθεν είχε αποτελέσει ένα βασικό γνώρισμα των ποικίλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Διαχρονικά άλλωστε, έχει να κάνει με την διαδικασία της ερμηνείας των θρησκευτικών κειμένων (Barzilai, 2003) αλλά και με την ύπαρξη των διαφόρων μοντέλων, με τα οποία τονίζεται το στοιχείο της εξουσίας και της αυθεντίας (όπως στο χώρο της Εκπαίδευσης, στην οικογένεια κ.λ.π.) (Spigelman, 2000).

Εντούτοις όμως, η ριζωματική βιωματική εμπειρία που υφίσταται μέσω του Internet, έχει ως αποτέλεσμα το να επεκτείνεται δραματικά το φάσμα των νέων ερμηνειών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα στη συνέχεια να μειώνεται η πίεση που ασκείται σε έναν μαθητή ή κατά προέκταση στον πιστό ενός θρησκευτικού συστήματος, αναφορικά με

την υπακοή και την πειθαρχία στα όσα του επιβάλλονται από κάποιον που είναι υψηλότερα στην ιεραρχία και που επιχειρεί να του επιβάλλει συγκεκριμένη ερμηνεία της εκάστοτε θρησκευτικής κοσμοθεωρίας (Sajjadi, 2008: 188).

Ανεξαρτήτως των επιρροών της θρησκευτικής πειθαρχίας που επιβάλλεται στο χώρο της off line θρησκείας, η ριζωματική εμπειρία της ψηφιακής τεχνολογίας και του Internet, καθώς εκφράζεται μέσα από την διάσταση της αμεσότητας ως προς την άντληση γνώσεων και πληροφοριών, μπορεί να συμβάλλει στην σταδιακή μείωση της επιρροής αυτών των συστημάτων και μηχανισμών επιβολής της εν λόγω πειθαρχίας. Αυτό εξάλλου, είναι κι ένας τρόπος με τον οποίο ο χρήστης του Διαδικτύου μπορεί να αναπτύξει το στοιχείο της κριτικής προς θρησκευτικές ιδέες που μπορεί να θεωρούσε δεδομένες. Υπό αυτό το πρίσμα άλλωστε, επαναλαμβανόμενες θρησκευτικές αφηγήσεις, συστηματικές συμπεριφορές και παραδοσιακές μέθοδοι, ως προς την θρησκευτική εκπαίδευση, είναι στοιχεία που δεν έχουν καμιά σημασία κατά την ριζωματική βιωματική εμπειρία που προσφέρει το Internet (Sajjadi, 2008: 188).

Είναι σαφές έτσι, πως στην περίπτωση της on line θρησκείας, η προσέγγιση των θρησκευτικών κοσμοθεωριών κάθε άλλο παρά γίνεται μέσα από διαδικασίες, όπως η προβολή προκαθορισμένων οδηγιών από κάποιο άτομο (Wanak, 2002: 123). Εδώ ταυτόχρονα αναδύεται και η τάση πολλά εκ των ατόμων που εισέρχονται σε ιστότοπους θρησκευτικού περιεχομένου, να γράφουν και οι ίδιοι κείμενα σχετικά με το αντικείμενο και όχι απλά να τα διαβάζουν. Με άλλα λόγια, δεν έχουμε να κάνουμε με παθητικούς δέκτες θρησκευτικών κειμένων και δογμάτων. Αυτό μάλιστα, στην περίπτωση του Internet συχνά εκφράζεται με την περίπτωση των διαφόρων υπερκειμένων.

Κατά την μετάβαση από την off line στην on line θρησκεία, είναι ενδεικτικό ότι με το Internet και την ψηφιακή τεχνολογία, υφίσταται ένα είδος αναδιοργάνωσης του περιεχομένου και την ίδια στιγμή λαμβάνει χώρα και μια ανασηματοδότηση ως προς το ποιο είμαστε. Δεν είναι τυχαίο το ότι πολλοί αναλυτές στις μέρες μας αναφερόμενοι σε αυτήν την νέα συμβιωτική σχέση που έχει προκύψει μεταξύ των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του ανθρώπινου όντος, επισημαίνουν, πως το τελευταίο, τρόπον τινά, έχει καταστεί ένα είδος cyborg. Αυτό βέβαια από τη μια μεριά δεν σημαίνει πως έχει αλλάξει η ίδια η ανθρώπινη βιολογική φύση, αλλά ότι τα κομπιούτερ και οι νέες ψηφιακές τεχνολογίες έχουν επηρεάσει τόσο πολύ τις

συνήθειες και τον τρόπο δράσης σε ένα σύνολο πεδίων της ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης και της θρησκείας. Υπό αυτό το πρίσμα, η χρήση του όρου "cyborg" στην προκειμένη περίπτωση, είναι σαφές, ότι έχει περισσότερο έναν μεταφορικό χαρακτήρα (Brasher, 2001: 141).

3. Διατύπωση Υποθέσεων - ερωτημάτων

3.1 Ο ρόλος των θρησκευτικών ως μάθημα στη Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Η θρησκευτική εκπαίδευση αποτελεί μέρος του βασικού εθνικού προγράμματος σπουδών για τα δημοτικά σχολεία κάτι που μπορεί να είναι ένα εκπληκτικό γεγονός, αλλά έχει καταλήξει να είναι η αλήθεια και μόνο η αλήθεια. Ορισμένα άτομα έχουν συνδέσει τα θρησκευτικά με κοινωνικές συνήθειες και έχουν επίσης προχωρήσει πολύ για να υποστηρίξουν ότι δεν έχουν αποστολή ούτε σε εργασιακό περιβάλλον ούτε σε σχολεία.

Ταυτόχρονα, άλλοι πιστεύουν ότι η θρησκεία στην εκπαίδευση πρέπει να αφορά την ενθάρρυνση των μαθητών μέσα σε ένα σχολαστικό σύστημα θρησκευτικής πίστης. Κατά τη διάρκεια των χρόνων, η θρησκευτική εκπαίδευση είναι γνωστό πως αποτελεί ένα ισχυρό υποστηρικτή των αξιών της γνησιότητας, της δικαιοσύνης, της ειλικρίνειας, της εκτίμησης για όλη την ανθρωπότητα και της φροντίδας του περιβάλλοντος.

Η θρησκευτική παιδεία δίδει ιδιαίτερη έμφαση στο να α)εκτιμούν τα παιδιά τον εαυτό τους και τους άλλους, β)διδάσκει την πραγματική ευθύνη της οικογένειας και της κοινότητας στη θρησκευτική αρχή και δράση, γ)την ικανοποίηση της πολυμορφίας στην κοινωνία μέσω της αναγνώρισης των ομοιοτήτων και των διαφορών τους και της ατομικής[φύλαξης] στη γη.

Η θρησκευτική εκπαίδευση είναι παράλληλα εξοικειωμένη με το μεταβαλλόμενο περιβάλλον του ευρύτερου κοινού, συμπεριλαμβανομένων των μεταμορφώσεων στη θρησκευτική πρακτική, την εμφάνιση και την εξουσία της θρησκείας στη γειτονιά, τα σπίτια, το κράτος και στην παγκόσμια κοινωνία. (QCDA, 1993).

Υπό κανονικές συνθήκες, η θρησκευτική εκπαίδευση μπορεί να οριστεί ως μάθημα, διδασκαλία ή καθοδήγηση συγκεκριμένης θρησκείας. Στη σύγχρονη και κοσμική κοινωνία, η θρησκευτική εκπαίδευση περιλαμβάνει ένα ιδιαίτερο είδος διδασκαλίας που δεν συνδέεται τόσο πολύ με τον ακαδημαϊκό κόσμο και συνήθως θεωρεί τη θρησκευτική πίστη ως τη βασική ιδεολογία και τον τρόπο εργασίας, καθώς και μια απαιτούμενη προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε αυτή.

Μπορεί επίσης να αναφέρει κανείς, ότι η θρησκευτική εκπαίδευση είναι μια φράση που εκφέρεται στην εκπαίδευση και που ασχολείται με τη μελέτη της θρησκείας. Μπορεί να αναφέρεται στις διδασκαλίες που επιτυγχάνονται μέσω της εκκλησίας ή της θρησκευτικής ένωσης για πληροφορίες σχετικά με δογματικές πεποιθήσεις και πίστη ή για μάθηση σε διάφορους τομείς της θρησκείας, αλλά χωρίς σαφείς θρησκευτικές ή ηθικές φιλοδοξίες, όπως για παράδειγμα σε σχολείο, κολέγιο ή πανεπιστήμιο. Η έκφραση συχνά έχει κοινά χαρακτηριστικά με τις θρησκευτικές μελέτες .

Η μελέτη της θρησκευτικής παιδείας βοηθά στην ανάπτυξη της γνώσης και της κατανόησης του Χριστιανισμού από τα παιδιά και σε ορισμένες περιπτώσεις, όχι μόνο στον Χριστιανισμό αλλά και σε άλλους θρησκευτικούς πολιτισμούς και άλλα συστήματα πεποιθήσεων.

Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει ότι η θρησκευτική εκπαίδευση έχει ενθαρρύνει τα παιδιά να μάθουν διάφορες θρησκευτικές πεποιθήσεις, αξίες και πολιτισμό, ενώ ταυτόχρονα διερευνούν τις δικές τους πεποιθήσεις σχετικά με τη θρησκεία τους. Αυτή η περιεκτική μελέτη στα δημοτικά σχολεία βοηθά ταυτόχρονα τα παιδιά να ωριμάσουν προσωπικά και κοινωνικά, καθώς και να εξερευνήσουν τις ψυχολογικές κρίσεις και αποφάσεις τους σε θρησκευτικά, ηθικά και κοινωνικά ζητήματα, προετοιμάζοντας τους για ζωή σε μια κοσμική κοινωνία.

Κάτι που πρέπει να είναι ευρέως γνωστό, αποτελεί το γεγονός πως κατά το σχεδιασμό του προγράμματος σπουδών θρησκευτικής εκπαίδευσης που θα χρησιμοποιηθεί στο δημοτικό σχολείο για μαθητές της πρώτης τάξης, το σχολικό ξεκίνημα πρέπει να εξετάσει τρεις βασικές φιλοσοφίες που είναι κρίσιμες για την πρόοδο ενός πιο ολοκληρωμένου προγράμματος σπουδών:

1. Πρόβλεψη κατάλληλων μεθόδων μάθησης.
2. Δράση ως απάντηση στους μαθητές με διαφορετικές απαιτήσεις[μαθητών.]
3. Επιδίωξη στο να καταλάβουν οι δάσκαλοι πιθανές δυσκολίες στη μελέτη και την εξέταση ατόμων και ομάδων μαθητών.

Θεωρείται ευρέως διαδεδομένο πως η θρησκευτική εκπαίδευση συνειδητοποιεί τις μεγάλες παγκόσμιες θρησκείες όπως ο Χριστιανισμός, το Ισλάμ, ο Βουδισμός και

ανοίγει πόρτες για ατομική έκφραση και ιερή ωριμότητα. Η θρησκευτική εκπαίδευση περιλαμβάνει δύο βασικές μεθόδους :

1. Εστιάζει στο απαιτητικό θέμα για την κρίσιμη σημασία και λειτουργία της ζωής, την πίστη στο Θεό, τα ηθικά ζητήματα και τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος.
2. Αυξάνει την συνείδηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων και αξιών των μαθητών, την εκπαίδευση και την εξωτερική εμφάνιση της έκφρασης, καθώς και την επιρροή της πίστης σε άτομα, οικογένειες, κοινωνίες και παραδόσεις.

Οι σκοποί της μελέτης της θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι πολυάριθμοι. Ο πρώτος από αυτούς τους σκοπούς αναφέρεται στη λειτουργία της θρησκείας ως συστατικού μέρους του γενικού προγράμματος σπουδών. Η Αγγλία και η Ουαλία κατέστησαν τη θρησκευτική εκπαίδευση ως υποχρεωτικό μάθημα στα σχολεία από το νόμο.

Η θρησκευτική εκπαίδευση αποτελεί μέρος του θεμελιώδους προγράμματος σπουδών, το οποίο πρέπει να διδάσκεται σε όλους τους μαθητές όλων των απαιτούμενων σχολικών μονάδων. Παρέχεται στους μαθητές που προέρχονται από αυστηρά θρησκευτικά οικογενειακά περιβάλλοντα και παράλληλα σε εκείνους που δεν πιστεύουν σε κάποια θρησκεία. Αυτός ο σκοπός αναφέρεται στο γενικό αποτέλεσμα της εκμάθησης ή στην έκβαση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, οπότε μπορεί να εκφραστεί μέσω της συμμετοχής όλων των μαθητών σε αυτήν. Σε αυτή την περίπτωση οι μαθητές δεν θεωρούνται ως πιστοί ή μη πιστοί αλλά ως μαθητές εν γένει. (Hull, 1933).

Ο δεύτερος σκοπός είναι το γεγονός ότι η θρησκευτική εκπαίδευση παρέχει στα άτομα την ικανότητα να κατανοήσουν όσους έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα. Προηγούμενες μελέτες έχουν καταστήσει σαφέστερη τη διαφορά μεταξύ των ευθυνών της θρησκευτικής γαλουχίας (η προώθηση της θρησκευτικής πίστης) και της θρησκευτικής εκπαίδευσης η οποία συμβάλλει σε μια σημαντική αντίληψη για το τοπίο της θρησκείας.

Αυτή η ιδιαιτερότητα, αν και ακόμα πολύτιμη, είναι προφανώς υπερβολικά σαφής. Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε αρκετά νωρίς σε σχέση με τα προηγούμενα δέκα χρόνια, ότι η θρησκευτική εκπαίδευση δεν έχει εμπλακεί στη δημιουργία ή την ενθάρρυνση της πίστης καθώς και στην εκπαίδευση του κοσμικού ατόμου.

Η θρησκευτική εκπαίδευση δεν προορίζεται να είναι επωφελής μόνο για εκείνους που είναι πνευματικοί ή θρησκευτικοί, διότι αν συμβεί κάτι τέτοιο, θα φανεί περισσότερο σαν μια παράξενη πρακτική. Επιπρόσθετα, ενθαρρύνει τους μαθητές που είναι ήδη από θρησκευτικές οικογένειες, αλλά αποτελεί και αφετηρία για όσους δεν είναι ακόμα από θρησκευτικά σπίτια.

Στην ουσία πρόκειται προφανώς για επαλήθευση της προσωπικότητάς τους. Ακόμη η θρησκευτική παιδεία θα προσφέρει στους εκπαιδευόμενους την ευκαιρία να ενταχθούν στη μελέτη του δικού τους πολιτισμού μαζί με την κουλτούρα άλλων παιδιών στην ίδια ηλικία. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη, οι μαθητές θα είναι σε θέση να εκτιμήσουν τον εαυτό τους. Η θρησκευτική εκπαίδευση θα συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξή τους και στην ωρίμανσή τους ώστε να είναι έτοιμοι να αποτελέσουν μέρος στην πλήρως ανεπτυγμένη κοινωνία. (Hull, 1993).

Οι δεξιότητες, η κατανόηση και η γνώση που αποκτάται από τη θρησκευτική εκπαίδευση στα σχολεία μας είναι πολύ ζωτικής σημασίας για το Εθνικό Πλαίσιο για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση. Είναι επίσης σημαντικό ότι η θρησκευτική εκπαίδευση υποστηρίζει τους μαθητές να ωριμάσουν [θετικά] αλλά να έχουν και θετική στάση απέναντι στις πεποιθήσεις και στις αξίες των υπολοίπων.

Παρακάτω υπάρχουν τέσσερις στάσεις οι οποίες είναι πολύ θεμελιώδεις για την άριστη και υψηλή ποιότητα μάθησης στη θρησκευτική εκπαίδευση και πρέπει να αναπτυχθούν σε κάθε στάδιο και βήμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης:

- Αυτογνωσία
- Αξία για όλους
- Ανοιχτό μυαλό
- Εκτίμηση και απορία

Με την αυτογνωσία που παρέχεται από τη θρησκευτική εκπαίδευση γίνονται τα εξής:

- Βιώνουν την αυτοπεποίθησή τους για τις δικές τους πεποιθήσεις και την ταυτότητά τους και τις μοιράζονται χωρίς φόβο ταπείνωσης ή ψεύδους.

- Αυξάνουν μια αισιόδοξη οξύνοια] των δικών τους θρησκευτικών, ηθικών και πνευματικών ιδεών.
- Αναγνωρίζουν τη δική τους μοναδικότητα ως ανθρωπίνων όντων και επιβεβαιώνουν την εμπιστοσύνη τους.
- Γίνονται σταδιακά πιο ευαίσθητοι και επιεικείς στον αντίκτυπο των ιδεών και της συμπεριφοράς των άλλων ανθρώπων.
- Με την αξία για όλους που παρέχεται στη θρησκευτική εκπαίδευση γίνονται τα εξής:
- Η ανάπτυξη της ικανότητας ακρόασης και ο ενθουσιασμός για μάθηση από τους άλλους, ακόμη και[όταν των άλλων ο τρόπος ελέγχου είναι διαφορετικός από το δικό τους.
- Είναι έτοιμοι να εκτιμήσουν την ποικιλία και την ποικιλομορφία για το κοινό καλό.
- Κατανοούν ότι ορισμένες πεποιθήσεις δεν είναι κατανοητές και έχουν κατά νου τα ζητήματα που θέτει αυτό για τα άτομα και την κοινωνία.
- Είναι διατεθειμένοι να αναγνωρίσουν]τη δική τους προκατάληψη.
- Είναι διορατικό στις σκέψεις και τις ιδέες των άλλων Με το ανοιχτό πνεύμα που προσδίδει η θρησκευτική εκπαίδευση οι μαθητές:

Είναι πρόθυμοι να μάθουν και να αποκτήσουν κατανόηση

- Συμμετέχουν σε διαφωνίες ή διαφωνούν εύλογα και με σεβασμό σχετικά με θρησκευτικά, ηθικά και πνευματικά ζητήματα
- Είναι πρόθυμοι να ξεπεράσουν τις επιφανειακές εντυπώσεις.

Με την εκτίμηση και το θαυμασμό μέσω της θρησκευτικής εκπαίδευσης οι μαθητές:

- Αναπτύσσουν τις σκέψεις τους και την φιλομάθεια
- Αναγνωρίζουν ότι η γνώση περιορίζεται από το μυστήριο
- Εκτιμούν την αίσθηση της κατάπληξης στον κόσμο στον οποίο ζουν

- Αναπτύσσουν την ικανότητα τους να ενεργούν ως απάντηση σε θέματα νοήματος και λογικής.

Η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στο σύγχρονο σχολείο αποτελεί σήμερα μέρος μιας πολιτικής επιθυμίας και ανάγκης να εξωτερικεύσει όλες τις θρησκείες. Η θρησκευτική πολυμορφία και η ανομοιογένεια καθιστούν εκπαιδευτικές πολιτικές ενσωμάτωσης εντός και εκτός του σχολικού περιβάλλοντος διδασκαλίας, έτσι ώστε η ανομοιότητα να εντάσσεται στις οργανωμένες κοινωνίες [ενόργανα] και να συμμετέχει στην κοινωνική αλληλουχία.

Η παρουσία των θρησκευτικών ως μάθημα στη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι αρκετά δύσκολη διότι εμπλέκονται αρκετοί παράγοντες που έχουν άμεση σύνδεση με το οικονομικό-πολιτικό, θρησκευτικό, πολιτιστικό χώρο ενός κράτους.

Συγκεκριμένα για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, η θρησκευτική διδασκαλία στην Α΄ και Β΄ τάξη του Δημοτικού σχολείου, εμπεριέχεται στο μάθημα Μελέτη Περιβάλλοντος όπου γίνεται αναφορά στις θρησκευτικές εορτές και επετείους. Στις επόμενες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, στην Γ΄ έως και στην Στ΄ τάξη στο μάθημα των θρησκευτικών [παρουσιάζεται όπου] οι μαθητές καλούνται να γνωρίσουν τα βήματα του Χριστιανισμού, την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και τον Χριστιανισμό ως πολιτιστική εκδήλωση.

Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη το στάδιο της νοητικής, συναισθηματικής και κοινωνικής ωρίμανσης των μαθητών προσφέρονται, στις μεγαλύτερες τάξεις, στοιχεία και πληροφορίες για το θρησκευτικό φαινόμενο γενικότερα, για τις άλλες χριστιανικές ομολογίες και παραδόσεις καθώς επίσης και στοιχεία για τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ. Με τον τρόπο αυτό, υλοποιείται παιδαγωγικά και διαπολιτισμικά η ευρωπαϊκή και οικουμενική διάσταση του μαθήματος (Γιαγκάζογλου, 2018).

Οι συνθήκες που επικρατούν σε ένα σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον, καθορίζουν το σχεδιασμό ενός μαθήματος έτσι ώστε να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες του. Η έλευση πολλών μεταναστών σε διάφορες χώρες, προκαλεί σύγχυση στη πολιτική της εκπαίδευσης, καθώς προσπαθούν να διαχειριστούν τη θρησκεία και την κουλτούρα τους, στα πλαίσια της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης. Ωστόσο, στην Ευρώπη διακρίνεται μια μεγάλη πολυμορφία για την εφαρμογή διδασκαλίας των θρησκειών.

Η βάση της εκπαίδευσης πλέον δεν είναι απλώς ο μαθητής να μαθαίνει την επιστήμη, την κοινωνική επιστήμη ή την τέχνη ή απλά να γίνει επαγγελματίας. Πρέπει όλοι να προσπαθήσουμε και να βεβαιωθούμε, ότι οι μαθητές μιας σχολικής τάξης, θα μάθουν μια καλή αίσθηση ηθικής] μαζί με την κανονική τους εκπαίδευση.

Σύμφωνα με άτομα του θρησκευτικού χώρου, τα ηθικά και η ηθική είναι αυτά τα οποία ένα παιδί λαμβάνει όταν συμμετέχει σε κάθε θρησκευτική εκπαίδευση όπως ο χριστιανισμός και άλλες θρησκείες. Τα σχολεία οφείλουν να παρουσιάζουν τη δική τους ιδιαίτερη αγάπη για τη θρησκευτική εκπαίδευση.

Από την άλλη, οι δάσκαλοι, βοηθοί, καθηγητές και διευθυντές πρέπει πρώτα να έχουν μια θετική στάση απέναντι στη θρησκευτική εκπαίδευση, έτσι ώστε η ενθάρρυνσή τους να μεταφερθεί στους μαθητές και σε άλλες γενιές που έρχονται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον. Αυτό είναι εφικτό από τις μαρτυρίες εκείνων που εκπαιδεύουν και κατευθύνουν αυτά τα παιδιά, από την αποστολική δράση των συναδέλφων τους αλλά κυρίως από τους ιερείς που τους δίνουν το δόγμα της σωτηρίας κατά τρόπο προσαρμοσμένο στην ηλικία τους και στις συνθήκες που επιτρέπουν να τους παρέχουν πνευματική βοήθεια.

Το σχολείο έχει την ευθύνη να υπενθυμίζει στους γονείς το καθήκον τους, το οποίο δεν είναι άλλο από το να οργανώσουν, ακόμη και να απαιτήσουν τη θρησκευτική διδασκαλία των παιδιών τους, ώστε τα ίδια τα παιδιά να μπορούν να απολαύσουν αυτά τα βοηθήματα και να προχωρήσουν στο χριστιανικό τους σχηματισμό σε ένα βαθμό που συνάδει με την ανάπτυξή τους σε κοσμικά θέματα.

Το άρθρο 9 της τελευταίας έκδοσης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (2010) αναγνωρίζει, μεταξύ άλλων, την ελευθερία της θρησκείας, χωρίς ωστόσο να υπάρχει σαφής ορισμός των συνθηκών της θρησκευτικής ελευθερίας λόγω της έλλειψης συναίνεσης για τα θρησκευτικά ζητήματα στα κράτη μέλη.

Ως εκ τούτου, η Λευκή Βίβλος για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο (2008), υπογραμμίζει τη σημασία και την ανάγκη για ανάπτυξη του διαπολιτισμικού διαλόγου μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων και των δημόσιων αρχών, καθώς και μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων (διαθρησκευτικός διάλογος), ώστε να επιτευχθεί βαθύτερη κατανόηση μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών. Η ανάγκη για διάλογο μεταξύ

θρησκείων επισημάνθηκε επίσης δύο χρόνια νωρίτερα το 2005 στη Σύσταση 1720/2005 της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης για την Εκπαίδευση και τη Θρησκεία. Στο ίδιο έγγραφο αναγνωρίζεται ο ρόλος που διαδραματίζουν η οικογένεια, τα κοινωνικά μέσα και το σχολείο στη διαμόρφωση της θρησκευτικής ταυτότητας με αναλυτική αναφορά στους στόχους που πρέπει να εκπληρώσουν οι θρησκευτικές σπουδές στο σχολείο.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Σύσταση, οι θρησκευτικές σπουδές πρέπει να διδάσκονται με τέτοιο τρόπο ώστε να ενθαρρύνουν τους μαθητές να ανακαλύπτουν τις διαφορετικές θρησκείες και να σέβονται το δικαίωμα όλων να πιστεύουν σε θρησκεία ή το δικαίωμα να μην έχουν θρησκεία. Αναφέρεται επίσης η σημασία της ειδικής κατάρτισης των δασκάλων για τις θρησκευτικές σπουδές.

Ο ρόλος του σχολικού συστήματος στη διδασκαλία των θρησκευτικών σπουδών εξηγείται λεπτομερέστερα στις κατευθυντήριες αρχές του Τολέδο (2007), σχετικά με τη διδασκαλία όπου δίνει έμφαση στις θρησκείες και στις πεποιθήσεις στα δημόσια σχολεία. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους στόχους που περιλαμβάνονται στα σχολικά προγράμματα σπουδών για τη διδασκαλία σχετικά με:

1. τις θρησκείες,
2. τις πεποιθήσεις
3. την αξιολόγηση των στόχων τους ως προς το αν προάγουν το δικαίωμα ελεύθερης θρησκευτικής συνείδησης. Έτσι παρουσιάζουν διαφορετικές θρησκείες, πεποιθήσεις και συνδέουν αυτές τις θρησκείες και πεποιθήσεις με παγκόσμια κοινωνικά και τοπικά ζητήματα χωρίς να υπονομεύεται ο ρόλος των οικογενειών και των θρησκευτικών κοινοτήτων προς αυτόν τον σκοπό.

Η ειδική εκπαίδευση των δασκάλων για τις θρησκευτικές σπουδές είναι περαιτέρω επιτακτική σύμφωνα με τις κατευθυντήριες αρχές του Τολέδο (2007), οι οποίες βασίζονται σε δύο βασικές αρχές: α) αφενός, τη θετική αξία που έχει ο σεβασμός του δικαιώματος του καθενός στην ελευθερία θρησκείας και πεποιθήσεων και β) αφετέρου, την ιδέα ότι η διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις μπορεί να μειώσει τις επιβλαβείς παρεξηγήσεις και τα στερεότυπα.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που τέθηκε σε εξέλιξη τόσο στο Λευκό Βιβλίο για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο (2008), όσο και στη Σύσταση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης (2005), είναι ο ουδέτερος ρόλος που πρέπει να διατηρήσει το Συμβούλιο της Ευρώπης και το κράτος προς την άσκηση των διαφόρων θρησκειών, τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις, καθώς και τον διαχωρισμό μεταξύ πολιτικής και θρησκείας.

Τέλος, όλα τα προαναφερθέντα έγγραφα του Συμβουλίου της Ευρώπης και των οργανώσεων που συνδέονται με αυτό, υπογραμμίζουν ότι εάν το θέμα των θρησκευτικών σπουδών ενσωματώσει τη μελέτη διαφόρων θρησκειών, πεποιθήσεων και πίστεων μέσω διαπολιτισμικού διαλόγου, παρανοήσεις, στερεότυπα, φανατισμός, εξτρεμισμός και τρομοκρατία μειώνονται με ανοχή και σεβασμό] (Zambeta, 2008).

Ωστόσο, δεν υποστηρίζεται ότι ο διαπολιτισμικός διάλογος αποτελεί πανάκεια για την επίλυση των ζητημάτων που τέθηκαν παραπάνω και ταυτόχρονα αναγνωρίζεται ότι υπάρχουν χώρες όπου υπάρχει κρατική θρησκεία και το σχολείο επικεντρώνεται στη θρησκεία αυτή, όπως επίσης αναφέρεται στη σύσταση CM/Rec (2008),¹² σχετικά με τη διάσταση των θρησκειών και των μη θρησκευτικών πεποιθήσεων στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Η καθημερινή πρακτική των εκπαιδευτικών για τη θρησκευτική εκπαίδευση και για το τι πραγματικά ασκείται και παραδίδεται στην τάξη και το σχολείο στο πλαίσιο του [κρυμμένου] προγράμματος σπουδών πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Πρώτα απ' όλα, είναι γενικά αποδεκτό ότι ο σχεδιασμός του μαθήματος από τους δασκάλους μπορεί να επηρεάζεται από τις επαγγελματικές τους πεποιθήσεις για το πώς μπορεί να εφαρμοστεί καλύτερα η θρησκευτική εκπαίδευση, καθώς και από τις προσωπικές θρησκευτικές πεποιθήσεις τους.

Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Ελλάδας, οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μπορεί να έχουν λάβει τη κατάλληλη εκπαίδευση κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών τους. Εντούτοις, η διδασκαλία της θρησκευτικής εκπαίδευσης αποτελεί προαιρετική ενότητα στο πανεπιστημιακό πρόγραμμα σπουδών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα τμήματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των διαφόρων Πανεπιστημίων της Ελλάδας διατηρούν την αυτονομία σε κάποιο βαθμό στις ενότητες που περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα σπουδών τους.

Οι καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εργάζονται τόσο στο Γυμνάσιο όσο και στο Λύκειο εκπαιδεύονται στα Ορθόδοξα Θεολογικά τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων (Καραμούζης, 2014). Ως εκ τούτου, θα περίμενε κανείς ότι θα είχαν μια πιο ανοιχτόμυαλη προσέγγιση στη διδασκαλία της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι θεολόγοι που έχουν αποφοιτήσει από τα ελληνικά Θεολογικά Τμήματα και έχουν εκπαιδευτεί στη διδασκαλία της θρησκείας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, χωρίζονται σε δύο διαφορετικές ομάδες σύμφωνα με τις απόψεις τους σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να διδάσκεται ο τομέας αυτός στα σχολεία. Μια ομάδα πιστεύει ότι η χριστιανική ορθόδοξη θρησκεία και παράδοση θα πρέπει να διατηρηθεί στη σημερινή της διάσταση, ενώ η άλλη ομάδα πιστεύει ότι η ποικιλομορφία μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα μέσα από τη μελέτη των θρησκειών (Καραμούζης, 2014).

Σύμφωνα με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η εκπαίδευση είναι υποχρεωτική για εννέα χρόνια και παρέχεται σε όλα τα παιδιά των δημοτικών σχολείων για έξι χρόνια από την ηλικία των έξι ετών και στη συνέχεια για τρία χρόνια στο Γυμνάσιο. Μετά τα εννέα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης μπορεί κανείς να συνεχίσει την εκπαίδευσή του για τρία ακόμη χρόνια στο Λύκειο ή στο Λύκειο Επαγγελματικής Κατάρτισης.

Κατά τη διάρκεια των δώδεκα ετών εκπαίδευσης (εξάχρονο δημοτικό σχολείο, τριετές γυμνάσιο, τριετές λύκειο), η ενότητα της θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι υποχρεωτική και διδάσκεται δύο ώρες την εβδομάδα κάθε χρόνο εκτός από τη τελευταία τάξη του Λυκείου όπου διδάσκεται μια ώρα την εβδομάδα και τα τρία χρόνια του Επαγγελματικού Λυκείου όπου διδάσκονται μία ώρα την εβδομάδα κατά τη διάρκεια του πρώτου και του δεύτερου έτους.

Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση τα θρησκευτικά ως μάθημα διδάσκονται από καθηγητές δημοτικών σχολείων οι οποίοι έχουν αποφοιτήσει από τα τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης των ελληνικών πανεπιστημίων και έχουν εκπαιδευτεί στη διδασκαλία των θεμάτων της Ελληνικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Μαθηματικά και Φυσική.

Από την άλλη πλευρά, στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση οι καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διδάσκουν ένα συγκεκριμένο θέμα στο οποίο έχουν εκπαιδευτεί στο αντίστοιχο τμήμα του Πανεπιστημίου. Έτσι, όσον αφορά τους καθηγητές

δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, είναι εκπαιδευμένοι στα Ορθόδοξα Θεολογικά Τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων και τα μαθήματα που λαμβάνουν περιλαμβάνουν την κοινωνιολογία και την ιστορία της θρησκείας, τη διδασκαλία θρησκευτών, θρησκείας και πολιτισμού κλπ. (Καραμούζης, 2014) .

Σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1 του ελληνικού Συντάγματος, η κυρίαρχη θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης εκκλησίας. Αναγνωρίζει τον Ιησού Χριστό [ως το κεφάλι του] και είναι αυτοκέφαλος. Το κράτος και η Εκκλησία δεν είναι ξεχωριστά, αλλά έχουν ξεχωριστούς ρόλους (Ευσταθίου κ.ά., 2008). Στο ίδιο έγγραφο, σύμφωνα με δύο παραγράφους του άρθρου 16 σχετικά με την εκπαίδευση, την τέχνη και την επιστήμη, η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία διδασκαλίας πρέπει να συμφωνούν με το Σύνταγμα.

Ωστόσο, τα προαναφερθέντα σημεία είναι [αμφιλεγόμενα] με το Άρθρο 13 του Ελληνικού Συντάγματος, το οποίο αναφέρει ότι η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης δεν μπορεί να παραβιαστεί, ότι κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη να ασκηθεί, ότι η λατρεία της μπορεί να ασκηθεί χωρίς εμπόδια υπό την προστασία των νόμων και ότι η προσηλυτισμός απαγορεύεται.

Σύμφωνα με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπάρχει ένα σχολικό βιβλίο για κάθε θέμα που διδάσκεται τόσο στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας όσο και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσιο και Λύκειο). Αυτά τα εγχειρίδια είναι γραμμένα και δημοσιευμένα υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και συνοδεύονται από ένα βιβλίο οδηγιών για τους δασκάλους το οποίο περιλαμβάνει τους στόχους κάθε μονάδας με τα μαθήματά του καθώς και κατευθυντήριες γραμμές για τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος.

Η διδασκαλία κάθε θεμάτων βασίζεται και καθοδηγείται από τα εγχειρίδια, τον οδηγό του Δασκάλου, το γενικό πρόγραμμα σπουδών (δηλαδή το διαθεματικό-διεπιστημονικό πρόγραμμα σπουδών) και το πρόγραμμα σπουδών για κάθε διδακτικό αντικείμενο ξεχωριστά. Οι στόχοι του προγράμματος σπουδών σε κάθε θέμα είναι σύμφωνοι με το γενικό διαθεματικό πρόγραμμα σπουδών και αυτό απεικονίζεται στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί έχουν την ελευθερία να κάνουν μια κριτική επιλογή των στόχων κάθε μονάδας και του μαθήματος (Κουκουναράς & Λιάγκης, 2014).

Έχουν ως εκ τούτου την ελευθερία να αποφασίζουν για τις μονάδες και τα διδάγματα της κάθε μονάδας που θα ήταν καταλληλότερο να διδάξουν, καθώς και τις δραστηριότητες και την εργασία που θα προτιμούσαν να παραδώσουν στους μαθητές προκειμένου να εκπληρώσουν τους στόχους του μαθήματος.

Το ίδιο μοτίβο ισχύει και για το θέμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Υπάρχει ένα σχολικό βιβλίο συνοδευμένο από ένα βιβλίο οδηγιών για το δάσκαλο το περιεχόμενο του οποίου φαίνεται να είναι σύμφωνο με τους στόχους του γενικού διαθεματικού προγράμματος σπουδών καθώς και με το αναλυτικό πρόγραμμα για τα θρησκευτικά για κάθε ένα από τα τέσσερα έτη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και τα τρία (Γυμνάσιο και Λύκειο).

Αρχικά, τα θρησκευτικά διδάσκονται τα τελευταία τέσσερα χρόνια του σχολείου σε μαθητές ηλικίας από 8 έως 12 ετών. Στα δύο πρώτα χρόνια του δημοτικού σχολείου (μαθητές ηλικίας 6 έως 8 ετών) δεν παρέχεται θρησκευτική εκπαίδευσή σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα. Ωστόσο, υπάρχει αναφορά στην εποχή των Χριστουγέννων και στα Πασχαλινά έθιμα ως μέρος της κουλτούρας του τόπου που ζουν οι μαθητές στο πλαίσιο του διδακτικού θέματος με τίτλο «Η μελέτη του περιβάλλοντος».

Όπως αναφέρει ο Καραμούζης (2009), όλο και περισσότερο διαφαίνεται η ανάγκη για κάποιου είδους συμφωνία, όχι μόνο των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε βασικά θέματα κατανόησης των θρησκειών αλλά και όλων των εμπλεκομένων με αυτά παραγόντων, μαθητών, εκπαιδευτικών, γονέων, κοινωνικών φορέων, θρησκευτικών ομάδων κ.ά. Όλες οι τάσεις, βέβαια, που προβάλλονται για τη θρησκευτική αγωγή αναδεικνύουν την απαίτηση μιας μορφής διδασκαλίας για τις θρησκείες που να είναι ανοιχτή στη διαφορετικότητα των πεποιθήσεων, των σκέψεων και των δράσεων, που να είναι σε θέση να συμβάλει στην επίτευξη των στόχων της δημόσιας εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στον τομέα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, αλλά και να ανταποκρίνεται σε αυτό που όλοι συζητούμε ως ευρωπαϊκή ταυτότητα, η οποία αναπτύχθηκε στην μακράιωνη πολιτική ιστορία της Ευρώπης και ανέδειξε τελικά όχι μόνο τη δημοκρατική ανοχή στη διαφορετικότητα, αλλά καλλιέργησε παράλληλα την παρουσία της, τουλάχιστον στο επίπεδο της ελεύθερης έκφρασης των ιδεών, των αντιλήψεων και των δράσεων.

Μία από τις ερωτήσεις στην οποία δίνει έμφαση η πολυθρησκευτικότητα, είναι εάν το σχολικό περιβάλλον θα πρέπει να δώσει σημασία και να αντεπεξέλθει στις υπαγορεύσεις διδασκαλίας θρησκευτικών ιδεολογιών μέσα από προγράμματα σπουδών, καθώς και πώς θα πραγματοποιηθεί όλη αυτή η διαδικασία.

Ο πολιτικός στόχος που διακρίνεται για τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολικά έδρανα είναι η ένταξη των διαφόρων πληθυσμών, που εμπεριέχονται σε διαφορετικές θρησκευτικές τελετουργίες και λαογραφίες. Η υλοποίησή του γίνεται σε κάθε γωνιά του κόσμου με διαφορετικό τρόπο. Διακρίνεται μια διαφορετική εκπαιδευτική πολιτική αφομοίωσης της διαφορετικότητας σε μια ομογενοποιημένη κοινωνία χωρίς άλλες εθνότητες και διαφορετικό τρόπο υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής ενσωμάτωση, σε κοινωνίες όπου ενεργοποιούνται διαφορετικές εθνικές ή θρησκευτικές ομάδες.

Σημαντικό είναι πως στη σημερινή εποχή στην οποία ζούμε, παρουσιάζεται έντονα το φαινόμενο της θρησκευτικής τρομοκρατίας και εκβιασμού. Ο σχεδιασμός μιας εκπαιδευτικής πολιτικής είναι διαφορετικός κάτω από τον έλεγχο και την άσκηση πίεσης της τρομοκρατίας και διαφορετικός ο σχεδιασμός έχοντας την δέσμευση κανόνων και εντολών αλληλεγγύης, δημοκρατικής ομαλότητας και κοινωνικής επιείκειας. Επιπλέον, στις μέρες μας και οι κανόνες κοινωνικής συμμετοχής [διαπληκτίζονται με τα όριά τους], διότι ο αριθμός των μεταναστών που πλημμυρίζουν τον ευρωπαϊκό χώρο και αγωνίζονται για τροφή και στέγη, προεικάζουν νέες πολιτικές ένταξης, οι οποίες έχουν ως καθήκον τους να μετασχηματίσουν τη κοινωνική και πολιτική αστάθεια σε σταθερότητα.

Χρόνο με το χρόνο, παρατηρείται μία συνεχής αύξηση ετερογενών πληθυσμών καθώς και μία αύξηση θρησκευτικής ποικιλομορφίας, οι οποίες κάνουν πιο ενεργή τη παρουσία της θρησκείας στη κοινωνία, με αποτέλεσμα να γίνονται πιο συχνά και ενεργά τα αιτήματα για την ανέλιξη εκπαιδευτικών πολιτικών προγραμμάτων σχετικά με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Αξίζει να γίνει αναφορά στο ότι μέσα από τις συζητήσεις που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια σχετικά με το αίτημα προσδιορισμού μιας κοινής συνισταμένης στη θρησκευτική αγωγή, αναδείχθηκε από τη μια πλευρά η αδυναμία πρόβλεψης της θρησκευτικής ποικιλομορφίας, ενώ από την άλλη η αδυναμία κατανόησης της θρησκείας ως πραγματικής συνιστώσας της πολιτισμικής και κοινωνικής συνοχής.

Στην ουσία, βλέπουμε ότι τη θρησκευτική αδιαφορία, η οποία προερχόταν από την αδυναμία κατανόησης του ρόλου των θρησκειών στη δημόσια σφαίρα διαδέχεται ένα πραγματικό ενδιαφέρον για τη θρησκευτική ποικιλομορφία, στην οποία, ωστόσο, εμπλέκονται μια σειρά από παράγοντες, οι οποίοι πρέπει να αναλυθούν, προκειμένου τα Προγράμματα Σπουδών στη θρησκευτική αγωγή να ενσωματώνονται στους στόχους του σχολείου, αλλά και της κοινωνίας(Καραμούζης, 2015).

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν σημαντικό κρίκο στο θρησκευτικό και κοινωνικό τομέα. Με βάση τον Putnam, ο κοινωνικός και θρησκευτικός τομέας έχουν μια κλειστή σχέση μεταξύ τους.

Παρατηρείται, πως όλων των ειδών οι θρησκείες, προσπαθούν να διαδώσουν τα πιστεύω τους, τις ερμηνείες τους καθώς και να ενδυναμώσουν μέσα από την εκπαίδευση, της οποίας η μορφή είναι μεθοδική. Επιπρόσθετα, αποδεικνύεται πως κάθε θρήσκευμα δεν αφήνει τίποτα στη μοίρα του, καθώς μέσα από το διαδίκτυο και τις κοινωνικές ιστοσελίδες που δημιουργούν, καταβάλουν προσπάθεια να μεταδώσουν προσευχές, τελετουργίες, κηρύγματα κ.α.

Έτσι, οι θρησκευτικές οργανώσεις επενδύουν στη παραγωγή ιδιωτικών σχολείων, πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, στην επεξεργασία προγραμμάτων σπουδών τα οποία έχουν θρησκευτικά χαρακτηριστικά.

Οι διαφορές που παρουσιάζονται ανάμεσα στο θρησκευτικό και στο σχολικό κεφάλαιο επικεντρώνονται σε δύο χαρακτηριστικά:

α) της γνώσης και

β) της ένταξης. Σκοπός της θρησκευτικής διδασκαλίας είναι τα δομικά στοιχεία της θρησκείας, τα οποία φανερώνουν ένα μονοπωλιακό και ομοιόμορφο χαρακτήρα, ενώ η μύηση σημαίνει τη διδακτική ανάλυση μεθόδων. Από την άλλη μεριά, σκοπός του σχολείου είναι ο πολυαρχικός χαρακτήρας της μάθησης και η ένταξη της ανομοιότητας. Σε περίπτωση όπου ο θρησκευτικός τομέας έχει ως στόχο μόνο τη θρησκευτική συμμετοχή και τη σταθερότητα μιας θρησκευτικής ομάδας, τότε το σχολείο θα θελήσει την κοινωνική συμμετοχή και την κοινωνική συνάφεια.

Αυτό θα ήταν αρκετό, εφόσον παρουσιάσει όλα τα θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Καραμούζη (2015), ένα μάθημα θρησκευτικής αγωγής, ενώ μπορεί

να έχει κατηχητικό χαρακτήρα στο εσωτερικό των θρησκευτικών κοινοτήτων, αποκτά διεπιστημονικό και διαθρησκειακό χαρακτήρα στο σύγχρονο σχολείο.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, άλλωστε, ενδιαφερόμενο για την παρουσία του μαθήματος της θρησκευτικής αγωγής στο σύγχρονο σχολείο, ενθαρρύνει τη διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος, επειδή η γνώση των θρησκειών αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της γνώσης της ιστορίας της ανθρωπότητας και των πολιτισμών της. Η γνώση αυτή είναι τελείως διαφορετική από την καλλιέργεια της πίστης σε μια συγκεκριμένη θρησκεία, χωρίς ωστόσο να είναι αδιάφορο για τη θρησκευτική πίστη των ανθρώπων, εφόσον αυτή μπορεί να συνδεθεί σε έναν ορισμένο βαθμό με την ενίσχυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τις δημοκρατικές αρχές, τη συμμετοχή σε δίκτυα επικοινωνίας και φυσικά μπορεί να στοχεύει στον διαπολιτισμικό διάλογο μεταξύ των διαφορετικών θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων (Καραμούζης, 2015).

Γενικότερα, η οικογένεια, μέσα από τα θρησκευτικά δρώμενα, προσπαθεί να επηρεάσει το σχολικό περιβάλλον. Πιο αναλυτικά, κάποιοι γονείς είτε είναι αντίθετοι με τη μετάδοση της θρησκείας σε οποιαδήποτε όψη και σχήμα, είτε υποστηρίζουν καθαρά από προβληματισμό πως τα παιδιά τους θα έχουν περιορισμένη εκπαίδευση, εάν δεν μπορέσουν να αφομοιώσουν και να καταλάβουν τις ιδεολογίες που περιλαμβάνει η κάθε θρησκεία ξεχωριστά.

Επιπλέον και άλλοι γονείς μπορεί να θεωρούν πως τα θρησκευτικά ως διδάσκον μάθημα στις σχολικές τάξεις, απαρτίζουν βασικό συστατικό κάθε μάθησης, όπου κάθε μαθητής-μαθήτρια θα εφοδιαστεί με εφόδια ώστε να πορευτεί μια αγαθή ζωή. Παρόλα αυτά, οι ίδιοι οι γονείς πιστεύουν πως μόνο η θρησκεία τους θα πρέπει να διδάσκεται στα παιδιά τους, καθώς είναι πραγματική, γνήσια, χωρίς ίχνος ψευδαισθήσεων.

Έτσι, με βάση τα παραπάνω, το να εξαιρεθεί η θρησκεία από το πρόγραμμα σπουδών, μπορεί να θεωρηθεί απαγορευμένο για μια άλλη ομάδα γονέων.

Η παρουσίαση του σχολικού περιβάλλοντος σε σχέση με τη θρησκεία, έρχεται για να μοιράσει στα παιδιά θρησκευτικές γνώσεις, χωρίς να εστιάζει σε θρησκευτικές σκοπιμότητες. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Καραμούζη (2015), στο σύγχρονο σχολείο συνυπάρχουν τα παραδοσιακά στοιχεία των θρησκειών, οι θρησκευτικές ερμηνείες των γονέων καθώς και το δόγμα για μια θρησκευτική αγωγή η οποία θα συνεισφέρει στον διαθρησκειακό διάλογο και στην πολιτική συνύπαρξη των μαθητών, αναπτύσσοντας παράλληλα και το κοινωνικό τους κεφάλαιο.

Τα δομικά συστατικά ανάμεσα στην θρησκεία και στο σχολείο, συνυπάρχουν σε μια διδασκαλία θρησκευτικής αγωγής τα οποία τα διακρίνουμε μέσα από κανόνες, διαδικτυακά πλέγματα, οριζόντια και κάθετα σωματεία καθώς και μέσα από την ανοιχτή οργάνωση. Από την άλλη μεριά, τα γνωστικά στοιχεία της θρησκείας και του σχολείου μπορούν να παρευρίσκονται σε μία διδασκαλία θρησκευτικής αγωγής όπως για παράδειγμα κανόνες, αξίες, ερμηνείες, πεποιθήσεις, πολιτισμικά στοιχεία, αξιοπιστία, αλληλοϋποστήριξη, σύμπραξη και γενναιοδωρία.

Παρόλα αυτά, οι εκπαιδευτικοί είναι εκείνοι, οι οποίοι αποτελούν τον πιο σημαντικό κρίκο για να γίνει έργο η εκπαιδευτική πολιτική. Επιπρόσθετα, πολλοί από τους εκπαιδευτικούς διακρίνονται από τα εξής στοιχεία:

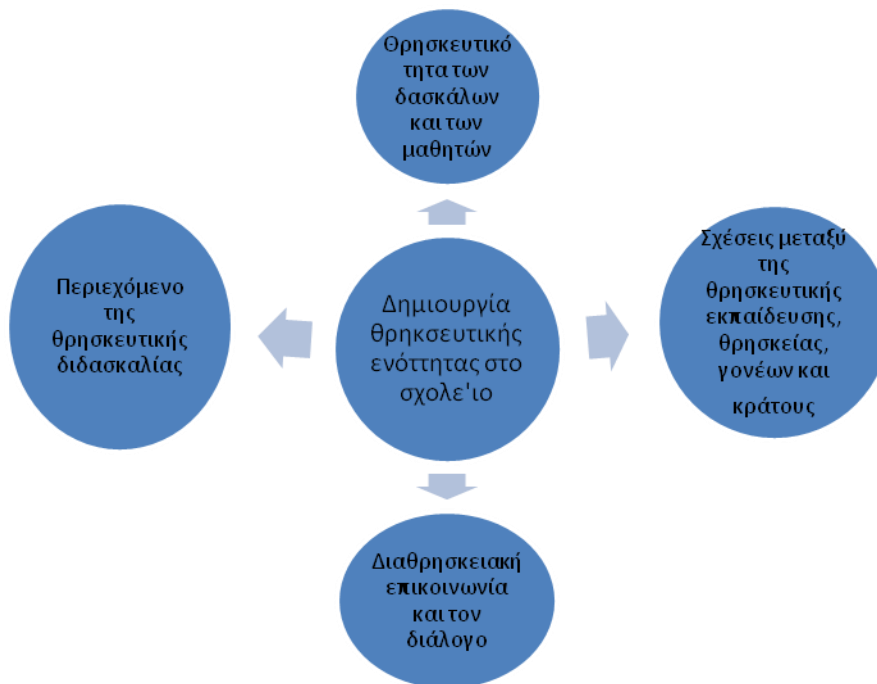
- μπορεί να είναι ή όχι μέλη μιας θρησκευτικής ομάδας,
- να δηλώνουν άθεοι ή αγνωστικιστές,
- να εκφράζουν ή όχι τις αντιρρήσεις για την εκπαιδευτική πολιτική
- Να κατέχουν πλήρης ή μερική γνώση πάνω σε θέματα που αφορούν τη θρησκευτική αγωγή και
- να πιστεύουν ακράδαντα πως η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στις σχολικές τάξεις είναι σημαντική ή όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό.

Σημαντικό σημείο τόσο για το εκπαιδευτικό όσο και για το θρησκευτικό πλαίσιο είναι πως, οι εκπαιδευτικοί με τη συμπεριφορά τους και τη θέση τους καταφέρνουν να επιφέρουν τροποποιήσεις, να αλλάζουν, να ρυθμίζουν και να πολλαπλασιάζουν γεγονότα και καταστάσεις που σχετίζονται με την θρησκεία και την εκπαίδευση, ενώ παράλληλα προσπαθούν στα σχολικά έδρανα, να υλοποιήσουν άριστες σχέσεις επικοινωνίας των μαθητών με τη θρησκευτική και πνευματική πολυμορφία.

Με βάση τα παραπάνω, θα ανέφερε κανείς πως η διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία εξαρτάται από παράγοντες που συσχετίζονται με:

- τη θρησκευτικότητα των δασκάλων και των μαθητών,
  - το περιεχόμενο της θρησκευτικής διδασκαλίας,
  - τις σχέσεις μεταξύ της θρησκευτικής εκπαίδευσης, θρησκείας, γονέων και κράτους
- τη διαθρησκευτική επικοινωνία και τον διάλογο (Καραμούζης, 2015).

Σχήμα 1.2 Παράγοντες σχετικά με τη διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία

3.2 Το μάθημα θρησκευτικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία

Ο τρόπος της εκπαιδευτικής πολιτικής για τη θρησκευτική διδασκαλία στα σχολεία, έχει πολλές και τεράστιες διαφορές από χώρα σε χώρα. Συγκεκριμένα όμως στην Ελλάδα, το μάθημα των θρησκευτικών, περιλαμβάνεται μέσα στο πρόγραμμα σπουδών και στη πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, έπειτα από πρόταση και συγκρότηση του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κυβέρνησης. Η διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολικά έδρανα, ως κύρια θρησκεία περιέχει την χριστιανική ορθοδοξία, η οποία από μόνη της απαρτίζει τη θρησκευτική παράδοση της χώρας, καθώς έχει άμεση σύνδεση με τα ήθη, τα έθιμα, τον τρόπο ζωής των Ελλήνων και τα κειμήλια που μας παραχώρησαν. Όλα αυτά, είναι αναγκαίο να διδαχθούν σε κάθε γενιά μαθητών που περνούν από τα ελληνικά σχολεία.

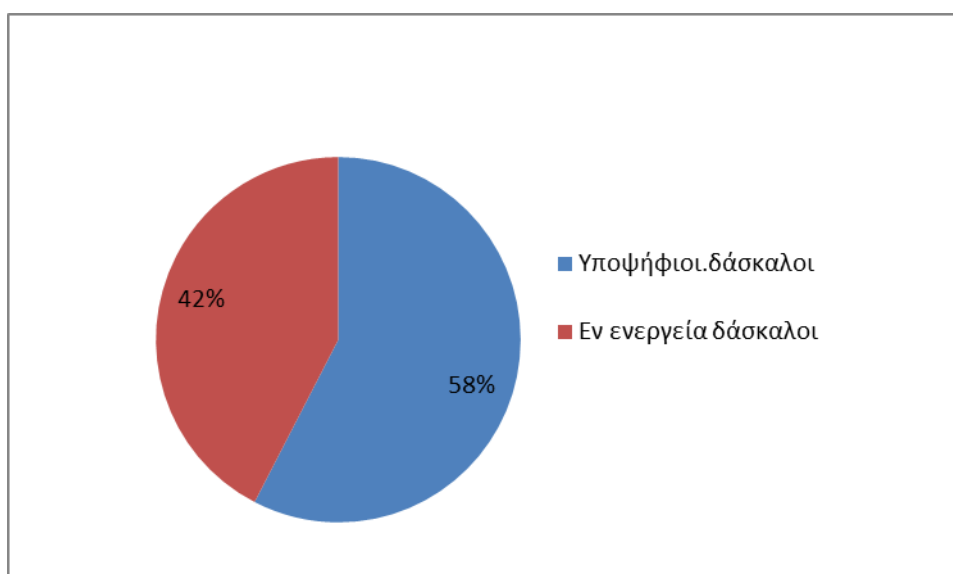
Πιο αναλυτικά, η χριστιανική ορθοδοξία είναι μια θρησκεία που έχει εισχωρήσει βαθιά στη ψυχή των Ελλήνων χριστιανών και έχει μεταδώσει τη θρησκευτική της γνώση στην οικογένεια και το σχολείο μέσα από τη προσευχή, τις θρησκευτικές τελετουργίες, τις θρησκευτικές εορτές, τα θρησκευτικά έθιμα κ.α. Βέβαια, υπάρχουν και γονείς οι οποίοι ζουν στην Ελλάδα, αλλά παρόλα αυτά είτε έχουν πίστη σε κάποια άλλη θρησκεία είτε σε καμία θρησκεία.

Παρατηρείται, πως στην Ελλάδα δεν έχουν υλοποιηθεί θρησκευτικά σχολεία, αλλά η ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, παρέχει στους Έλληνες μαθητές τη δυνατότητα παρακολούθησης θρησκευτικού περιεχομένου μέσα από τα κατηχητικά σχολεία, χωρίς όμως να είναι κατάλληλη για τη θρησκευτική διδασκαλία. Επιπρόσθετα, στην Ελλάδα υπάρχουν Θεολογικές Σχολές πανεπιστημίου, οι οποίες δίνουν τη δυνατότητα εκπαίδευσης στους μελλοντικά θεολόγους, να εκπαιδευτούν στο μάθημα θρησκευτικής διδασκαλίας, για το όταν θα εισέλθουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

4. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα του Καραμούζη (2009-2012), που αφορούσαν εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, παρατηρήθηκε πως το κριτήριο της πίστης των υποψηφίων δασκάλων σε μια θρησκεία επιλέγεται με βάση τη θρησκευτικότητα και ανέρχεται σε ποσοστό 66,01%, ενώ το κριτήριο των εν ενεργεία δασκάλων ανέρχεται στο 48,61%.

Σχήμα 1.3 Κριτήριο πίστης των υποψήφιων και των εν ενεργεία δασκάλων

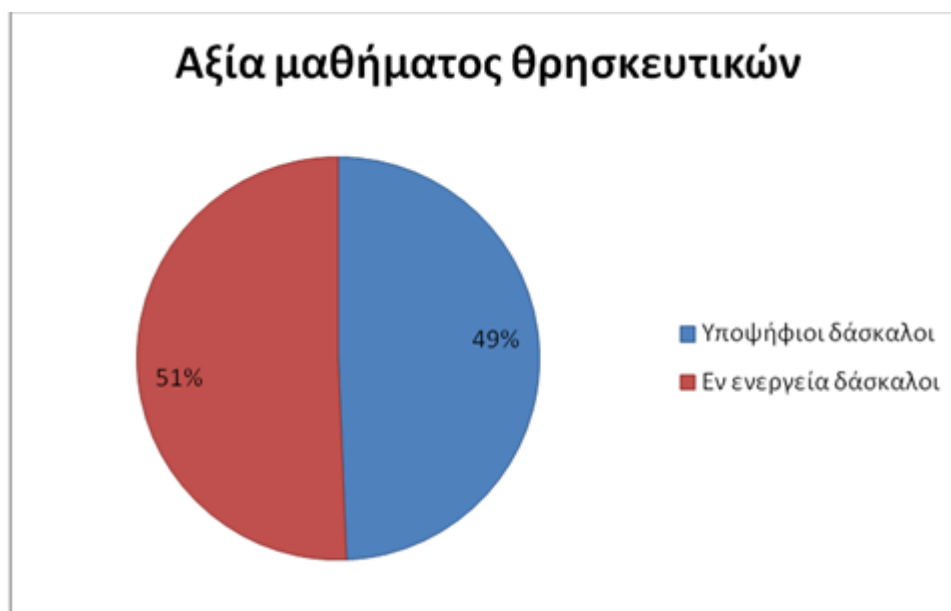
Το κριτήριο και των δύο ομάδων για τη θρησκευτική γνώση αγγίζει το ποσοστό του 40%, ενώ το κριτήριο της εμπειρίας, της ενεργής συμμετοχής σε μια θρησκευτική ομάδα και η καθημερινή τακτική τους έχει πολύ χαμηλά ποσοστά.

Σχήμα 1.4 Κριτήριο θρησκευτικής γνώσης και εμπειρίας

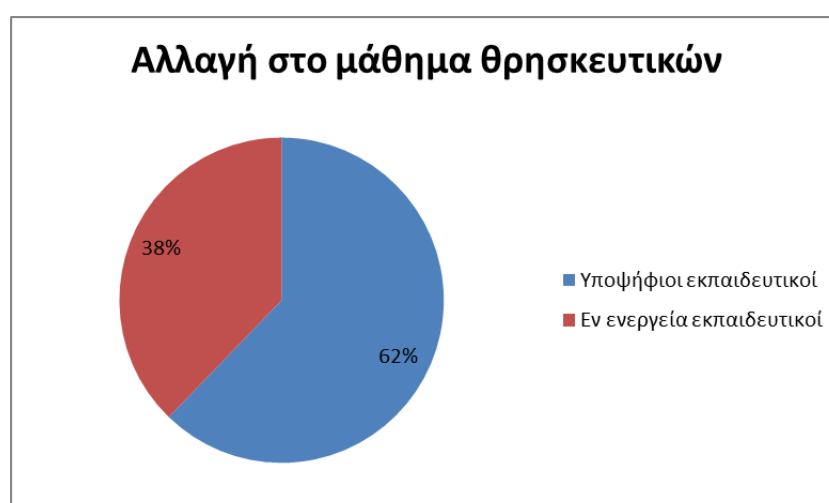
Επίσης, οι υποψήφιοι δάσκαλοι που θεωρούν το μάθημα των θρησκευτικών σημαντικό για το δημόσιο σχολείο, αγγίζουν το 55,03%, ενώ οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί οι οποίοι το θεωρούν όχι τόσο σημαντικό, αγγίζουν το 56,48%.

Σχήμα 1.5 Αξία μαθήματος θρησκευτικών στα σχολεία

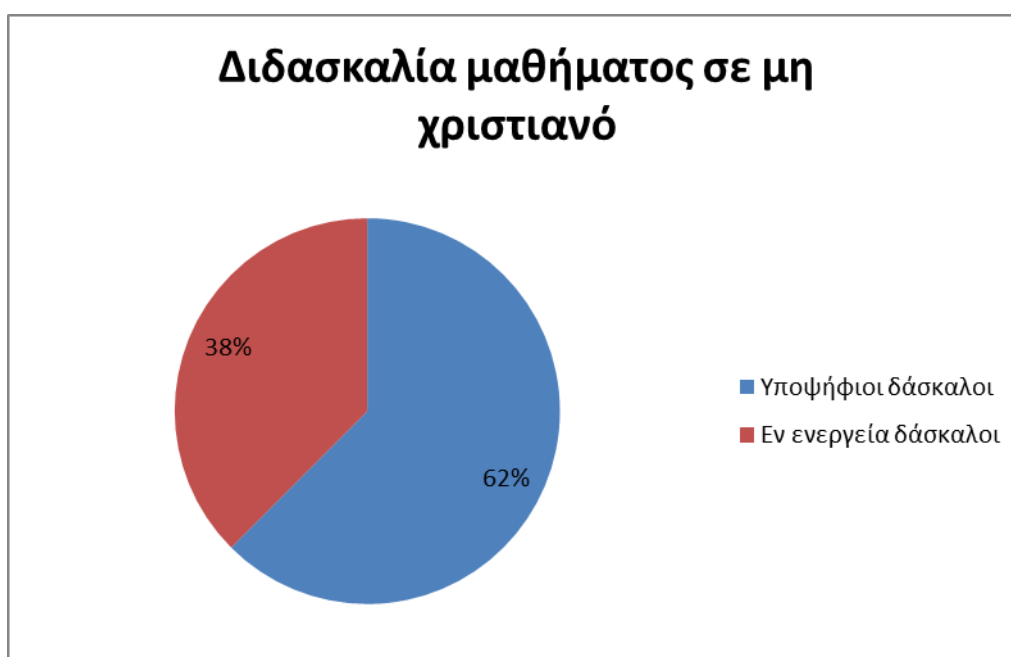
Ακόμα, οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί οι οποίοι πιστεύουν πως μια αλλαγή στο μάθημα των θρησκευτικών θα το μειώσει ποιοτικά, αγγίζει το ποσοστό του 62,24%, ενώ οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί έχουν την άποψη πως κάτι τέτοιο δεν θα επιφέρει κάποια ανύψωση ή διαφθορά του μαθήματος των θρησκευτικών.

Σχήμα 1.6 Αλλαγή στο μάθημα των θρησκευτικών, ποιοι την επικροτούν

Ακόμα, και οι δύο ομάδες εκπαιδευτικών θεωρούν πως δεν υπάρχει συνθηκολόγηση ανάμεσα στο ρόλο του καθηγητή και το ρόλο του εκπαιδευτικού, καθώς και πως δεν αισθάνονται καθηγητές εν ώρα διδασκαλίας του μαθήματος. Το 86,03% των υποψηφίων δασκάλων αναφέρει πως δεν θα συνέχιζε να διδάσκει το μάθημα εάν υπήρχε ένας μαθητής που να μην είναι χριστιανός, ενώ το 51,62% των εν ενεργεία δασκάλων, δηλώνει πως θα εξακολουθούσε τη διδασκαλία του μαθήματος.

Σχήμα 1.7 Διδασκαλία μαθήματος σε μη χριστιανό, ποιοι το αποδέχονται

Τολμηρό και από τις δύο ομάδες ακούγεται το γεγονός πως, θα έπαιρναν το θάρρος να διδάξουν τη χριστιανική ορθοδοξία και σε ένα παιδί που δεν θα είχε πίστη στη θρησκεία αυτή. Επίσης, αναφέρουν και οι δύο ομάδες πως τέτοιου είδους ευρέσεις θα τις έπαιρναν μόνες τους, δίχως να ζητήσουν τη βοήθεια και συμβουλή από το κατάλληλο γραφείο εκπαίδευσης. Με αυτή τη σκέψη, υποδηλώνουν πως έχουν εμπιστοσύνη στις αποφάσεις τους και πως έχουν οι ίδιοι την ευθύνη των πράξεων τους στα όρια πάντα της εκπαίδευσης.

5. Συμπεράσματα και διατύπωση προτάσεων για παραπέρα έρευνα

Μέσα από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε τις χρονολογίες από το 2009 έως το 2012, παρατηρήθηκε πως υπάρχουν διαφορές απόψεων ανάμεσα στους υποψήφιους εκπαιδευτικούς και τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από αυτή την έρευνα, είναι πως οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί δείχνουν πιο ανοιχτοί και πιο δεκτικοί σε θέματα που αφορούν τη θρησκεία. Πιο αναλυτικά, το κριτήριο τους για την επιλογή της πίστης σε μια θρησκεία γίνεται μέσω της θρησκευτικότητας.

Παράλληλα, το ποσοστό των υποψήφιων δασκάλων ξεπερνά το ποσοστό των εν ενεργεία δασκάλων, καθώς θεωρούν τη διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία αρκετά σημαντική. Αυτό φανερώνει κατά την άποψή μου τη δίψα των υποψήφιων εκπαιδευτικών, να πραγματοποιήσουν τη διδασκαλία τους μέσα στις σχολικές τάξεις, σε σύγκριση με τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς οι οποίοι το θεωρούν περιττό και χρονοβόρο στις διδακτικές τους ώρες.

Επίσης, υποστηρίζουν πως τυχόν αλλαγές στο βιβλίο των θρησκευτικών θα αλλάξει τη ποιότητα του, σε σύγκριση με τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς, που υποστηρίζουν πως κάτι τέτοιο δεν θα επιφέρει κάποια αλλαγή στο μάθημα. Μία αλλαγή στο βιβλίο των θρησκευτικών, αλλοιώνει τα γεγονότα που συνέβησαν την εποχή του Χριστιανισμού και προκαλεί σύγχυση στους μαθητές. Ακόμα, μία αλλαγή στο μάθημα, θα φέρει την θρησκευσιολογία, όπου ο δάσκαλος θα κάνει αναφορές στο μάθημα του όχι μόνο στην ορθοδοξία, αλλά και σε άλλες θρησκείες όπως το Ισλάμ, βουδισμό, ρωμαιοκαθολικισμό, προτεστάντισμό, ιουδαϊσμό κ.α.

Η διδασκαλία των θρησκευτικών σε ένα παιδί που δεν είναι χριστιανός, επικροτείται και υποστηρίζεται και από τις δύο κατηγορίες εκπαιδευτικών, οι οποίοι αναφέρουν πως θα επιχειρούσαν να περάσουν την ιδεολογία της πίστης τους σε ένα τέτοιο παιδί. Επιπρόσθετα, και οι δύο ομάδες αναφέρουν πως για να γίνει καλύτερη η διδασκαλία των θρησκευτικών, απαιτείται η απαραίτητη γνώση των δασκάλων, χωρίς βέβαια να χρειάζεται να έχει συμμετάσχει σε θρησκευτικές ομάδες.

Η οικογένεια είναι εκείνη που καθορίζει τη πίστη του παιδιού σε μια θρησκεία, καθώς μέσα από την οικογένεια και συγκεκριμένα από τους γονείς, αποκτά ερεθίσματα, πεποιθήσεις και συμπεριφορές.

Εν γένει ως προς το ζήτημα περί θρησκευτικής εκπαίδευσης, όπως ήδη σημειώθηκε και πιο πάνω, η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στο σύγχρονο σχολείο αποτελεί σήμερα μέρος μιας επιθυμίας και ανάγκης προκειμένου να εξωτερικευθεί γενικότερα το συναίσθημα των ανθρώπων που αφορά το ζήτημα της πίστης σε μια ανώτερη, Η θρησκευτική πολυμορφία και η ανομοιογένεια καθιστούν εκπαιδευτικές πολιτικής ενσωμάτωσης εντός και εκτός του σχολικού περιβάλλοντος απαραίτητα στοιχεία. Με αυτόν τον τρόπο άλλωστε, είναι εφικτή η διαδικασία της ένταξης ανθρώπων διαφορετικών θρησκευτικών αντιλήψεων και κοσμοθεωριών στο πλαίσιο των σύγχρονων, οργανωμένων κοινωνιών. Η παρουσία των θρησκευτικών ως μάθημα στη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι αρκετά δύσκολη διότι εμπλέκονται αρκετοί παράγοντες που έχουν άμεση σύνδεση με το οικονομικό-πολιτικό, θρησκευτικό, πολιτιστικό χώρο ενός κράτους.

Στον ελληνικό χώρο εδώ και κάποια χρόνια έχει αρχίσει να υφίσταται ένα πλαίσιο προσπαθειών

Ταυτόχρονα ωστόσο, μια πολύ σημαντική παράμετρος που έχει σχέση με την διαδικασία επαφής του ατόμου με το πεδίο της θρησκείας, είναι και αυτό της σύγχρονης ψηφιακής τεχνολογίας. Στην προκειμένη περίπτωση εργαλεία, όπως το Internet, μπορούν πράγματι να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο, ως προς την διάδοση ποικίλων θρησκευτικών ιδεών. Εδώ κεντρική συνισταμένη είναι το ότι το άτομο μπορεί να έρθει σε επαφή με αυτές τις ιδέες σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή επιθυμεί το ίδιο, ενώ παράλληλα δεν υφίσταται και κανείς περιορισμούς ως προς το χώρο.

Πέραν όλων των παραπάνω, είναι ενδεικτικό, ότι η επέκταση των τεχνολογικών εφαρμογών του Internet και στο πεδίο του θρησκευτικού φαινομένου, ήταν μια μάλλον αναμενόμενη διαδικασία. Το ίδιο το Internet βέβαια είχε κάνει την εμφάνισή του ιστορικά περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960 (το 1969 συγκεκριμένα) και οι στόχοι της εφαρμογής του είχαν να κάνουν με την εκπαίδευση και με το στρατό. Στην αρχή, η χρήση του δεν προοριζόταν τόσο πολύ για το ευρύ κοινό, στοιχείο που στην πορεία επρόκειτο να αλλάξει μέσα από την χρήση πιο φιλικών προς το κοινό

γραφικών και με την εμπορευματοποίησή του. Η διάδοση του Internet κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1990 επρόκειτο να ξεκινήσει μέσα από το χώρο της εκπαίδευσης στις Η.Π.Α. και σύντομα επεκτάθηκε, μεταξύ άλλων, και στο πεδίο της θρησκείας. Μάλιστα, μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας, είναι σαφές πως δεν υφίσταται πια ο παραδοσιακός ισχυρός ρόλος των διαφόρων ιερατικών ελίτ που ανέκαθεν είχαν μεγάλη δύναμη στα πλαίσια των ποικίλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Με άλλα λόγια, το ίδιο το άτομο έχει την δυνατότητα από μόνο του να έρθει σε επαφή με μια πληθώρα γνώσεων, ιδεών, απόψεων, δογμάτων κ.λ.π., χωρίς να υπόκειται στον έλεγχο των εκάστοτε ιερατικών ελίτ των διαφόρων θρησκευτικών κινημάτων.

Είναι ενδεικτικό, ότι η χρήση του Internet και των νέων ψηφιακών τεχνολογιών προσφέρει την ίδια στιγμή, σημαντικές δυνατότητες και ευκαιρίες, αναφορικά με την διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών. Οι νέες ψηφιακές τεχνολογίες προσφέρουν δυνατότητες που έχουν να κάνουν με την ανάδειξη της ποικιλομορφίας των θρησκευτικών ιδεών που υφίστανται στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Σε αυτό το σημείο είναι δυνατόν να σημειωθεί άλλωστε, ότι ένας βασικός πολιτικός στόχος που διακρίνεται μέσα από τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολικά έδρανα είναι η ένταξη των διαφόρων πληθυσμών, που μπορεί να προέρχονται από διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις και κοσμοθεωρίες. Μέσα από το Internet η προβολή αυτής της ποικιλομορφίας είναι ακόμα ευκολότερη. Η υλοποίηση του μαθήματος των θρησκευτικών γίνεται σε κάθε γωνιά του κόσμου με διαφορετικό τρόπο. Διακρίνεται μια διαφορετική εκπαιδευτική πολιτική αφομοίωσης της διαφορετικότητας σε μια ομογενοποιημένη κοινωνία χωρίς άλλες εθνότητες και διαφορετικό τρόπο υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής ενσωμάτωση, σε κοινωνίες όπου ενεργοποιούνται διαφορετικές εθνικές ή θρησκευτικές ομάδες. Παρόλα αυτά, συμπεραίνεται πως οι νέες μορφές θρησκευτικής έκφρασης δεν αξιοποιούνται στην εκπαίδευση.

6. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Γρίβας Κ. (1999). Θρησκεία. Στο: *Υδρία Γενική Σχολική Εγκυκλοπαίδεια στη δημοτική εκπαίδευση*. Τόμος 5 (σελ.1641-1644). Αθήνα: Γ. Αξιωτέλλης & Σία Ε.Π.Ε.

Ζορμπάς, Κ. (2018), ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ. *ΚΟΙΝΩΝΙΑ*, (4(2003)391-399)

Καραμούζης, Π. 2015, *Η κοινωνιολογία της θρησκείας μεταξύ εκπαίδευσης και κοινωνίας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Κεφ.4. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/3727>

Καραμούζης Π, (2015) Η αναπαραγωγή των θρησκευτικών δομών εξουσίας στο διαδίκτυο, *Ρόδος, Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο*

Καραμούζης, Π. (2009) Η ψηφιακή παρουσία των θρησκευτικών προϊόντων στην κοινωνία της πληροφορίας. Ηλεκτρονικές αποτυπώσεις ή επιβλαβείς επιβιώσεις του ανορθολογισμού;

Καραμούζης, Π. (2012) *Ο ρόλος της θρησκευτικότητας στην κατανόηση και αξιολόγηση των κοινωνικών αντιλήψεων που αφορούν τη θρησκεία. Μια περιπτωσιολογική μελέτη* (σελ. 148) Πάτρα: Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία»

Καραμούζης, Π., 2015. *Η κοινωνιολογία της θρησκείας μεταξύ εκπαίδευσης και κοινωνίας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/3723>

Μικρός, Γ. (2009). *Η ποσοτική ανάλυση της κοινωνιογλωσσολογικής ποικιλίας: θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Νεκτάριος Τσίλης, (2013), *Θρησκεία και Διαδίκτυο*, Χονγκ Κονγκ

Νότα, Κ., (2009). *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Παππάς Θ., (2002). *Η μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας στις ανθρωπιστικές επιστήμες*, Αθήνα: Καρδαμίτσα

ΣΤΑΥΡΟΥ- ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, (2017). *Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ.* Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Ίσαρη, Φ., Πουρκός, Μ., 2015. *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας.* [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5826>

Χατζιωάννου, Θ.Π., (2016). *Ποσοτική Ανάλυση,* Αθήνα: Γκέλμπεσης

Χλέτσος Βασίλης (2007). Ζωροάστρης και Ζωροαστρισμός. *ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑ.* http://xletsos-basilhs.blogspot.com/2007/06/blog-post_24.html (τελευταία πρόσβαση 20/06/2018)

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Anderson, Jon. (1999). “The Internet And Islam’S New Interpreters”. In *New Media In The Muslim World: The Emerging Public Sphere*, 41-55. New Media In The Muslim World: The Emerging Public Sphere. Bloomington: Indiana University Press

Barzilai-Nahon, Karine. and Barzilai, Gadi. (2005). “Cultured Technology: Internet & Religious Fundamentalism”. *The Information Society* 21 (1). The Information Society: 25-40.

Baym, Nancy. K. (2006). “Interpersonal Life Online”. In *Handbook Of New Media*, 35-54. Handbook Of New Media. London : Sage

Brasher, Brenda. (2001). *Give Me That Online Religion*. California: Jossey-Bass Publishers

Bauwens, Michael (1996). Spirituality And Technology: Exploring The Relationship. *First Monday*. First Monday

Campbell H., (2005). Making space for religion in Internet studies', *The Information Society: An International Journal*, vol. 4, 309-315

Campbell, Heidi, (2004). “Challenges Created By Online Religious Networks”. *Journal Of Media And Religion* 3 (2). *Journal Of Media And Religion*: 81-99

Campbell, Heidi. (2006). “Internet And Cyber Environments”. In *Encyclopedia Of Religion, Communication And Media*, 177-182. *Encyclopedia Of Religion, Communication And Media*. Great Barrington: Berkshire Publications/Sage Reference

Careaga, A. (2001). *Eministry : Connecting With The Net Generation*. Grand Rapids, MI: Kregel Publications

Chama, Joshua. RC. (1996). “Finding God On The Web”. *Time*. Time.

Cheong, Pauline Hope, Shirlena Huang, Jessie Poon, and Irene Casas, (2009). “The Internet Highway And Religious Communities: Mapping And Contesting Spaces In Religion-Online”. *The Information Society* 25 (5). The Information Society: 291-302. doi:10.1080/01972240903212466.

- Ciolek, Matthew.T. (2004).** "Online Religion: The Internet And Religion". In *The Internet Encyclopedia*, 2ndnd ed., 798-811. The Internet Encyclopedia. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Cobb, Jennifer. (1998).** *Cybergrace: The Search For God In The Digital World*. New York: Crown Publishing
- Cowan, Douglas, (2005).** *Cyberhenge: Modern Pagans On The Internet*. New York: Routledge
- Davis, Erik. (1998).** *Techgnosis: Myth, Magic, And Mysticism In The Age Of Information*. New York: Random House
- Dawson, Lorne, (2000).** "Researching Religion In Cyberspace: Issues And Strategies". In *Religion On The Internet. Research Prospects And Promises.* , 25-54. Religion On The Internet. Research Prospects And Promises. . Amsterdam, London and New York: JAI Press
- Dawson, L., (2005).** "The Mediation Of Religious Experience In Cyberspace". In *Religion And Cyberspace*, 15-37. Religion And Cyberspace. London: Routledge
- Dawson L.L., & Cowan D.E., (2004).** "Introduction" in *Religion Online - Finding Faith on the Internet*, New York and London: Routledge
- Dixon, Patrik, (1997).** *Cyberchurch, Christianity And The Internet*. Eastborne: Kingsway Publications.
- George Allen and Unwin Ltd (1955).** *THE CENTRAL PHILOSOPHY OF BUDDHISM*, London
- Giddens A. (1991).** *Modernity and Self-Identity Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford : University Press
- Golan, Oren, (2013).** "Charting Frontiers Of Online Religious Communities: The Case Of Chabad Jews". In *Digital Religion: Understanding Religious Practice In New Media Worlds*. Digital Religion: Understanding Religious Practice In New Media Worlds. Routledge.
- Groothuis, Douglas. (1997).** *The Soul In Cyberspace*. Grand Rapids, MI: Hourglass Books/Baker Books.
- Hadden, Jeffery Dou & glas Cowan. (2000).** *Religion On The Internet: Research Prospects & Promises*. London: JAI Press/Elsevier Science.

Helland, C. (2004). “Popular Religion And The Internet. A Match Made In (Cyber)Heaven”. In *Religion Online: Finding Faith On The Internet*, 23-35. Religion Online: Finding Faith On The Internet. New York: Routledge. <http://books.google.com/books?id=xy0PJrrWXH4C&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

Helland, Christopher, (2005). “Online Religion As Lived Religion: Methodological Issues In The Study Of Religious Participation On The Internet”. *Online-Heidelberg Journal Of Religions On The Internet* 1 (1). Online-Heidelberg Journal Of Religions On The Internet.

Houston, Graham. (1998). *Virtual Morality: Christian Ethics In The Computer Age* . Leicester: Apollos

Clark L. Hull (1993). **Principles** of Behavior. An Introduction to Behavior Theory. *Journal of Philosophy* 40 (20):558-559

Fingarette H (1998), Confucius the secular as sacret, USA

Hojsgaard M.T. & Warburg, M. (2005). *Religion and Cyberspace*, New York and London: Routledge

Hojsgaard, Morten. (2005). “Cyber Religion: On The Cutting Edge Between The Virtual And The Real”. In *Religion And Cyberspace*, 50-64. Religion And Cyberspace. London: Routledge

Karamouzis, P. & Athanasiades, E. (2011). *Religiosity and Education: The views of Greek Student Teachers on the Religious Education Course*. Religious Education Course

Subrahmanyam K., M. Reich S., Waechter N., Espinoza G. (2008). Online and Offline Social Networks: Use of Social Networking Sites by Emerging Adults: *Journal of Applied Developmental Psychology* Volume 29, Number 6, 2008 ISSN 0193-3973

Kong, Lily. (2001). “Religion And Technology: Refiguring Place, Space, Identity And Community”. *Area* 33. Area: 404-413.

Krüger, Oliver. (2005). “Methods And Theory For Studying Religion On The Internet: Introduction To The Special Issue On Theory And Methodology”. *Heidelberg Journal Of Religions On The Internet* 1. Heidelberg Journal Of Religions On The Internet

Larsen, Elena. (2004). “Cyberfaith: How Americans Pursue Religion Online”. In *Religion Online: Finding Faith On The Internet*, 17-22. Religion Online: Finding Faith On The Internet. New York: Routledge

Livingstone, Sonia (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *Top Cited Articles, Top Read Articles*, Volume: 10 issue: 3, page(s): 393-411

Lochhead, David. (1997). *Shifting Realities: Information Technology And The Church*. Geneva: WCC Publications

Lundby, K, S Hjarvard, M Lövheim, and H.H Jernsletten. (2017). "Religion Between Politics And Media: Conflicting Attitudes Towards Islam In Scandinavia". *Journal Of Religion In Europe 10 (4)*. Journal Of Religion In Europe: 437-456

Markham, A. (1998). *Life Online. Researching Real Experience In Virtual Space*. Walnut Creek, CA: AltaMira.

McGrady A., (2002). "Information and Communications Technology and Religious Education: Extending the Classroom Community of Discourse", in *Journal of Religious Education in Australia 27(1)*, 9–15

Mitchell, Craig D.(2011). "Young People, Technoculture And Embodied Spirituality". *Interface: A Forum For Theology In The World 14 (2)*. Interface: A Forum For Theology In The World

O'Leary, Stephen.D. (1996). "Cyberspace As Sacred Space. Communicating Religion On Computer Networks". *Journal Of The American Academy Of Religion 64 (4)*. Journal Of The American Academy Of Religion

Pickel, G. & Gladkich, A. (2012). Religious Social Capital in Europe Connections between Religiosity and Civil Society. *Transformations of Religiosity* .Springer.

Poster M. (1995). *The second media age*. University of California, Irvine: Wiley

Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community*. New York: Harper Perennial

Rice, Jesse. (2007). *The Church Of Facebook: How The Hyperconnected Are Redefining Community*. Colorado Springs, CO: David C. Cook

Sajjadi M., (2008). "Religious Education and Information Technology: Challenges and Problems", in *Teaching Theology and Religion*, vol. 11, No 4: 185-190

Schofield C. & Dierberg, J., (2013). "Digital storytelling and collective religious identity in a moderate to progressive youth group", in *Digital Religion* (edited by Heidi A. Campbell), New York and London: Routledge

Scholz, J, T Selge, M Stille, and J Zimmerman. (2008). "Listening Communities? Some Remarks On The Construction Of Religious Authority In Islamic Podcasts". *Die Welt Des Islams* 48 (3/4). *Die Welt Des Islams*: 457-509

Sisler, V., (2013). "Playing Muslim Hero: Construction of Identity in video games", in *Digital Religion* (edited by Heidi A. Campbell), New York and London: Routledge

Sisler, Vit. (2008). "Digital Arabs: Representation In Video Games". *European Journal Of Cultural Studies* 11 (2). *European Journal Of Cultural Studies*: 203-220.

Scholtz, C.P., (2004). "Religious Education and the Challenge of Computer Games Research Perspectives on a new issue", in Larson, R., Gustafson C., *Towards a European Perspective on Religious Education*, Stockholm: Artos & Norma

Slevin, J. (2000). *The Internet And Society*. Cambridge, UK: Polity Press.

Spigelman, S., (2000). *Islam and Internet: The Correlation between Islamic Religion and Internet Diffusion*. Cambridge Mass: Harvard University Press

Tsaliki E.(2016), Religious Education in Greece Under the Scope of Interculturalism, *Journal of Education and Training*. Vol. 4, No. 1

Wanak, L. C. (2002). "Theological Curriculum Change for the Local 21st Century Context", in *Journal of Asian Evangelical Theology* 10:121–126

Wertheim, Maragret. (1999). *The Pearly Gates Of Cyberspace*. London: Virago.

Whitehouse, H. (2003). *Τύποι Θρησκευτικότητας. Μια γνωσιακή θεωρία της μετάδοσης των θρησκευτικών αντιλήψεων*. Μτρρ. Δημήτρης Ξυπολυτάς. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006

Wolf, Mark. (2003). *Virtual Morality: Morals, Ethics And New Media*. London: Peter Lang Publishing

Wuthnow, R. (2002). Religious Involvement and Status-Bridging Social Capital. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 41, pp. 669-684. Yeung, A. Birgitta.

Zaleski, Jeff. (1997). *The Soul Of Cyberspace*. New York: HarperEdge

Zukowski & Babin, (2002). *The Gospel in Cyberspace: Nurturing Faith in the Internet Age*
Religious Education Resources - Secondary Series .University of Indiana: Loyola Press

8.Παραρτήματα

Νόμος 590/1977 Περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος:

Άρθρον 1.

1. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, οὕσα θεῖον καθίδρυμα καὶ ἔχουσα κεφαλὴν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, εἶναι ἀναποσπάστως ἠνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, στοιχοῦσα τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τηροῦσα ἀπαρασαλεύτως, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, τὰ δόγματα, τοὺς ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἱεράς παραδόσεις.

2. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι αὐτοκέφαλος, αὐτοδιοικεῖται δέ, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν περὶ θρησκείας ἄρθρων τοῦ Συντάγματος, διὰ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Μητροπολιτῶν αὐτῆς.

3. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος περιλαμβάνει τὰς Μητροπόλεις τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, συμφώνως πρὸς τὸν ἀπὸ 29ης Ἰουνίου 1850 Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν Τόμον καὶ τὰς ἀπὸ Ἰουλίου 1866 καὶ Μαΐου 1882 Πατριαρχικὰς Συνοδικὰς Πράξεις καὶ τὰς Μητροπόλεις τῶν Νέων Χωρῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀπὸ 4ης Σεπτεμβρίου 1928 Πατριαρχικὴν καὶ Συνοδικὴν Πρᾶξιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἔχει ὡς μέλη πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῶν Ὁρθοδόξους Χριστιανούς.

4. Κατὰ τὰς νομικὰς αὐτῶν σχέσεις ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, αἱ Μητροπόλεις, αἱ ἐνορία μετὰ τῶν Ἐνοριακῶν αὐτῶν Ναῶν, αἱ Μοναί, ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία, ὁ ΟΔΕΠ, τὸ ΤΑΚΕ, τὸ Διορθόδοξον Κέντρον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εἶναι Νομικὰ Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου. Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Ὁρφανοτροφεῖον Βουλιαγμένης, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ Ἐκκλησιαστικὰ Καθιδρύματα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καὶ τῶν Μητροπόλεων, τα λειτουργοῦντα μέχρι τῆς ἰσχύος τοῦ παρόντος καὶ κεκτημένα νομικὴν προσωπικότητα, εἶναι Νομικὰ Πρόσωπα Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, λειτουργοῦν δε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑφισταμένων μέχρι σήμερον ὀργανισμῶν αὐτῶν,

οἷτινες δύνανται να συμπληροῦνται καὶ να τροποποιῶνται ἐφ' ἐξῆς διὰ κανονιστικῶν ἀποφάσεων, ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ οἰκείου Ἀρχιερέως, δι' ὧν θὰ ρυθμίζονται τὰ τῆς διοικήσεως, διαχειρήσεως, ἐλέγχου καὶ ἐν γένει λειτουργίας αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐν γένει καταστάσεως τοῦ προσωπικοῦ αὐτῶν.

5. Ἡ εἰς Κρήτην, Δωδεκάνησον καὶ Ἅγιον Ὅρος κρατοῦσα Ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις, διεπομένη ὑπὸ τοῦ ἰσχύοντος ἐν αὐταῖς πατριαρχικοῦ καθεστῶτος, δὲν θίγεται διὰ τοῦ παρόντος

Ηλεκτρονικές πηγές

Dinter A., (2003). Jugendliche am Computer - ein Beitrag zu einer lebensweltorientierten Religionpadagogik in seiner Bedeutung für den Diskurs um Religiöse Bildung, in <http://www.theo-web.de/>.

http://alliotikathriskeytika.blogspot.com/2012/04/blog-post_7716.html#ixzz5507UB6yj.
Ανάκτηση 03/05/2017

http://alliotikathriskeytika.blogspot.com/2012/04/blog-post_7716.html#ixzz5507UB6yj.
Ανάκτηση 12/003/2017

http://alliotikathriskeytika.blogspot.com/2012/04/blog-post_7716.html#ixzz5507UB6yj.
Ανάκτηση 20/03/2017

www.churchofthesimplefaith.org. Ανάκτηση 5/02/2017

<http://www.ecclesia.gr>. Ανάκτηση 15/05/2017

Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. (2018). Ανάκτηση στις 18/05/2017 από <http://ebooks.edu.gr>

(<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1386911&Site=CM>). Ανάκτηση 18/04/2017

(<http://www.minedu.gov.gr/thriskeymata-main/ekklisiastika-sxoleia-main/249-sxoleia-ekklisiastikis-ekpaideysis.html>). Ανάκτηση 08/03/2017

http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/SYNTAGMA1_1.pdf) Ανάκτηση 19/02/2017